

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 256

Yıl: 21

EKİM 2015

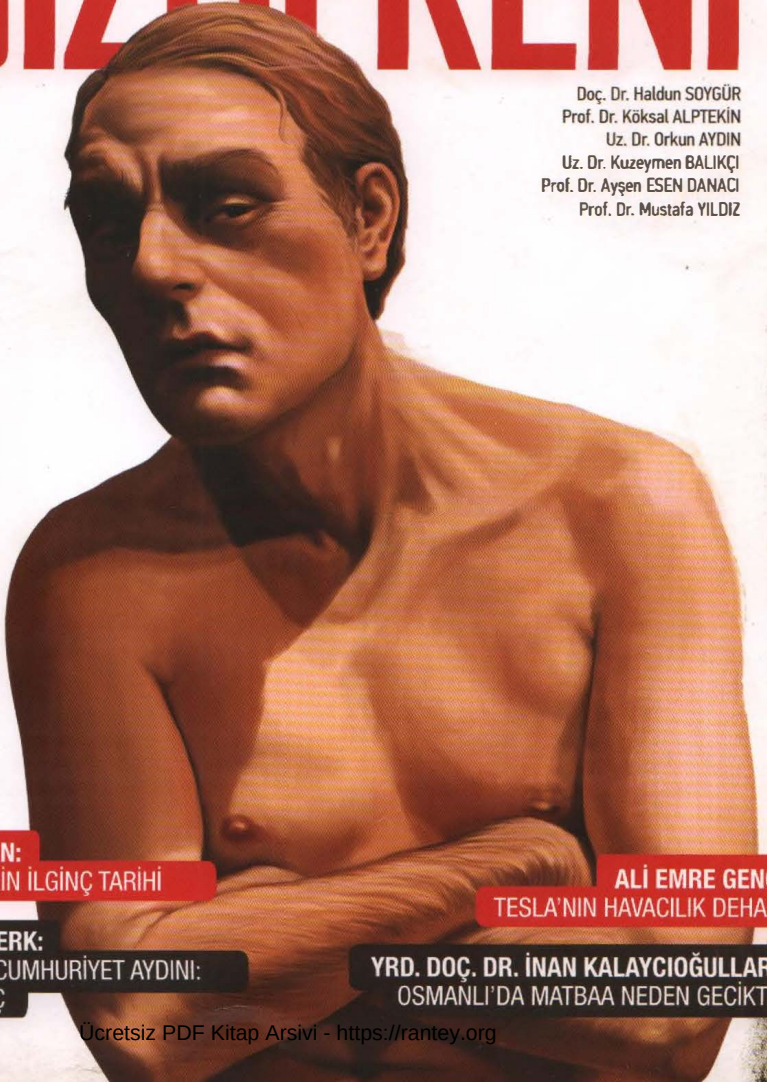
Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

12 TL (KDV Dahil)

RUHUN KARMAŞIK VE GİZEMLİ HASTALIĞI

ŞİZOFRENİ

Doç. Dr. Haldun SOYGÜR
Prof. Dr. Köksal ALPTEKİN
Uz. Dr. Orkun AYDIN
Uz. Dr. Kuzeymen BALIKÇI
Prof. Dr. Ayşen ESEN DANACI
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ

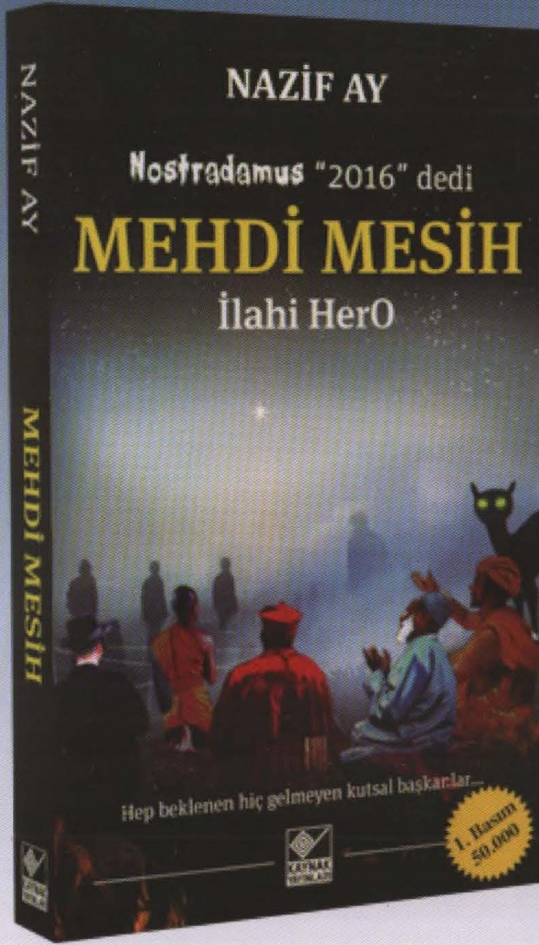
ATTILÂ DURAN:
NARKOTİKLERİN İLGİNÇ TARİHİ

FEYZİYE ÖZBERK:
KAMUCU BİR CUMHURİYET AYDINI:
BİLSAY KURUÇ

ALİ EMRE GENÇ:
TESLA'NIN HAVACILIK DEHASI

YRD. DOÇ. DR. İNAN KALAYCIOĞULLARI:
OSMANLI'DA MATBAA NEDEN GECİKTİ?

Hep Beklenen Ama Hiç Gelmeyen Kutsal Başkanlar...

*Ne mutlu ki hepimize...
Gezi Direnişi, Nazif Ay gibi
namuslu-vicdanlı aydınları
kazandırdı bize...*

Soner Yalçın

Deccal Dindarmış'la büyük ses getiren Nazif Ay bu kitabında, bütün inanışların "Mehdi" ve "Mesih" anlayışını inceliyor, söylen(e)meyen esrarengiz ilişkileri çarpıcı bir üslupla anlatıyor.

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK **YAYINLARI**

BİLİM VE ÜTOPYA
UNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoglu@gmail.com
Anı Eyyan Üniversitesi
Yardımcı A.Ü.ÇAN
alkanyaren@gmail.com
(0 537) 567 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
eraycelebi@hotmail.com
(0 534) 631 39 00
Ankara Üniversitesi (Cebeci Kampüsü)
Emre ÇAĞ
emre-ckan-cag@hotmail.com
(0 534) 816 71 20
Ankara Üniversitesi (OTCF)
Orhan ENGİN
orhan.dic@gmail.com
(0 541) 687 58 07
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardeşler NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 566 19 37
Balıkesir Üniversitesi
Alihan YARAN
alihanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
Helin ÖZELİK
hell_ein91@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
Fırat UZUN
frazuzun@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
İşgün AKFİRAZ
lakhratt@gmail.com
(0 538) 978 06 66
Cumhuriyet Üniversitesi
Furkan DEREÇEK
fdercek@hotmail.com
(0 541) 550 90 81
Çankaya Onsekiz Mart
Münevver SARI
muvenver@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Sefa APAYDIN
sefa.apaydin@gmail.com
(0 546) 465 07 17
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTTİÇEK
serdayurticek@hotmail.com
(0 505) 298 60 70
Ege Üniversitesi
Oytun Özcan KORKMAZ
oytunozmaz@hotmail.com
(0 536) 346 59 60
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mahrem_utopta@hotmail.com
(0 542) 462 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Günay KARAGÖLLÜ
gunaykaragollu@gmail.com
(0 506) 367 24 17
Gazi Üniversitesi (İİBF)
Uğur Cemal EYÜBOĞLU
eyyuboglu_ugur@hotmail.com
(0 505) 833 68 35
Gazi Üniversitesi (Merkez Kampus)
Erdem ÖZBASAN
ozbasanerdem@hotmail.com
(0 543) 692 27 26
Hacettepe Üniversitesi
Doğan ÖZLÜK
doganozluok_93@yahoo.com
(0 554) 922 35 16
Hastay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Gizem DOĞAN
gizemdogan92@hotmail.com
(0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
Berki ÇIRAK
betulcrak@gmail.com
(0 531) 360 80 19
Kadir Hasa Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyazici@gmail.com
(0 531) 011 36 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Servet CEVİT
servetcevit@gmail.com
(0 539) 399 52 48
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAC
canalkac@gmail.com
(0 538) 759 62 68
Kırıkkale Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 358 82 63
Kocaeli Üniversitesi

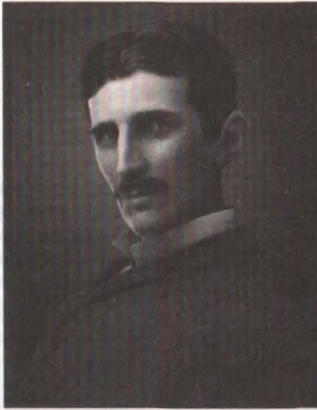

Şizofreni:

Ruhun karmaşık ve gizemli hastalığı

- Çiviyaısı 1
- GÜNCEL BİLİM 4
- Kapak
Doç. Dr. Haldun SOYGÜR – Prof. Dr. Köksal ALPTEKİN
Şizofreni: Ruhun karmaşık ve gizemli hastalığı 6
- Kapak
Prof. Dr. Ayşen ESEN DANACI – Uz. Dr. Orkun AYDIN –
Uz. Dr. Kuzeymen BALIKÇI
Şizofrenide bilişsel bozukluklar 21
- Kapak
Prof. Dr. Mustafa YILDIZ
Şizofreni hastalarının tedavi ve iyileştiriminde
ruhsal-toplumsal girişimler niçin gereklidir? Nasıl uygulanır? 27
- Ali Emre GENÇ
Tesla'nın havacılık dehası 39
- Tefvik UYAR
Söyleşi: Orçun GÖKTÜRK
Aydınlanma'nın çöplüğe süpürdüğü bir sözdebilim: Astroloji 43
- Meraklı Tarih
Atilla DURAN

Narkotiklerin ilginç tarihi

Tesla'nın havacılık dehası

Yegem ÇAKMAK
yegem_cakmak.kou@hotmail.com
(0 538) 601 02 74
Koç Üniversitesi
Uğur Gürkan TOSUN
utusun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64
Malatya İnönü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 54
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir@hotmail.com
(0 555) 519 43 07
Marmara Üniversitesi
Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 537) 528 64 62
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
İpek UZUN
birazdshahak@hotmail.com
(0 553) 432 17 44
Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98
Muğla Üniversitesi
Gökten SÖRMEÇ
gozteni_sormec@hotmail.com
(0 554) 370 64 19
Namık Kemal Üniversitesi
Emre Alcan YÜCEL
emrealcan_18@hotmail.com
(0 530) 292 50 75
Niğde Üniversitesi
Süleyman Açıkgöz
suleymanackigoz1@hotmail.com
(0 532) 732 64 00
ODTÜ
Mehmet KUTLU
mehmet.kutlu19@gmail.com
(0 534) 810 59 89
Pamukkale Üniversitesi
Fatma ÇAKMAK
fatmacakmak@gmail.com
(0 538) 933 17 33
Sakarya Üniversitesi
Emre AKTAŞ
emrealaktas@hotmail.com
(0 538) 203 88 50
Selçuk Üniversitesi
Su ERK
suerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 63 36
Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ali TATLI
aliseyin1@hotmail.com
(0 506) 286 14 03
Trakya Üniversitesi
Gürül Bora ATEŞ
gurulbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velicolak3@hotmail.com
(0 505) 778 14 98
Yeditepe Üniversitesi
Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 613 04 52
Yıldız Teknik Üniversitesi
Orkun YILDIZ
orkun19901960@hotmail.com
(0 553) 236 31 68

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkrytl@yahoo.com
Almanya (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)
Almanya (Kuzey Bölgesi)
Bielefeld Üniversitesi
Can Çeliker can.celiker@gmx.net
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
Çin Halk Cumhuriyeti
Guangdong Congfang Üniversitesi
Alcan GÖKDENİZ
alcan@bilimtopiya.com.tr
İngiltere
Queen Mary, University of London
Hatice BALUKAYA
balukaya18@hotmail.com
Polonya
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru
Suriye
San Üniversitesi
Canan Fatma CAN turkkan.turkan@gmail.com

- Mucitler ve İcatlar Alemi
Yrd. Doç. Dr. İnan KALAYCIOĞULLARI
Osmanlı'da matbaa neden gecikti? 54
- İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış
Dr. Ahmet Kerim GÜLTEKİN
Potlach (Potlaç) 59
- İz Bırakanlar
Feyziye ÖZBERK
Kamucu bir Cumhuriyet aydını: Bilsay KURUÇ 64
- Prof. Dr. Mümtaz SOYSAL
Şaşmaz bir kılavuz: Bilsay KURUÇ 82
- Prof. Dr. Remzi DEMİR
Türkiye'de bilim tarihi araştırmalarının gelişimine genel bir bakış
(1532 – 1993) Savunma dönemi ve Batı'da yazılan bilim tarihi
eserlerinin kullanılmaya başlanması 84
- Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
Evrım halkalarını tamamlayan fosiller: Jehol alanı (Çin) 90
- Binnur ÇELEBİ
Hitit edebiyatından bir örnek: Appu Masalı 93
- Kitaplar Arasında / Haz.: Semra LARÇIN 95
- Bulmaca / Haz.: Semra LARÇIN 96

Soyağacımızın uzun tartışmalara konu olan yeni üyesi:

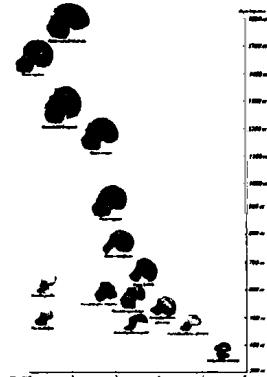
Homo naledi

İnsanoğlunun en önemli özelliklerinden biri olan merak duygusu, "Kimim, nereden geldim, nereye gidiyorum?" başlamlında iyice yoğunlaşır. Bu nedenle de türümüzün geçmişine ışık tutabilecek yeni bir buluntu, her zaman son derecede ilgi odağı olmuştur. Son günlerde bunun yeni bir örneğini yaşamaktayız.

Güney Afrika'da, Johannesburg'un 45 km kuzey batısında, UNESCO tarafından "İnsanlığın beşiği" olarak tescil edilmiş olan Malapa vadisi, Rising Star Cave sisteminde bulunan kemiklere ilişkin tartışmalar tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yankı buldu. Söz konusu fosiller 2013 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Witwatersrand Üniversitesi öğretim üyesi Lee Berger ve ekibi tarafından bulunup, 10 Eylül 2015 tarihinde araştırma makalesi olarak yayımlandı.

Fosiller şimdiye kadar bulunmuş olan herhangi bir hominid (insan ailesi) türüyle birebir paralellik göstermemekte ve bundan dolayı da yeni bir türe konulmaktadır. 1 metre 50 cm boyunda ve 45kg ağırlığında olduğu tahmin edilen bu yeni türümüz *Homo naledi* olarak tanımlanmaktadır. Rising Star Mağara sistemi içinde bulunmasına izafeten verilen *Homo naledi*ismi, Bantu dil ailesinde yer alan Sotho dilinde (Syn.Sesotho) "yıldız adam" anlamına gelmektedir. Bu isim, özellikle son zamanlarda Afrika'da bulunan fosillerin paleoantropologlar tarafından yerel dil kullanılarak adlandırılmaları geleneğinin yeni bir örneği. Hemen hemen tam iskeletleri de içeren son derece zengin fosil materyali, bu yeni tür üzerindeki incelemelerin kolaylaşmasına neden olmaktadır.

Bizdeki gibi ince işlerin üstesinden gelme potansiyeli taşıyan; ancak kıvrık parmaklara sahip eller ve modern insana benzeyen ayak ve alt bacak

İnsan evriminde beyin büyüklüğündeki artış

yapısına eşlik eden *Australopithecine* benzeri ilkel yapılar, *Homo naledi*'yi özgün kılmakta. Yeni akrabamız, çok küçük bir beyin kapasitesi, hominidlere benzer göğüs kafesi, kalça kemeri ve uyluk kemiğinin proksimal (üst) bölümü ve kuyruksuz büyük maymunlardaki tirmanıcılığa uygun omuz yapısı ile ilginç bir anatomik kombinasyon tablosu sergilemekte.

Ayrıca 15 civarında bireye ait olan iskeletlerin mağaranın derinliklerinde bulunan bir bölmede ele geçmesi, "Bilinçli bir ölü gömme adeti var mıydı?" sorusunu gündeme getirmekle birlikte, bu toplumdaki ölü gömme adetinin olması varsayımını güçlendirecek somut bir delil mevcut gibi gözüküyor. Ölüünün metrelere tehlikeli bir yolculukla taşınarak, yaklaşık 20 cm. derinliğindeki bir yarıktan çok zor koşullarda geçirilmesi gerekmekte. Bu yolculuğu canlı bir bireyin gerçekleştirmesi olasılığı akla daha yakın.

Bilinen en eski gömü geleneğine İspanya Atapuerca'da 430 bin yıl önce-

sine tarihlendirilen Sima de los Huesos Mağarası'nda rastlanmaktadır. Arkaik Homo sapiensler içinde yer alan bu insanların beyin kapasiteleri 1000 cm³'ün üzerindedir.

Kesin bir tarihlendirme yapılmaması da "yıldız adam"la ilgili sorunlardan bir diğeri.

Tüm buluntu ve değerlendirmelere baktığımızda *Homo naledi*'nin *Homo erectus* türünün Gürcistan'ın Dmanisi sit alanında da örneklerine rastladığımız, küçük boyutlu bir varyasyonu olma özelliği gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Profesör Berger'in medyatik kişiliği ve konunun geniş ilgi potansiyeli ve National Geographic'in işin içinde olması, bu konuda koparılan fırtınanın nedeni ve kaynağı olmalı.

Homo naledi'nin evrimsel süreçteki yerini ve bize olan yakınlığını daha iyi algılayabilmek için Hominid (insan ailesi) evrimine kısaca bir göz gezdirmek ve hatırlamak yararlı olacaktır:

Şu ana kadar elde edilen paleoantropoloji ve moleküler biyoloji verileri, ilk dik yürüyen insan atasının ya da başka bir deyişle "ilk hominid"in, yaklaşık 6-7 milyon yıl öncesinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu gelişimin temelinde yatan en önemli iki özellik, Hominidae üyelerinin dik yürümeye uyumu ve bunun sonucunda beynin büyümesidir.

Hominid evrimini üç temel taksonomik basamakta sınıflandırabiliriz: Bunlardan ilki, yaklaşık 7-4.4 milyon yılları arasında yaşamış olan *Sahelanthropus tchadensis*, *Orrorin tugenensis*, *Ardipithecus kadabba* ve *Ardipithecus ramidus* ile bilinen erken hominidler; diğeri 4,2-1 milyon yılları arasında yaşamış *Australopithecine*ler ve son olarak yaklaşık 2,5 milyon yıl önce ortaya çıkan ve günümüz insanıyla devam eden *Homo* cinsi; yani bizler...

Erken hominidlere ait kalıntıların hepsi Afrika'dan bilinir. 2002 yılında Fransızlar-dan oluşan bir ekip tarafından Çad'da bulunan ve 6-7 milyon yıl öncesine tarihlendirilen *Sahelanthropus tchadensis* ve 2001 yılında Fransız-Kenya'lı bir ekip tarafından Kenya'da bulunan, 6 milyon yıl önce yaşamış olan *Orrorin tugenensis*, bu grubun ilk üyeleridir. Ancak daha sonra gelmesi-ne karşın en güvenilir şekilde tanımlanmış olan *Ardipithecus* cinsinin daha sonraki türlerle bağlantı kurulabilen ilk ata olduğu-na ilişkin genel bir kanı vardır.

Yine Afrika'da yaşamış olan ve erken hominidlerden sonra gelerek ikinci aşama-yı oluşturan ve daha geniş bir coğrafi alana yayılan, "Güney maymunu" anlamındaki hominid grubu ise Australopithecine'ler-dir. *Australopithecus* cinsinin tüm türlerini barındıran *Australopithecinae* alt ailesi, gerçek anlamda insanların oluşturduğu *Homininae* alt ailesinden birçok özellik-leri ile ayrılmaktadır. Bir bütün olarak ele aldığımızda Australopithecine'lerin dik yü-rümekle birlikte, insanlardan çok maymun-lara benzerlik gösteren bir grup olduğunu söyleyebiliriz.

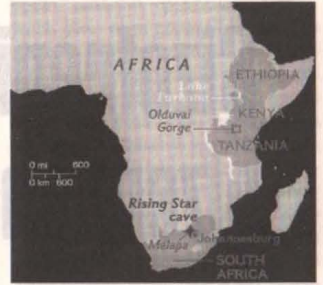
İnsan cinsinin (Homo genusu) ortaya çıkışı ve bu cinsin erken üyeleri

1975 yılında *Australopithecus boiesi* buluntusu ile bilinen Koobi Fora lokalite-sinden *Homo erectus*'a ait bir kafatasının keşfi, insan evrimine yeni bir bakış açısı getirdi. Aynı lokalitede ve aynı jeolojik zaman diliminde, biri daha kaba ve ilkin, diğ-e-ri ise modern insana daha yakın; yani daha

narin ve türemiş karakterlere sahip olan iki buluntu, uzun zamandır kabul gören, erken insan evriminin tek çizgi biçiminde gerçekleştiği hipotezini yıkmıştır.

Nitekim *Homo* genusunun başlanğı-cı sayılan *Homo habilis*, Australopithe-cine'lerin bazı türleriyle aynı dönemde yaşamıştır. Alet yapabilme yeteneğinden ötürü "becerikli adam" anlamındaki jene-rik adıyla *habilis*, yerini kendisinden sonra gelen ve yaşadıkları habitatteki çok büyük mevsimsel farklılıklara ve zor koşullara çok iyi uyum sağlayan *Homo ergaster*'e bırakmıştır. *Homo ergaster*, *Homo habilis*'in aksine yer yaşamına çok iyi uyum sağla-dığını gösteren modern morfolojik karak-terlere sahiptir. Afrika'da 1.8-1.7 milyon yıl öncesinde yaşamış olan bu türün *Homo erectus*, *Homo sapiens* ve *Neandertal*'lere ata oluşturduğu düşünülmektedir. Kendi-sinden önceki hominidlerden daha büyük bir beyin kapasitesine sahip olan *Homo ergaster*, muhtemelen ilk Aşölyen el bal-talarını ve önceki çakıl taşı kültürüne göre çok daha sofistike bir kültür geleneğini yansıtan Aşölyen endüstrisini gerçekleşt-irmiştir. İnsan evriminin erken aşamala-rında birbirine bağlı olarak gelişen bu ani biyolojik ve davranışsal değişmelerin iklim değişikliğinden kaynaklanmış olabilece-ği düşünülmektedir. Seksüel dimorfizmin önemli ölçüde azalması ise dişi ve erkek-lerin ekonomik işbirliği içinde bulunmasına bağlanmaktadır.

Afrika dışına çıkabilen ve doğaya karşı koyabilecek donanıma erişmiş olan insana ait en eski kalıntılar 1,8 milyon yıl önces-i-ne tarihlendirilmektedir ve Gürcistan'da,

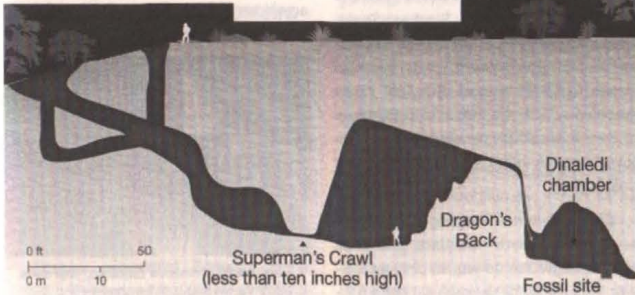

Dmanisi'de bulunmuşlardır. Küçük bir bo-yuta ve bir çok ilkin karaktere sahip olan bu insanlar, *Homo habilis* ve *Homo erectus* arasında bir noktada durmaktadır. Dmanisi insanların beyin büyüklüğü, bilinen büt-ün *Homo erectus*lardan daha küçük iken *Homo habilis*'inki ile benzerdir. İşte tam bu noktada *Homo naledi*'ye dönebiliriz. Çünkü yeni türümüz, uzun tartışmalardan sonra birçok bilim adamı tarafından *Homo erectus* türüne dahil edilen Dmanisi popü-lasyonunu gibi, *Homo erectus*'un Güney Afrika'da yaşamış olan bir kolu olması.

İnsanlık serüveninin bundan sonraki kısmında dünya üzerinde hızla dağılım gösteren *Homo* genusunun *antecessor*, *heidelbergensis* ve günümüz insanı *Homo sapiens* ile Denisova ve Neandertal bulun-tularını sayabiliriz.

Modern insanın kökenine ilişkin bilinen en eski kalıntılar, 2003 yılında Etiyopya'nın Herto bölgesinde Tim White ve arkadaşları tarafından keşfedildi. Buluntu, *Homo sapiens idaltu* adıyla modern insanın bir alt türü olarak tanımlandı. Bu fosil insanın ar-kaik insanlar ile modern insanlar arasında; anatomik ve kronolojik olarak tam ortada durduğu vurgulanmaktadır.

Orta ve üst paleolitik kültürlerini içe-ren taş endüstrisinin uygulayıcısı modern insanın bilinç gelişiminin vardığı noktayı, süslenme davranışlarından anlamakta-yız. Kendini, yer aldığı toplumdaki ayrıt edebilen ve bunun ifadesi olan deniz ka-buklarından boncuklar, yırtıcı hayvan pen-celerinden -muhtemelen- kolyeler yapan atalarımıza ait son derece enteresan izleri, ülkemizde Hatay'daki Uçağzılı Mağarası'n-da da görebilmekteyiz.

Şizofreni: Ruhun karmaşık ve gizemli hastalığı

Şizofreninin gidişi, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha iyi olma eğilimindedir. Gidişteki bu değişiklik genellikle, şizofrenin kültürel nedenlerinden çok, gidiş üzerinde psikososyal etkilerin bir yansıması olarak anlaşılmaktadır. Hastalığın sıklığı ve yaşam boyu yaygınlığı, kültürler ve toplumlar arasında göreceli olarak farklı gözükmemektedir. Bunun önemli bir nedeni, gelişmekte olan ülkelerin sosyal merkezli (sosyo-sentrik) yapısının bireysel performansa daha az yük bindirmesi ve gelişmiş ülkelere göre daha fazla sosyal destek sunmasıdır.

Şizofreni, düşünce, algılama, duyu ve davranışta bir dizi bozukluğa yol açan; belirti, bulgu, gidiş, sonlanım ve tedavi bakımından çeşitlilikler gösteren, hastalar ve yakınları için ciddi yükler oluşturan bir ruhsal hastalıktır.

Şizofreni, bireysel ve toplumsal maliyeti yüksek bir hastalık olması nedeniyle, tüm dünyada bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir. Herhangi birimizin bu hastalığa yakalanma oranı yaklaşık olarak %1'dir. Günümüzde klinik olarak şizofreniye benzeyen hastalıklar, Şizofreni Spektrumu Bozuklukları kapsamında tanımlanmaktadır. Bu kapsam içinde yer alan Şizoid Kişilik Bozukluğu, Şizotipal Kişilik Bozukluğu (% 1- 4), Şizoafektif Bozukluk ve Sanrılı Bozukluk da katarak bir yaşam boyu yaygınlık oranı verirsek, oran %5'e ulaşmaktadır.

Şizofreni, genellikle genç yaşta başlar ve erkeklerde kadınlara göre biraz daha fazla görülür de yaş ve cinsiyet ayırmaz. Kadınlarda başlangıç yaşı daha geç-

tir ve hastalığın gidişi görece daha iyidir. Şizofreni her toplumda, her sosyal sınıfta ve her coğrafyada görülür. Hastalığın sıklık ve yaygınlık oranları tüm dünyada aynı yaklaşıktır. Kentlerde şizofreni sıklığı, kırsal alana göre daha fazla bulunmuştur. Şizofreni, gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere göre daha ağır bir gidiş gösterir.

Şizofreni hastaları, özellikle nikotin bağımlılığı olmak üzere madde kullanımı için artmış risk taşırlar. Hastaların neredeyse %90'ı nikotin bağımlısı olabilir. Şizofreni hastaları intihar ve zarar verici davranışlar açısından da artmış risk taşırlar. İntihar, şizofreni hastalarında ana ölüm nedenidir

Şizofreninin kadınlarda başlangıç yaşı daha geçtir ve hastalığın gidişi görece daha iyidir.

Şizofreni, bireysel ve toplumsal maliyeti yüksek bir hastalık olması nedeniyle, tüm dünyada bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir. Herhangi birimizin bu hastalığa yakalanma oranı yaklaşık olarak %1'dir.

ABD'de evsiz insanların % 15-45'in şizofreni tanısı alan hastalar olduğu bildirilmektedir.

ve hastaların yaklaşık %10'u intihar girişiminde bulunur.

Şizofreni bireye ve topluma pahalıya mal olan bir hastalıktır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) şizofreninin ekonomik bedelinin tüm kanserlerin toplamından daha fazla olduğu bildirilmiştir. Hastalık, bu ekonomik yüklerinin ötesinde, hastalar ve aileleri için ölçümü kıyas kabul etmeyecek manevi yükler ve sıkıntılar oluşturmaktadır. Pek çok şizofreni hastası yaşamları boyunca iş, arkadaşlık, çalışma gibi alanlarda sayısız zorluklar yaşar. Günümüzde hastaların uzun süreli olarak hastanelerde yatırılmasına dayalı tedavi anlayışı kaldırılmış ve toplum temelli tedavi anlayışı benimsenmiştir. Ancak bu kez de toplum içinde tedavi anlayışının yeterli düzeyde olmaması hastaları ve aileleri zor durumda bırakmıştır. Yoksulluk, işsizlik, evsizlik sık karşılaşılan sorunlardır. Ülkemiz için bir sayı vermek mümkün olmasa da, ABD'de evsiz insanların % 15-45'in şizofreni tanısı alan hastalar olduğu bildirilmektedir.

Şizofreni için tarihsel kilometre taşları

Her ne kadar, kimi araştırmacılar, şizofreninin ortaya çıkışı için modern çağları işaret etse de, şizofreni tarihi insanlık tarihi ile yaşıt sayılabilir. Günümüzde şizofreni hastalarında sıklıkla gözlenen belirtiler, antik uygarlıklara ilişkin yazılı kayıtlardan itibaren çağlar boyunca kayıt altına alınmıştır.

Fransız psikiyatrist Benedict Morel, 1852'de "Démence precoce" terimini ilk kul-

lanan hekim olmuştur. Morel bu yapıtında 14 yaşında bir erkek hastasındaki bilişsel yıkımı ayrıntılarıyla anlatmıştır. 1871'de, Ewald Hecker, "hebephrenie" sözcüğünü kullanarak klinik tabloyu gençlik çağı ile ilişkilendirmiştir. 1874'de Karl Kahlbaum "kataton"yi tanımlamıştır. Thomas Clouston, 1891'de ergenlikte başlayan benzer davranış bozukluklarını "hereditary insanity of adolescence" olarak adlandırmıştır.

Kraepelin ve dementia praecox

Alman psikiyatrist Kraepelin, 1899 yılında, o güne dek dementia praecox, hebefreni ve kataton adları altında ayrı ayrı ele alınan şizofreni sendromların, erken yaşta başlangıç ve sonlanışta bilişsel ve duygusal alanlarda tam bir yıkım olması gibi iki esas ve ortak özelliğe sahip olmalarını göz önünde tutarak, gerçekte tek bir hastalıkla karşı karşıya bulunduğunu, bu hastalığın büyük bir olasılıkla özgül bir anatomik patolojiye bağlı olduğunu, klinik özellikleri bakımından topluca "dementia praecox" (erken bunama) başlığı altında birleştirilmeleri gerektiğini düşünmüştür. Bu klinik tabloda temel özellikler, varsanılar (halüsinasyon), sanılar (delusion), düşüncenin yapısında bozulma, bağlantısız konuşma (enkehears), duygulanımda küntlük, negativizm, yineleyici düşünce, konuşma ve davranışlar (stereotipler) ve içgörü kaybıdır.

Kraepelin geniş kabul gören kapsamlı bir "şizofreni" tanımlaması yapan ilk ruh hekimidir. Bu terimle hastalığın başlangıç ve sonlanışını imlemiş ve hastalığın sınırlarını manik-depresif psikozdan ayırmıştır. Çalışmalarını sürekli gözden geçiren Kra-

epelin, psikiyatrik hastalıkları, sonlanışlarına göre, yıkım gösterenler (dementia praecox) ve göstermeyenler (manik-depresif psikoz) olmak üzere iki büyük gruba toplayarak işe başlamış, daha sonra da dementia praecox adını verdiği tabloyu hebefrenik tip, katatonik tip ve paranoid tip olmak üzere üç sınıfa ayırarak sınıflandırmalarının esaslarını tamamlamıştır. Kraepelin bu arada paranoid tip dementia praecox kadar kötü bir son göstermeyen bazı sanrılı vakaları parafreni; hiçbir zaman varsanı göstermeyen, sadece ileri derecede sistemli bir halde sanrılı olan ve sonu itibarıyla yıkımın görünmediği vakaları da "paranoia" olarak tanımlamıştır.

Bleuler ve şizofreni

1911 yılında İsviçreli ruh hekimi Bleuler, "dementia praecox" teriminin "Şizofreni Grubu Hastalıkları" (schizophrenia groups) terimiyle değiştirilmesini önermiştir. Dementia praecox olarak değerlendirilebilecek değişik hastaları takip etmiş ve görünümün en temel belirtilerini tanımlamaya çalışmıştır. Bleuler için, en önemli ve temel (fundamental) belirti, düşüncenin yapısının ve belirtilmesindeki parçalanma olmuştur. Bunu, zamanının psikoloji kavramlarına da atıfta bulunarak, çağrışımların bozulması (loosening of associations) olarak yorumlamıştır. Çağrışımlardaki bu "yarılmanın", bozukluğun en temel belirtisi olduğunu vurgulamak için, hastalığa "şizofreni" adını vermiştir.

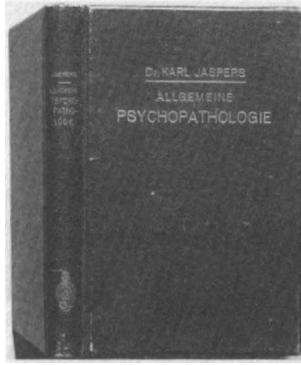
Bleuler, aynı zamanda, bir dizi başka belirti ve bulguyu da "temel" olarak tanımlamıştır. Çağrışım bozukluğuna eşlik

Kraepelin geniş kabul gören kapsamlı bir "şizofreni" tanımlaması yapan ilk ruh hekimidir. Bu terimle hastalığın başlangıç ve sonlanışını imlemiş ve hastalığın sınırlarını manik-depresif psikozdan ayırmıştır.

eden diğer temel belirtiler, karşıt duyguların birlikte yaşanması (ambivalans), otizm ve duygulanımda küntleşmedir. Dağılımı düşünce sürecinin sadece şizofreni grubunda ortaya çıktığına inanmış ve böylece bu süreci, manik-depresif hastalık gibi diğer bozukluklarda da görülebilen sanılar ve varsanılar gibi psikotik belirtilerden ayırtmıştır. Şizofreni grubunun bütünüğü içinde, bozukluğun gidiş süresince temel belirtilerin kaldığını, psikotik belirtilerin ise gidiş içinde dalgalanma gösterdiğini vurgulamış ve bunları "ikincil" (accessory) belirtiler olarak adlandırmıştır. İkinci belirtilerin temel bozukluktan türediğini vurgulamıştır. İç içe geçmiş bir biçimde bir bütün olarak işleyen düşünce ve duygulanım arasında bir uyumsuzluk (yanıma), Bleuler'in yeni düşüncesindeki temel özelliği oluşturmuştur. Bleuler bu düşünce-duygulanım yankılığının klinikte düşünce, duygulanım ve irade bozuklukları ile belirtildiğini, bu nedenle bu semptomlara "birincil" denmesi gerektiğini ifade etmiş; varsanılar, sanılar, katatoni ve motor bozuklukları "ikincil" semptomlar olarak nitelemiştir. Bleuler, şizofrenideki diğer alt tiplere ek olarak basit tipi de tanımlamıştır.

Karl Jaspers ve şizofreni hastasının anlaşılabilirliği

Karl Jaspers, 1913'te yayımlanan "Genel Psikopatoloji" adlı kitabında şizofreni hastasının anlaşılabilirliğini, şizofreninin ayırt edici özelliği olduğunu ileri sürmüştür. Jaspers'e göre şizofreni hastasını anlamama veya hastaların anlaşılabilirliğini açıklama çabasında en önemli iki kavram: Eşduyum (empathy) ve klinik ölçütlerdir. Bu anlaşılabilirlik olgusu, hastanın toplum içindeki davranışlarının, iç algılarının belirtilerinin anlaşılabilirliğidir. Jaspers, şizofreninin anlaşılabilirlik özelliğini, klinikte hastanın davranışlarının kendi kültüründe de tamamen akıl dışı olarak nitelendirilmesi olarak kuramsallaştırmıştır. Öte yandan Jaspers, klinik hiyerarşi ilkelerini ortaya koyarak ve özgül olmayan belirtilerin daha az özgül olan belirtilere doğru bir hiyerarşik anlayışla tanı konulması görüşü ile Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı'nı (DSM) doğuran anlayışa da öncülük etmiştir. Bu görüşe göre Jaspers, psikopatolojik bulguların derinden yüzeye doğru

Karl Jaspers, 1913'te yayımlanan "Genel Psikopatoloji" adlı kitabında şizofreni hastasının anlaşılabilirliğini, şizofreninin ayırt edici özelliği olduğunu ileri sürmüştür.

tabakalar halinde organize olduklarını; en derinde organik belirtilerin bulunduğunu, bunu şizofreni, affektif ve nevrotik belirtilerin izlediğini, nihayet en yüzeyde kişilik bozukluklarının olduğunu belirtmiş ve öncelikli tanının en derinde olana göre konulması gerektiğini öne sürmüştür.

Kurt Schneider ve şizofrenide birinci sıra (first rank) belirtiler

Kurt Schneider, 1930'larda şizofreni için hastalığa özgü olduğunu ileri sürdüğü birinci sıra belirtileri tanımlamıştır. Kraepelin ve Bleuler, disosiyatif ve avulsyonel süreçlere değinirken; Schneider biraz sanrı ve varsanıların varlığı üzerinde durmuş-

Jaspers'e göre şizofreni hastasını anlayamama veya hastaların anlaşılabilirliğini açıklama çabasında en önemli iki kavram: Eşduyum (empathy) ve klinik ölçütlerdir. Bu anlaşılabilirlik olgusu, hastanın toplum içindeki davranışlarının, iç algılarının belirtilerinin anlaşılabilirliğidir.

tur. Bunlar; düşünce çekilmesi, düşünce sokulması, düşünce yayınlanması, kişinin kendisi hakkında konuşan ve davranışları ile ilgili yorum yapan sesler, düşüncenin, hareketin ve eylemin dışından kontrol edilmesi gibi yaşantılardır. "Schneiderian Belirtiler" kavramı, DSM-III'e kadar özellikle İngiltere ve Almanya'da önemli izler bırakmıştır. Daha sonra gerçekleştirilen araştırmalar, Schneider'in birinci sıra belirtilerinin psikoaktif maddelerin veya genel tıbbi bir bozukluğun neden olduğu psikotik bozukluklarda ve psikotik özellikli duygudurum bozukluklarında da görüldüğünü, dolayısıyla şizofreniye özgü olmadığını ortaya koymuştur. 2013'te yayımlanan DSM-5 Tanı Ölçütleri kitabında "Schneiderian Belirtiler" tanı koyma sürecindeki değeri azaltılmıştır.

Anti-psikiyatri akımının şizofreniye bakışı ve katkıları

Gerek dünyadaki politik, ekonomik ve sosyal değişiklikler gerekse psikiyatride hekim-hasta ilişkisindeki insancıl olması gereken tutumlardaki yetersizlikler ve "depo" hastanelerde yaşanan olumsuzluklar, 1960'lı yıllarda anti-psikiyatri akımının doğmasına neden olmuştur. Bu akımın temel tezi, "psikiyatrik hastalığın tıbbi olmadığı aksine toplumsal, siyasal bir fenomen olduğu" biçiminde ifade edilebilir. "Deli bir dünyaya karşı akılcı bir tepki" olarak özetlenebilecek olan sosyal tepki kuramı, şizofreninin topluma aykırı davranışlarla bireyin/topluma başa çıkma yetisinin sağlayan bir mit olduğunu öne sürmektedir. Michel Foucault "Deliliğin Tarihi" kitabında ruh hastalığını, doğabilimsel değil toplumsal ve kültürel bir buluş olarak sunmuş ve tüm bu kavramlar ve uygulamaların iktidar söylemlerini yansıttığını ifade etmiştir. Thomas Szasz "Akıl Hastalığı Miti" kitabında psikiyatrik hastalık nosyonunu bilimsel açıdan anlamsız, toplumsal açıdan da zararlı olarak tanımlamıştır. Ronald Laing, şizofreniyi "tehlikeli" insanların sahne dışına atılması olarak yorumlamıştır. Şizofreniyi kavramlaştırma kullandığı bu model, yeterli bilimsel kanıt ortaya koyamamış ve güncelliğini yitirmiştir. Bununla birlikte, bu eleştirel akımın, genelde psikiyatrik, özelde şizofreniye ilişkin tanı, bakım ve tedavi sorunlarına dikkat çekmede, psikiyatrinin

Şizofreni, içinde psikotik
belirti ve bulguları da
barındıran, fakat salt
psikotik belirti ve bulgulardan
ibaret olmayan, pek çok beyin
işlevi bozukluğunu birlikte
içeren nörogelişimsel bir
bozukluktur.

"kendine çeki düzen vermesi"ne ve insan-
cıl doğasını hiçbir zaman unutmaması ge-
rektliğini hatırlatmada önemli katkılar sağ-
ladığı söylenebilir.

Tanı ölçütlerinin gelişimi

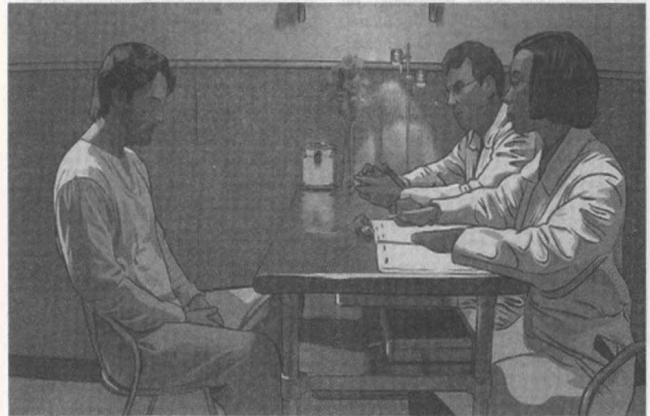
Bu alanda en önemli katkıyı sağlayan
çalışma Dünya Sağlık Örgütü'nün önder-
liğinde "Uluslararası Şizofreni Pilot Çalı-
şması" adı altında 1973 yılında gerçek-
leştirilen çalışmadır. Bu çalışmada John
Wing ve arkadaşları tarafından geliştirilen
ve yapılandırılmış bir görüşme tekniği
olan "Şimdiki Durum Muayenesi" (Present
State Examination) kullanılmıştır. "Şimdiki
Durum Muayenesi", zaman çerçevesi ola-
rak son bir aya odaklanmıştır, dolayısıyla
tanısal yaklaşımı belirti ve bulguların enine
kesitsel özelliklerine yöneliktir. Dokuz farklı
ülkeden 1000'in üstünde hasta katılımıyla
gerçekleştirilen bu çalışmada, hastalığın
farklı ülkelerde benzerlik gösterdiği sap-
tanmış ve görüşmeciler arası güvenilirlik
yüksek bulunmuştur "Şimdiki Durum Mu-
ayenesi", Amerika Birleşik Devletleri'nde
de yapılandırılmış görüşmelerin ve tanı
sistemlerinin gelişimini etkilemiştir. Son-
radan pek çok araştırmada kullanılacak
olan Schedule for Affective Disorders and
Schizophrenia (SADS) ve Research Diag-
nostic Criteria (RDC) gibi ölçekler böyle
doğmuştur. Son aya odaklanan enine ke-
sitsel değerlendirme ve şizofreni tanısı için
psikotik belirtilerin vurgulanması, SADS
ve RDC'nin önemli bileşenlerini oluşturu-
muştur. DSM-III bu ortamda geliştirilmiş,
özellikle enine kesitsel değerlendirme ve
psikotik belirtilerin vurgulanması gibi birçok
düşünceye "Şimdiki Durum Muayenesi" ve
"Schneiderian gelenek" kaynaklı etmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü, ruhsal hastalık-
lara ilk kez 1948'de yayımlanan "Uluslara-
rası Hastalık, Yaralanma ve Ölüm Neden-
leri El Kitabı"nda yer vermiş ve bu başlık
altında psikotik hastalıklar da değerlendiril-
miştir. Örgüt, 1960'lardan itibaren daha
aktif olarak sürdürdüğü çalışmaları so-
nucunda 1975'de Ruhsal ve Davranışsal
Bozukluklar Sınıflandırması-9 (ICD-9) ve
son olarak 1992'de Ruhsal ve Davranışsal
Bozukluklar Sınıflandırması-10 (ICD-10)
tanı kılavuzlarını yayımlamıştır. ICD-10'da
şizofreni ile ilgili konular şizofreni, şizotipal
ve sanrılı bozukluklar başlığı altında ele
alınmıştır.

Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tar-
afından 1952'de yayımlanan DSM-I si-
niflandırmasında şizofreni, şizofrenik re-
aksiyonlar olarak tanımlanmıştır. Adolph
Meyer'in öncülüğünde gerçekleştirilen bu
sınıflandırmada, tüm ruhsal bozukluklar
"tepkisel" olarak ele alınmış ve hepsinin
sonunda "reaksiyon" sözcüğüne yer ve-
rilmiştir. 1968'de yayımlanan DSM-II'de
şizofrenik reaksiyon terimi bırakılmış, şiz-
ofrenik bozukluklar içinde "latent şizofre-
ni" kavramına da yer verilmiştir. Bu tanım,
daha çok "incipient", "borderline" durum-
ları tanımlamak üzere, şizofreninin açık
belirtilerinin var olduğu ancak öyküsünde
şizofrenik psikoz atağı olmayan vakalar
için kullanılmıştır. Dahil etme ve dışlama
ölçütlerinin kullanıldığı ilk resmi tanı siste-

mi olan DSM-III (1980) tanı ölçütleri, şizof-
reni tanısı koyabilmek için de Schneiderien
belirtilerin olduğu bir akut dönemin bulun-
ması, organik etkenlerin ve duygudurum
bozukluklarının dışlanması, semptomların
zeka genişliğinden dolayı olmaması, hasta-
lığın 45 yaşından sonra başlamaması ve
altı aylık süre koşullarını getirmiştir. 1987
de yayımlanan DSM-III-R'de şizofreni tanı
ölçütlerinde 45 yaşından önce başlaması
ve zeka genişliğinden dolayı olmama koşu-
ları kaldırılmıştır. 1994'de DSM-IV yayımlan-
mış ve 2000 yılında revize edilmiştir.
DSM-IV şizofreni ile ilgili tanıları şizofreni
ve diğer psikotik bozukluklar başlığı altın-
da sınıflandırmıştır. APA tarafından son
olarak 2013'de DSM-5 yayımlanmıştır.

DSM-IV ve ICD-10 tanı sistemleri, şiz-
ofreni tanı ölçütleri konusunda büyük öl-
çüde uyumlu gibi görünmektedir. Her iki
sistemde de şizofreni tanısı koymak daraltı-
mıştır. DSM-IV, ICD-10'dan farklı olarak
hastalığın gidişinde altı aylık süreyi, sosyal
ve işlevsel alanlardaki bozulmayı gerekli
görür. ICD-10'da DSM-IV'e göre Schnei-
der'in birinci sıra belirtilerine daha fazla
vurgu yapılmış ve hastalığın karakteristik
bulgularının, hasta başarıyla tedavi edil-
miş olsa bile en az bir ay sürmesi daha katı
bir biçimde vurgulanmıştır. DSM-5'de ise
Schneider'in birinci sıra belirtilerine verilen
özel önem kaldırılmış, geleneksel alttipleri
yer verilmemiştir.

Dünya Sağlık Örgütü, ruhsal hastalıklara ilk kez 1948'de yayımlanan "Uluslararası Hastalık, Yaralanma ve Ölüm Nedenleri El Kitabı"nda yer vermiştir.

Şizofreninin diğer psikotik bozukluklardan ayrı bir bozukluk olup olmadığı konusunda odaklanan tartışmalar artan bir hızla devam etmektedir.

Bugün ve gelecek

Şizofreni, içinde psikotik belirti ve bulguları da barındıran, fakat salt psikotik belirti ve bulgulardan ibaret olmayan, pek çok beyin işlevi bozukluğunu birlikte içeren nörolojimsel bir bozukluktur. Bununla birlikte, çağdaş tanı ölçütleri şizofreniyi tanımlamada özellikle psikotik özelliklere ağırlık vermekte, şizofreninin diğer psikopatolojik özelliklerine daha az yer vermektedir. Pek çok araştırmacı, şizofreninin sadece psikotik bulgularına odaklanmanın, hastalığa ait diğer sorun alanlarını gözden kaçırılabileceğine işaret etmektedir. Bu vurgu, şizofreninin tanısı kadar korunma, bakım, tedavi ve rehabilitasyon sorunları açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu noktada temel sorun hastalığın tanımlanmasında kategorik mi yoksa boyutsal mı yaklaşılması eksenine oturmaktadır. Ruhsal bozuklukların sınıflandırılmasında ve tanı ölçütleri geliştirilmesinde kullanılan kategorik yöntem, tanımlar arasındaki sınırları keskin çizgilerle ayırırken; boyutsal yaklaşım sınırların bu kadar kesin olmadığını, daha muğlak olduğunu ortaya koyar. DSM-IV-TR kategorik yaklaşımla oluşturulmuş bir sınıflama olmasına karşın, bu seçimin, kategorik yaklaşımı boyutsal yaklaşımdan daha güvenilir ya da geçerli olduğu anlamına gelmeyeceği de özellikle belirtilmiştir.

Özellikle, şizofreninin diğer psikotik bozukluklardan ayrı bir bozukluk olup ol-

madığı konusunda odaklanan tartışmalar artan bir hızla devam etmektedir. Bu soruya yanıt arayan ve psikopatolojik boyutların (faktör analiziyle saptanan belirti korelasyonları) kullandığı yeni çalışmalarda, tanısal antitelerin psikozun anahtar belirti boyutlarıyla benzer olduğu görülmektedir. Bu alanda çalışan kimi araştırmacılar, boyutsal sınıflandırma yaklaşımının geleneksel tanı kategorilerine göre daha büyük yordayıcı güce sahip olduğunu ileri sürmüş ve en yararlı yaklaşımın psikoz karşısındaki kategorik ve boyutsal tutumların birbirini tamamlayıcı olarak kullanılması olduğunu önermiştir.

Bu alanda, şizofreninin bir ya da birkaç hastalıktan oluşan bir antite mi olduğu, şizofreninin biyolojik göstergelerinin neler olduğu, şizofreni ve duygulanım bozuklukları arasında net bir sınır mı olduğu; yoksa bu bozuklukların bir psikotik spektrum içinde mi yer alacağı, tanımlanabilir biyolojik göstergelerle çok genli ve çok etkenli etiyolojik etmenlerin ilişkisinin nasıl olacağı yanıt bekleyen sorulardır.

Bu sorulara yanıt ararken, psikiyatri ve şizofreninin tarihsel süreçlerini ve yıllar boyunca sayısız bilim insanınca üretilmiş bilgiyi ve fenomenolojik birikimi "atlamamız" gerektiğini, geleceğin ancak geçmişin değerlerini de gözetenek inşa edilebileceği gerçeğini akılda tutmamız gerekmektedir.

2002 yılında, Japon ruh hekimleri şizofreni sözcüğü üzerindeki olumsuz atıfları ve damgalamayı azaltmak ve hastalığı doğru tanımlamak amacıyla şizofreni ("Seishin Bunretsuy Byo" veya "mind-split-disease") terimi yerine "Entegrasyon Bozukluğu" ("Togo Shitcho Sho" veya "Integration Disorder") terimini tercih ederek uygulamaya koymuştur. Ancak adı değiştirilse de veya "Şizofreni yüzyıllık vadesini tamamlamıştır, tarihe gömülmelidir." türünden ifadeler daha çok yandaş bulmaya başlasa da; sorun, özü itibarıyla aynıdır. Tıpkı geçmişte olduğu gibi, günümüzde de şizofreni olarak adlandırdığımız klinik tablo içinde yer alan pek çok belirti ve bulgunun etkilendiği hasta ve hasta yakınları hala sorunlarına çözüm getirilmesini beklemektedir.

Şizofreninin belirtileri ve tanı

Tanı klinik belirtiler ve hastalık süreci ile konulur. Şizofrenideki belirtileri beş ana küme altında toplayabiliriz.

Pozitif belirtiler

1- Sanrılar: Gerçek bir temeli olmayan, mantık dışı, alışılmamış, garip inanç ve düşüncelerdir. Sanrıların çok ağır olması durumunda hastanın yaşamı önemli derecede etkilenir, bu durum hasta ve yakınlarının esenliğini ve güvenliğini etkileyecek sorumsuz ve uygunsuz davranışlara neden olabilir. Sanrılar konularına göre aşağıdaki gibi gruplanabilir.

Büyüklük sanrıları: Peygamberdir, başbakanlığa adaydır, sonsuz bir gücü vardır, büyük bir buluş yapmıştır vb.

Ruhsal bozuklukların sınıflandırılmasında ve tanı ölçütleri geliştirilmesinde kullanılan kategorik yöntem, tanımlar arasındaki sınırları keskin çizgilerle ayırırken; boyutsal yaklaşım sınırların bu kadar kesin olmadığını, daha muğlak olduğunu ortaya koyar.

Şizofreninin diğer psikotik bozukluklardan ayrı bir bozukluk olup olmadığı konusuna odaklanan tartışmalar artan bir hızla devam etmektedir. Bu soruya yanıt arayan ve psikopatolojik boyutların kullanıldığı yeni çalışmalarda, tanısall antitelerin psikozun anahtar belirti boyutlarıyla benzer olduğu görülmektedir.

Alınma sanrıları: "Benim hakkımda konuşuyorlar.", "Radyo ve televizyonda bana laf atıyorlar.", "Evime gizli araçlar yerleştirilmişler, beni gözlüyorlar."

Şüphelilik ve kötülük görme sanrıları: Kişi gerçeğe dayanmayan bir biçimde başkalarının kendisine zarar vermeye çalıştığına inanır, savunucu, güvensiz ve kuşku-cu bir tutum içine girer.

Etkilenme sanrıları: "Düşünce yolu ile gizli güçlerle başkalarının davranışlarını yönetiyorum."

Düşünce sokulması: "Kafama düşüncelerini sokuyorlar.", "Davranışlarımı yönetiyorlar.", "Ben düşüncelerimi başkalarının kafasına aktarıyorum." gibi.

Düşünce okunması: "düşüncelerimi olduğu gibi okuyorlar." veya "ben düşüncelerimi okuyorum."

Düşünce yayılması: düşüncelerin çevreye, bütün dünyaya yayılınması

Erotomatik sanrılar: Herkes kendisine aşkıdır.

Küçüklük sanrıları: "Ben bir işe yaramam, değersizim, tedavi edilmeye değerim" gibi.

Nihilistik sanrılar: "Ben yokum, ben ölmüşüm, kalbim, midem, bağırsaklarım çürümüş, erimiş yok olmuşlar" gibi.

Somatik sanrılar: "Bende kanser, AIDS var."

Depersonalizasyon sanrıları: Bedenin ve çevrenin acayip biçimlerde değişmesine ilişkin sanrılarıdır. Bunlar beden görünümüne ilişkin sanrılarıdır. "Ben hem erkek, hem kadını", "Ellerim ayaklarım büyüyor, değişiyorum."

Derealizasyon sanrıları: Çevre başkalaşmış, burası benim kasabam değil, çevremdekiler değişmişler, annem babam değişmişler, onları tanımıyorum.

2- Varsanılar: Biréyin ortada bir şey yaran yokken beş duyu ile ilgili uyarılarını algıladığını ifade etmesidir. Genellikle işitme, görme, dokunma, tat ve koku varsanılar olabilir. Şizofrenide daha çok işitme varsanılar olur. Varsanılar ağır ya da çok ağır olduğu durumlarda hastanın günlük yaşamını etkisi altına alabilir. Varsanılara sanrılı yorumlar eşlik edebilir ve kişi bu sanrı ve varsanılarının etkisi altında kendisi ya da çevresindekilerinin güvenliğini tehlikeye atabilir. Kimi kez uyarıların yanlış algılanması ve yorumlanması olarak tanımlanan yanılsamalar ortaya çıkabilir.

3- Düşüncede ve davranışlarda dağınıklık: Biréyin düşünce süreci hedefe yönelik işlememekte, dağılmakta ve bu nedenle düşünce sürecinde çevresel düşünce, teğetsel düşünce çağrışımlarda kopukluk, düşüncelerini bir sonuca bağlayamama, düşüncelerde anlamsızlık veya düşünce blokları ortaya çıkabilmektedir.

Hastanın hareket ve davranışlarında aşırı bir hızlanma, çevresel uyarılara karşı tepkisinde artma, duygu durumunda hızlı değişmeler olabilir. Taşkınlığın çok ağır olması halinde bireyin yemesi ve uyuması ciddi biçimde etkilenir. Kişiler arası ilişki olanağı ortadan kalkar. Hasta bir yandan anlaşılabilir bir tutum sergilerken, bir yandan da çok bitkin düşebilir.

Negatif Belirtiler

1- Duygulanımda küntleşme: Bireyin duygusal yanıtında yüz ifadesinde ve duygularının düzenlenmesindeki azalmayla birlikte iletişim kurma amacıyla kullandığı el kol hareketlerindeki azalmayla kendini gösteren bir bulgudur. Çok ağır olması durumunda bireyin yüz ifadesinde ve iletişim kurmada kullandığı el kol hareketlerinde hiçbir değişim olmaz. Hasta sürekli boş ya da heykelleşmiş gibi bir ifade içinde olabilir.

2- Anhedoni: Bireyin haz alma, zevk alma yetisini yitimesi ve bu tür etkinliklerden uzaklaşmasıdır.

3- Toplulardan uzaklaşma: İlişki kurmada güçlük ortaya çıkar. Hastanın kişiler arası ilişkilerinde kendisini başkalarının yerine koyamaması, görüştüğü kişiyle yakınlık kuramaması ya da bu kişiye karşı ilgisiz kalmasıdır. Bu bulgunun çok ağır olduğu

Toplulardan uzaklaşma bulgusu: Hastanın kişiler arası ilişkilerinde kendisini başkalarının yerine koyamaması, görüştüğü kişiyle yakınlık kuramaması ya da bu kişiye karşı ilgisiz kalmasıdır.

durumlarda, hasta yanındaki kişiye karşı tamamen ilgisiz kalabilir, tamamen kayıtsız olabilir, sözle ve sözle olmayan iletişim kurmaktan kaçınabilir.

4- Avolüsyon: Bireyin bir işi başlama, sürdürme ve sonlandırma yetisinin ortadan kalkmasıdır. Birey iradesini gösteremediği, enerjisinde azalma olduğu bir edginlik ve kayıtsızlık içinde olduğu için toplumsal etkileşimlere yönelik ilgi ve girişimleri azalmıştır. Böylece kişiler arası ilişkileri ve günlük aktiviteleri azalır.

5- Aloji: Konuşmanın kendiliğinden ve akıcı olmasının kaybı; bireyin konuşma sürecinde akıcılığı ve üretkenliğinde azalma ortaya çıkar.

Bilişsel bozukluğa ilişkin belirtiler

Şizofreni esas olarak bireyin ana zeka fakültelerindeki bir bozuklukla karakterize edilmeyen bir hastalık olmakla birlikte, hastalığın gidişi sırasında dikkat, bellek, öğrenme gibi bilişsel işlevlerde kimi bozukluklar ortaya çıkabilir. Bunlar arasında dikkati odaklama ve sürdürmede bozulma, akıl yürütmede, sorun çözme becerisinde ve öğrenmede güçlükler ve karışık işlemleri adlandırmada yetersizlikler yer alır. Dikkat, dil, bellek, ve işlem hızı kritik derecede önemlidir ve kötü sosyal ve mesleki sonuçların bir çoğundan sorumludur.

Agresif ve hostile belirtiler

Şizofrenide, özellikle hastalığın alevlenme döneminde, bireyin kendine ya da başkalarına zarar verme riskini ortaya çıkartan dürtü denetiminde bir sorun gelişebilir. Hasta bu dönemde cinsel taşkınlığı da içeren çeşitli davranışlarda bulunabilir.

Depresyon ve anksiyete belirtileri

Şizofreninin gerek başlangıcında gerek gidişinde hastanın kaygılı olma hali, sinirlilik, endişe, huzursuzluk gibi belirtilerle kendini gösteren anksiyete ve üzüntü, kendine güvende azalma, çaresizlik duygusu, karamsarlık, umutsuzluk ve suçluluk duyguları gibi belirtilerle kendini gösteren depresyon ortaya çıkabilir.

Kişiliğin bazı yönleri ile ilişkili belirgin ve sürekli nitelik değişiklikleri; ilgi yitimi, amaçsızlık, tembellik, kendi kendisiyle uğraşma ve sosyal çekilme biçiminde ortaya çıkabilir.

Şizofreninin tanı ölçütleri:

Dünya Sağlık Örgütü'nün Ruhsal ve Davranışsal Bozuklukların Sınıflandırılması (ICD-10, 1992) kitabında şizofreni tanısı koyabilmek için gerekli olan tanı ölçütleri ve Amerikan Psikiyatri Birliğinin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı'nda (DSM-5, 2013) şizofreni tanısı koyabilmek için gerekli olan tanı ölçütleri aşağıda sunulmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü'nün şizofreni tanı ölçütleri

Aşağıdaki (a) dan (d) ye kadar olan belirtilerden çok açık olarak en az birinin, yeterince açık değilse genellikle iki ya da daha fazlasının; ya da (e) den (h) ye kadar

Şizofreninin gerek başlangıcında gerek gidişinde hastanın kaygılı olma hali, sinirlilik, endişe, huzursuzluk gibi belirtilerle kendini gösteren anksiyete ve üzüntü, kendine güvende azalma, çaresizlik duygusu, karamsarlık, umutsuzluk ve suçluluk duyguları gibi belirtilerle kendini gösteren depresyon ortaya çıkabilir.

olan belirtilerden en az ikisinin bir ay ya da daha uzun bir süre ile bulunması gereklidir.

a) Düşüncelerin yankılanması, sokulması, çekilmesi ve yayınlanması

b) Kontrol edileme, etkilenme ya da edginlik sınırları (beden hareketlerini, özel düşünceleri, eylemleri ya da duyguları etkileyen); sanrılı algılama.

c) Hastanın davranışlarını yorumlayan ya da kendi aralarında hastayı tartışan işitme varsanırları ya da bedenini belli bölgelerinden gelen işitsel varsanırlar

d) Tümüyle olanak dışı, kültüre uygun olmayan, sürekli gösteren diğer sanırlar. Örneğin; dinsel ya da siyasal kimliğe ya da insanüstü güç ve yeteneklere sahip olma (Örneğin; hava durumunu denetleme, başka dünyalardan yabancılarla iletişim kurabilme).

e) Herhangi bir türden inatçı varsanırlar; bu varsanlar duygulanıma uyum göstermeyen gelip geçici ya da yarı sistemli sanırları ya da aşırı değer kazanmış fikirlerle birlikte olmaları ya da haftalarca, aylarca kesintisiz olarak hergün bulunmalıdır.

f) Düşünce akımında kopma ve başka düşünce sokulmaları, bunun sonucu oluşan çağrışımlarda dağınıklık (enkehrans), uygunsuz konuşma ya da neolojizm.

g) Katatonik davranış, örneğin ekstasyon, bedeni belli bir pozisyonda tutma, balmumu esnekliği, negativizm, mutizm ve stupor.

h) Negatif belirtiler; örneğin, belirgin apati, konuşma azlığı, duygusal tepkilerde küntleşme ya da uygunsuzluk gibi. Bu belirtiler genellikle sosyal çekilme ve sosyal performansın düşmesine yol açarlar: bu belirtilerin depresyona ya da antipsikotik ilaç tedavisine bağlı olmadığının bilinmesi gerekir.

i) Kişiliğin bazı yönleri ile ilişkili belirgin ve sürekli nitelik değişiklikleri; bunlar ilgi yitimi, amaçsızlık, tembellik, kendi kendisiyle uğraşma ve sosyal çekilme biçiminde ortaya çıkabilir.

Amerikan Psikiyatri Birliği'nin şizofreni tanı ölçütleri

A. Aşağıdaki belirtilerden ikisi ya da daha fazlasından her biri 1 aylık (eğer

Şizofrenide rol oynadığı düşünülen genlerin, şizofreninin biyolojik göstergeleri veya endofenotipleri arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması oluş nedenleri hakkında önemli bilgiler kazanmamızı sağlayacaktır. Bu göstergeler; göz hareketlerinin ölçümleri, bilgi işleme süreçleri ve duyuşal geçittir.

başarı ile tedavi edilmişse daha kısa bir sürede) bir sürenin önemli bir bölümünde bulunur. En az biri 1, 2 ya da 3 olmalıdır.

1. Sanrılar,
2. Varsanılar,
3. Dezorganize konuşma (örn. Çağrışımarda dağınıklık – sık sık konu dışı sapmalar gösterme- ya da enkoherans)

4. İleri dercede dezorganize ya da katatonik davranış,

5. Negatif belirtiler (örneğin; duyulanımda küntlük, aloji ya da avölüsyon gibi).

B. Bu bozukluğun başlangıcından beri geçen sürenin önemli bir bölümünde: İş, kişiler arası ilişkiler ya da kendine bakım gibi önemli işlevsellik alanlarından bir ya da birden fazlasında, kişi bu bozukluğun başlangıcından önce eriştiği düzeyin belirgin olarak altında kalmıştır (Başlangıcı çocukluk ya da ergenlik dönemine uzanıyor- sa, kişiler arası ilişkilerde, eğitime ilgili ya da mesleki başarıda erişilmesi beklenen düzeye ulaşamamıştır).

C. Süre: Bu bozukluğun süreden belirtileri en az 6 ay sürer. Bu 6 aylık süre, en az 1 ay süreyle (başarıyla tedavi edilmişse daha kısa bir süre) A tanı ölçütünü karşılayan belirtileri kapsamalıdır; prodromal ya da rezidüel belirtilerin bulunduğu dönemleri kapsayabilir. Bu bozukluğun belirtileri ön (prodromal) ya da artık (rezidüel) dönem-

lerde, sadece negatif belirtilerle ya da A tanı ölçütlerinde sıralanan ki ya da daha fazla belirtinin daha hafif biçimleriyle (örn. Acaip inanışlar, olağandışı algısal yaşantılar) kendilerini gösterebilir.

D. Şizoafektif bozukluk ve psikotik özellikli duygu durumu bozukluğunun dışlanma ölçütleri şunlardır;

I. Bozukluğun aktif evre belirtileriyle eş zamanlı olarak major depresif, manik ya da karma epizotlar bulunmamalıdır.

II. Eğer aktif evre belirtileri sırasında duygudurum epizotları ortaya çıkmışsa bile, bunların toplam süresi aktif ve rezidüel dönemlerin toplam süresinin az bir bölümünde bulunmuştur.

E. Bu bozukluk bir maddenin (örneğin, kötüye kullanılabilen bir madde, bir ilaç) doğrudan fizyolojik etkilerine ya da genel tıbbi bir duruma bağlı olarak ortaya çıkmamıştır.

F. Otizm spektrumu kapsamında bir bozukluk ya da bir başka çocuklukta başlayan bir iletişim bozukluğu öyküsü varsa, ancak en az 1 ay süreyle (başarıyla tedavi edilmişse daha az süreyle) belirgin sanrı ya da varsanılar varsa şizofreni ek tanısı konulabilir.

Şizofreninin oluş nedenleri Genetik etkenler

Şizofreninin nedenlerini henüz tam bir açıklıkla bilemiyor olsak da, aile, ikiz ve ev-

lat edinme araştırmalarının sonuçları genetik etkenlerin şizofreninin oluş nedenleri içinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Genetik bağlantı çalışmaları sonucunda bazı bağlanma bölgeleri (1q21-22, 6p22-24, 6p21-22, 8p21-22, 10p11-15, 13q14-32, 15q13-15, ve 22q11-13) için güçlü kanıtlar bulunmuştur. Bu kromozomal bölgelerin ileri analizleri özgül aday genlerin tanımlanmasına yol açmıştır. Bu adaylar arasında alfa-7- nikotinik reseptör, *DISC 1*, *GRM 3*, *dysbindin*, *COMT*, *NRG 1*, *RGS 4*, ve *G 7* yer almaktadır. Bu genlerin her birinin şizofreni yatkinliğinde küçük rolleri olabilir. Şizofreni hastalarının birinci derece biyolojik akrabalarında ve çift yumurta ikizlerinde şizofreni oranı 4-5 kat daha yüksektir. Aynı genetik yapıyı taşıyan tek yumurta ikizlerinde ise eş hastalanma oranı %50'dir. Bu bulgu bir yandan genetik nedenselliğe işaret ederken bir yandan da şizofreniye genetik olarak yatkin kişilerin mutlaka şizofreni geliştirmediklerini göstermekte ve çevresel etkenlerin varlığına vurgu yapmaktadır.

Şizofrenide rol oynadığı düşünülen genlerin, şizofreninin biyolojik göstergeleri veya endofenotipleri arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması oluş nedenleri hakkında önemli bilgiler kazanmamızı sağlayacaktır. Bu göstergeler; göz hareketlerinin ölçümleri (örneğin; düz amaca yönelik göz hareketleri), bilgi işleme süreçleri (örneğin; sürekli performans ödevi ve zorlu kısa süreli idrak testi) ve duyuşal geçit (örneğin; P50)'dir. Örneğin, P50 ölçümü ile kromo-

Gebelikte geçirilen influenza, rubella, herpes simpleks tip 2 ve toksoplazma gondii enfeksiyonları ile çocukta şizofreni ortaya çıkması arasında ilişki bulunmuştur.

Son yıllarda şizofreni epidemiyolojisindeki en isabetli veriler göçmenlerde bulunan artmış risk oranıdır. Metodolojik kaygılara rağmen, son sistematik gözden geçirmeler tutarlı görünmektedir. Hem birincil hem de ikinci kuşak göçmenlerde artmış şizofreni riski mevcuttur. Etkinin en çok Afrika kökenli göçmenlerde olduğu bildirilmiştir.

zom 15 üzerinde alfa-7 nikotinik reseptör genine yakın bir bölgede pozitif bağlantı saptanmıştır.

Çevresel risk faktörleri

Şizofreni için risk oluşturan etkenlerin araştırıldığı çalışmalar, şizofreni gelişmesinden sorumlu olabilecek bazı çevresel etkenler tanımlanmıştır.

Yaşamın erken dönemindeki çevresel risk faktörleri

Doğum mevsimi

Şizofreni hastalarının doğum zamanlarının incelendiği çalışmalarda, özellikle dünyanın kuzey yarımküresinde tutarlı şekilde en sık tekrarlanan veri, doğumların kış sonu, bahar başında gerçekleşmesi olmalıdır.

Baba yaşının büyük olması

Günümüzden 30 yıl önce ileri sürülmüş olan bu ilginç veri, uzun süre gözden uzak tutulmuş, on yıl önce baba yaşının büyük olması ile artan hatalı mutasyon oranları arasındaki ilişkinin gösterilmesi ile yeniden dikkat çekmiştir.

Gebelikte beslenme bozuklukları

Özellikle savaş ve kıtlık dönemlerinde beslenme bozukluğu yaşamış annelerin çocuklarında artmış şizofreni riski saptanmıştır.

Gebelikte geçirilen enfeksiyonlar

Kış-bahar aylarında doğumla şizofreni riskinin artma sebeplerinden birisi, o dönemde viruslere bağlı hastalanma olasılığının fazla olmasıdır. Gebelikte geçirilen influenza, rubella, herpes simpleks tip 2 ve toksoplazma gondii enfeksiyonları ile çocukta şizofreni ortaya çıkması arasında ilişki bulunmuştur. Ancak epidemiyolojik ipuçlarına rağmen, ölüm sonrası (postmortem) çalışmalarda enfeksiyöz ajan-şizofreni ilişkisi kanıtları yetersizdir.

Gebelikte strese maruz kalış

Şizofrenide, anne adayının uğradığı stresin (savaşlar, doğal afetler) şizofreni riskini arttırdığına ilişkin kanıtlar mevcuttur.

Gebelik ve doğum sürecindeki komplikasyonlar

Gebelik ve doğum komplikasyonları ile şizofreni gelişimi arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalardan elde edilen veriler anlamlı ancak ılımlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Antepartum hemorajisi, diyabet, preeklampsi, düşük doğum ağırlığı, Rh uyumsuzluğu, konjenital malformasyonlar, düşük baş çevresi, uterin atoni, asfiksi ve acil sezeryan artmış risk ile ilişkili bulunmuştur.

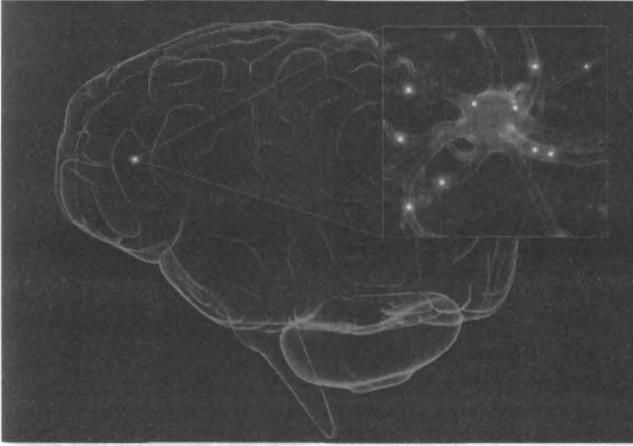
Gebelik ve doğum komplikasyonlarının beyin yapısını nasıl etkilediğine ilişkin olarak yapılan çalışmalarda, özellikle genetik yatkınlığı olanlarda artmış ventrikül hacmi ve azalmış hipokampus hacmi bulguları dikkat çekmektedir. Şizofreni hastalarının, sağlıklı kardeşleri ve sağlıklı kontrol grubuyla karşılaştırıldığı bir çalışmada da azalmış hipokampal hacim saptanmış ve bu bulgunun fetal hipoksi ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu veriler, hipokampal hacmin şizofreni için şüpheli genler ve fetal hipoksiden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Gen-Çevre etkileşimi). Bu genlerin yapısı açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. Gebelik ve doğum komplikasyonları ve bazı şüpheli genler ile artmış şizofreni riskinin varlığı bildirilmiştir.

Gelişim döneminde risk göstergesi olarak preşizofrenik özellikler

Erişkinlikte şizofreni geliştirecek çocukların, yaşlarına göre motor, bilişsel ve sosyal işlevsellikte farklılıklar gösterdikleri öne sürülmüştür. Çeşitli izleme çalışmalarında daha kötü motor gelişim, daha yoksul dil becerisi ve daha düşük IQ bulunmuş, bu faktörlerin hepsi daha sonra artmış şizofreniform bozukluk riski olarak değerlendirilmiştir.

Amfetamin ve metamfetaminin şizofreni benzeri psikozu tetiklediği uzun süreli bilinmektedir.

Geçtiğimiz on yıllar boyunca gerçekleştirilmiş olan çok sayıda ölüm sonrası beyin dokularını inceleme çalışmaları umulan aydınlatıcı sonuçlara ulaşmada yetersiz kalmıştır.

Yaşamın ilerleyen yıllarındaki aday risk faktörleri

Madde kötüye kullanımı

Amfetamin ve metamfetaminin şizofreni benzeri psikoza tetiklediği uzun süredir bilinmektedir. Bu tür maddelerin kullanımına bağlı olarak gelişen psikotik bozuklukların ortaya çıkışında genetik faktörlerin rolü artan bir şekilde dikkat çekmektedir. Aile öyküsü olmayan madde kullanan hastalarda psikotik belirtiler gelişmezken, ailede psikoza olan kişiler madde kullanımından sonra daha çok psikotik atak geçirmektedir. Psikotik atak geçirenlerde ise aile öyküsü yoksa yanıt alınma şansı artmaktadır.

Uzun zamandır kabul edilen bir bilgi, kannabis (esrar) kullanımının kısa psikotik ataka neden olduğudur. Psikoza yaşayan hastalar arasında, kullanmaya devam edenlerin daha kötü bir gidiş gösterdikleri bildirilmiştir. Yapılan çalışmalarda psikotik hastaların topluma göre daha çok kannabis kullandığı gösterilmiştir. Kannabis kullananların, sonraki 15 yılda psikoza geçirme riskinin 2 kat yüksek olduğu; en az 50 kez kullananlarda şizofreni tanısı alma riskinin 6 kat fazla olduğu bildirilmiştir.

Ergenikte yoğun kannabis kullanımı, daha sonra şizofreni ve benzeri psikotik bozukluk gelişme riskini arttırabileceği

net olarak bilinmektedir. Kannabis tek başına şizofreninin nedeni olmasa da genetik yatkınlığı olan bireylerde önemli bir risk faktörüdür.

Sosyal biyoloji

Ruhsal bozukluklar arasında düşük sosyal sınıflarda bulunma ile en çok ilişkili olan hastalık şizofrenidir. Düşük sosyal sınıfta bulunmanın şizofreni tanısı koyulma oranını 5 kat artırdığı ileri sürülmüştür. Öte yandan bu durumun daha çok sosyal kayma kuramı ile izah edilmesi gerektiğini öne sürenler olmuştur.

Doğum ve yetişme yeri

Doğum yeri ve şizofreni riski arasında ilişki ile ilgili güçlü kanıtlar mevcuttur. Kentte doğan ya da büyüyen kişilerde, kırsal kesimde doğan ya da büyüyenlere göre şizofreni riski artmış olarak bulunmuştur. Hollanda ve Danimarka'da gerçekleştirilen iki toplum tabanlı çalışmada, şehirde doğanlar kırsal kesimde doğanlarla karşılaştırıldığında rölaf risk 2.4 olarak saptanmıştır. 2001'de gerçekleştirilen bir çalışmada, semtin toplam nüfusu içindeki göçmen nüfusunun oranıyla ters orantılı olarak göçmenlerin şizofreni riskinde farklılaşma saptandığı bildirilmiştir.

Göç ve sosyal ayrımcılığa maruz kalma

Son yıllarda şizofreni epidemiyolojisiindeki en isabetli veriler göçmenlerde bulunan artmış risk oranıdır. Metodolojik kaygılara rağmen, son sistematik gözden geçirmeler tutarlı görünmektedir. Hem birincil hem de ikinci kuşak göçmenlerde artmış şizofreni riski mevcuttur. Etkinin en çok Afrika kökenli göçmenlerde olduğu bildirilmiştir.

Sosyal ayrımcılığa maruz kalma ve toplumda dışlanmanın psikotik belirtilerin ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı bir etken olduğu ileri sürülmüştür. Bu durum göçmenleri ilgilendirdiği kadar, bir toplumda azınlık konumunda olanları da ilgilendirmektedir. Uzun sürelerle ayrımcılığa uğramak bireyin paranoid atıflarda bulunma olasılığını artırabilir. En başarısız göçmen gruplarında şizofreni riski en fazladır. Hollanda'da yaşayan Faslı erkekler, Danimarka'daki Eskimolar ve İngiltere'deki, Afrikalı-Karayipliler bu durumun örnekleridir. Tekrarlanan yenilgi deneyimleri, yenilen "davetsiz misafirde" davranışsal bir duyarlılışılmaya yol açar ve dopaminjik yanıtı güçlenmesine yol açar.

Travma ve strese maruz kalış

Uzun zamandır kabul edildiği gibi çocukluk çağı travmaları birçok ruhsal soruna neden olabilmektedir. Şizofreni ve çocukluk çağı travması ilişkisi tartışmalı olmakla

Şizofreni, çeşitli nöral sistemlerin hücre-yapısal, biyokimyasal, veya elektrofizyolojik özelliklerindeki bozulmalara bağlı olarak; belirli beyin bölgelerinin ya da nöral döngülerin etkilenmesi ve fizyolojik bilgi işlem değişikliklerinin sonucunda ortaya çıkar.

Şizofrenin başlangıç yaşı genellikle, erkekler için 20'li yılların başı, kadınlar için 20'li yılların sonudur. Yavaş ve sinsi bir başlangıç gösterebileceği gibi birdenbire de başlayabilir.

birlikte yaygınlığı değerlendiren 20 çalışma temel alındığında, psikotik özellikleri olan, çocukluk çağı travması yaşamış hastalarda; hem erkek hem de kadınların yaklaşık yarısının öyküsünde fiziksel ya da cinsel istismar saptanmıştır. Bu çalışmalar uzun soluklu "stres-yatkınlık" hipotezi ile uyumludur. Yaşam olayları çalışmalarını incelendiğinde, şizofrenide nüks (relaps) ile yaşam olayları arasındaki ilişki bakımından görece iyi kanıtlar olduğu görülmektedir. Aynı zamanda şizofreni hastalarında psikozun başlamasından önce, daha fazla yaşam olayı olduğu dair kanıtlar vardır.

Şizofreni nörogelişimsel bir sürece mi, yoksa nörodejeneratif bir sürece mi bağlı?

Öteden beri tartışılan şizofreninin nörogelişimsel mi yoksa nörodejeneratif bir hastalık mı olduğu konusunda, her ikisinin de geçerli olabileceği yönünde bir uzlaşısı vardır. Yani hem beynin gelişim sürecindeki bozukluklar hem de normal gelişmiş bir beyinde sonradan ortaya çıkan bozukluklar birlikte ya da tek başına sorumlu olabilir. Ölüm sonrası yapılan nöropatolojik çalışmaların bir bölümünde şizofreni hastalarının beyinde gliosis gösterilememiş olması nörogelişimsel sürece işaret ederken, kimilerinde gliosis varlığının saptanması, nörodejeneratif bir sürece bir sürece dikkat çekmektedir. Ancak beynin erken gelişimindeki apoptotik bir patolojiye gliosis eşlik etmeyebileceği unutulmamalıdır. Olağan dışı hücre göçünün varlığına ilişkin ölüm sonrası nöropatolojik çalışmalar ve ilk atak olgularında yapılmış nöropsikolojik, bilişsel, psikolojik ve nörogörüntüleme çalışmaları da şizofreninin nörogelişimsel varsayımını desteklemektedir. İlk atak çalışmalarındaki bulgular süregelen olgular-

dakilerle benzerlik taşımakta ve şizofreni hastalarının kortikal ve subkortikal dokularında artmış kayıp olduğunu göstermektedir. Ayrıca şizofreni hastalarında parmak çizgisi oluşumu, planum temporale aismetrisi gibi bazı gelişimsel morfolojik özellik bozukluklarının varlığı da nörogelişimsel varsayım lehine bir bulgudur.

Şizofrenide normal beyin gelişiminin nörobiyolojisini bozan etkenler, genlerin değişmiş ekspresyonu, nöroimmünoviral etkenler ve perinatal süreçteki nörotoksik etkenlerdir.

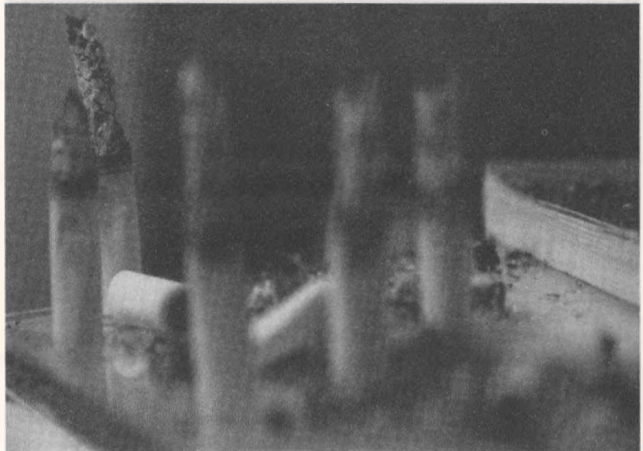
Hastalığın fizyopatolojisine ilişkin diğer saptamalar

Şizofreni, çeşitli nöral sistemlerin hücre-yapısal, biyokimyasal, veya elektrofizyolojik özelliklerindeki bozulmalara bağlı olarak; belirli beyin bölgelerinin ya da nöral döngülerin etkilenmesi ve fizyolojik bilgi işlem değişikliklerinin sonucunda ortaya çıkar. Geçtiğimiz on yıllar boyunca gerçekleştirilmiş olan çok sayıda ölüm sonrası beyin dokularını inceleme çalışmaları umulan aydınlatıcı sonuçlara ulaşmada yetersiz kalmıştır.

Yapısal (ömeğin; bilgisayarlı aksiyel tomografi- CAT ve manyetik rezonans görüntüleme- (MRI) ve fonksiyonel (ömeğin; pozitron emisyon tomografisi - PET, tek fo-

ton emisyon kompitörize tomografi- SPE-CT, fonksiyonel MRI, magnetoensefelografi, ve manyetik rezonans spektroskopisi) görüntüleme yöntemleri, şizofren hastalarının, normal kontrollere kıyasla daha geniş ventriküllere ve daha geniş sulkuslara sahip olduklarını göstermiştir. Bu sonuçlar şizofreni hastalarının göreceli olarak daha az beyin dokusuna sahip olduğunu düşündürmektedir, bu durum üretim eksikliğinden veya doku kaybından kaynaklanıyorm olabilir.

MRI kullanılarak yapılan çalışmalar şizofreni hastalarında prefrontal ve temporal kortekslerde kortikal gri madde azalması; serebral beyaz cevher yolu değişimleri; amigdala, hipokampus, ve entorhinal korteks ile talamus gibi limbik sistem yapılarında hacim azalması; ve bazal ganglion çekirdeklerinde artmış hacim olduğuna dair kanıtlar bulmuşlardır. Bu bulgular ölüm sonrasında dokuların nöropatolojik incelemelerinden elde edilen bulgularla uyumludur. Aktif olarak varlığını sürdüren hastalarda yapılan fonksiyonel görüntüleme çalışmaları, dilin bileşenleri ve anterior singulat, bazal ganglionlar, talamokortikal nöral döngülerin rolüne işaret etmektedir. Birçok çalışmada birincil negatif belirtiler ile dorsolateral prefrontal ve inferior parietal kortekste azalmış glukoz metabolizması ve kan akımı arasında ilişki gösterilmiştir.

Şizofreni hastaları diğer psikiyatrik bozukluklara sahip hastalardan veya toplulardan daha fazla sigara içmektedir.

Şizofreni hastalarının ölüme sonuçlanan intihar oranları %10 civarındadır.

Flizyopatolojide rol oynadığı düşünülen kimyasal iletiler

Dopamin

Şizofrenide dopamin artışı varsayımı, dopaminerjik sistem üzerindeki ilaç etkilerine dair gözlemlerden doğmuştur. Dopaminerjik sistem aktivitesini arttıran amfetamin, kokain, L-dopa, ve metilfenidat (Ritalin) gibi ilaçlar, şizofreni benzeri klinik tabloları açabilir ya da şizofreni hastalarının belirtilerinde alevlenmeye neden olabilir. Bunun tersine, postsinaptik dopaminerjik reseptörleri bloke etme kapasitesine sahip ilaçlar şizofreni belirtilerini azaltabilir. Şizofreninin pozitif belirtilerinin ortaya çıkmasında, dopamin fazlalığı çok önemli bir rol oynuyor gibi görünmektedir.

Görüntüleme çalışmalarıyla elde edilen bulgular; dopaminin şizofrenideki rolüne dair daha kesin kanıtlar sağlamıştır. Bu çalışmalar şizofreni hastalarında artmış dopamin salınımı pozitif psikotik belirtiler arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Daha sonra yapılan çalışmalarda şizofreni hastalarında dopamin eksikliği saptanmış ve bu özellikle negatif belirtileri olan hastalarla ilişkilendirilmiştir. Dopamin antagonisti olan antipsikotik ilaçlar, hayvanlarda ve sağlıklı insanlarda şizofreninin negatif belirtilerine benzer davranışlar ortaya çıkarmaktadır. Bu gözlemler, dopamin varsayımının dopamin fazlalığına dopamin eksikliğin eşlik etmesi şeklinde tekrar yorumlanmasına yol açmıştır. Dopa-

min fazlalığı, pozitif psikotik belirtilerle ilgili bazal ganglionlar ve limbik sisteme uzanan dopaminerjik yollarla, dopamin eksikliği ise negatif belirtilerle ilgili olan mezkortikal yollarla sınırlı kalmaktadır.

Glutamat

Beyindeki ana uyarıcı nörotransmitter olan Glutamat kortiko-kortikal, kortiko-sub-kortikal, ve talamo-kortikal iletimi düzenler. NMDA glutamat reseptörleri davranışsal işlevlerde önemli bir rol oynar. Glutamat, dopaminerjik, kolinerjik, ve -amino-büterik asitlerjik (GABA) sistemler arasında yakın ilişkiler vardır. Şizofreni hastalarında, prefrontal kortekste NMDA reseptör bağlanma ve hipokampusta NMDA mesajcı ribonükleik asit (mRNA) bozuklukları oluşmaktadır. Bir NMDA reseptör antagonisti olan Fensiklidin'in (PCP) akut etkileri şizofreninin pozitif ve negatif belirtilerine çok benzeyen bir klinik tablo ortaya çıkarır. PCP'nin kronik olarak verilmesi ise prefrontal kortekste dopamin azalması ve negatif belirtilerle sonuçlanan bir tablo yaratır. PCP, NMDA reseptör kompleksinde yer alan açık kalsiyum kanallarındaki reseptörleri işgal ederek iyon akışını bloke eder. PCP ve analoğu olan ketamin, glutamaterjik iletimi bozarlar. PCP kötüye kullanımı şizofreniye benzer belirtilere neden olur. Ayrıca ketamin sağlıklı gönüllülerde geçici hafif pozitif ve negatif belirtiler, şizofreni hastalarında ise pozitif belirtilerle hafif bir kötüleşme yaratır. Tüm bu göz-

lemier şizofreni fizyopatolojisinde glutamatin olası rolüne işaret etmektedir. Glutamaterjik nöronların dopamin reseptörlerinin aktivasyonu ile inhibe olması veya dopamin nöronlarının NMDA-aracılı inhibisyonunun azalması, doğrudan veya GABAerjik ara nöronlar vasıtasıyla, dopamin fazlalığı psikozuyla ilgili olabilir.

Asetilkolin

Kolinerjik sistemin, dikkat, hafıza, bilgi işlem hızı, çalışan bellek ve duyuşal giriş süreçleri gibi şizofreni hastalarında bozuk olan süreçlerin düzenlenmesinde rol oynadığı bilinmektedir. Şizofreni fizyopatolojisinde, asetilkolin bozukluklarının rol oynayabileceğine dair birçok kanıt vardır. Şizofreni hastaları diğer psikiyatrik bozukluklara sahip hastalardan veya toplulardan daha fazla sigara içmektedir. Ölüm sonrası çalışmalarda, kaudat, putamen, hipokampus, ve prefrontal korteksin bazı alanlarında M1 ve M4 muskarinik reseptörlerin azaldığı gösterilmiştir. Şizofreni hastaları, P50 duyuşal girdi (sensory gating) paradigmasını da kapsayacak şekilde, bozuk duyuşal girdi ile karakterizedirler. Normal duyu girişinde 7 nikotinik reseptör önemli bir rol oynamaktadır. Sigara içmek şizofreni hastalarında görülen P50 duyuşal girdi bozukluklarını düzeltmektedir. Şizofreni hastalarının ailelerinde görülen bozuk P50 performansı kromozom 15'in 7 nikotinik reseptör genini içeren bölgesiyle bağlantılıdır. Şizofreni hastalarının hipokampusunda 7 nikotinik reseptörlerin azalması olduğu gösterilmiştir. 4 2 nikotinik reseptörün dopamin, serotonin, GABA, ve glutamat salınımını düzenlediği saptanmıştır. Bu re-

Hastalığın başlamasından önce görülen prodromal evrede, uykusuzluk, içe kapanma, okul ya da iş başarısında düşme, kendine bakımda azalma, olağan dışı davranışlar, sıkıntı, öfke patlamaları, çökkünlük gibi pek çok belirtiler ortaya çıkabilir.

Gelişmiş ülkeler, bireysel başarı ve üretime daha fazla önem verdikleri için, daha talepkardır ve azalmış motivasyonları olanlarla bozulmuş ruhsal işlevleri olanlar için daha streslidir. ABD'de şizofreni hastalarının % 80'den daha fazlasının işsiz olması, bu katılım eksikliğinin bir göstergesidir.

septörün bilişsel işlevlerde yer alan nörotansmitter sistemlerinin düzenlenmesinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Serotonin

Frontal korteks ve limbik sistemin serotonerjik nöronlarla zengin innervasyonu, bu nöronların dopaminerjik nöronlar üzerindeki düzenleyici etkisi, ve bu yolların geniş orandaki karmaşık işlevler üzerindeki düzenleyici etkileri, birçok araştırmanın serotoninin şizofreni fizyopatolojisindeki rolüne değinmelerine yol açmıştır. Pozitif ve negatif belirtilerin oluşmasında serotonin fazlalığı söz konusudur. Klozapinin ve diğer yeni veya ikinci kuşak antipsikotiklerin güçlü serotonin antagonistik etkileri, klozapinin kronik, tedaviye dirençli hastalardaki pozitif belirtilere olan gösterdiği etki ile birleşince, günümüzde bu konuya olan ilgi artmıştır.

Noradrenalin

Noradrenalin, özellikle unhedoniden sorumlu bir nörotansmitter olabilir.

GABA

Ana inhibitör nörotansmitter olan GABA'nın, glutamat üzerindeki düzenleyici etkisiyle önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Gidiş ve sonlanım

Hastalığın gidiş ve sonlanımına ilişkin

yapılmış çalışmalar gözden geçirildiğinde, özellikle antipsikotiklerin kullanılmaya başlanmasından sonrasını oluşturan dönemde daha iyi bir gidiş varlığı görülmektedir.

Şizofrenin başlangıç yaşı genellikle, erkekler için 20'li yılların başı, kadınlar için 20'li yılların sonudur. Yavaş ve sinsi bir başlangıç gösterebileceği gibi birdenbire de başlayabilir. Hastalığın başlamasından önce görülen prodromal evrede, uykusuzluk, iye kapanma, okul ya da iş başında düşme, kendine bakımda azalma, olağan dışı davranışlar, sıkıntı, öfke patlamaları, çökkünlük gibi pek çok belirti ortaya çıkabilir. Hastalığın gidiş ve sonlanımı ile ilgili yapılan çalışmalar, hastalığın çok değişken seyrettiğini, kimi hastalarda alevlenmeler ve yatışmalarla (remisyon) kimilerinde ise süregelenleşme ile seyrettiğini göstermektedir. Yaşamları boyunca bir kez aktif alevlenme dönemi yaşayıp daha sonra tam ya da kısmi yatışma gösteren

hastalar, alevlenmeler arasında rezidüel belirtilerin sürdüğü hastalar olduğu gibi, alevlenmeler arasında rezidüel belirtisi olmayan hastalar da vardır.

Uzun süreli izleme çalışmalarında, şizofreni hastalarının % 25'inin tamamen iyileştiği, %25'inin önemli ölçüde iyileştiği, %25'inin durumlarının görece düzeldiği, % 25'inin ise iyileşme göstermediği bildirilmiştir. Bu arada şizofreni hastalarının ölümlerine sonucun intihar oranlarının % 10 olduğu unutulmamalıdır. Şizofreni hastalarının yaşam süresi, toplum ortalamasından 2-4 kat azdır. Kazalar, enfeksiyonlar, kalp-damar sistemi hastalıkları, obezite, metabolik ve endokrin hastalıklar, solunum sistemi hastalıkları genel topluma göre daha yüksek oranda görülmektedir. Hastalığın gidiş ve sonlanımını etkileyen faktörler tabloda sunulmuştur.

Tablo: Şizofreninin gidiş ve sonlanımını etkileyen faktörler

	OLUMLU	OLUMLU
Başlangıç yaşı	Geç	Erken
Cinsiyet	Kadın	Erkek
Medeni durum	Evli	Bekar
Yerleşim yeri	Kırsal	Kentsel
Başlangıç	Akut	Sinsi
Ortaya çıkarıcı stres etkeni	Var	Yok
Hastalık öncesi uyum düzeyi	Yüksek	Düşük
Sosyal ilişkiler	Anlamlı sosyal ilişkiler	Sosyal çekilme
Psikososyal destek	Var	Yok
Ailede yüksek duygu dışı vurumu	Var	Yok
Doğum komplikasyonları	Yok	Var
Şiddet öyküsü	Yok	Var
Klinik belirtiler	Pozitif belirtiler	Negatif belirtiler
Duygudurum belirtileri	Var	Yok
Obsesyon/kompulsyonlar	Yok	Var
Nörolojik bulgular	Yok	Var
Yapısal beyin anormallisi	Yok	Var
Alt tipler	Paranoid Tip 1 (negatif belirtiler baskın) Eksiklik sendromu olmayan Sporadik	Paranoid olmayan Tip 2 (pozitif belirtiler baskın) Eksiklik olan Ailevi
Aktif dönem	Kısa	Uzun
Gidiş	Ataklarla	Kronik
Tedaviye uyum	Yüksek	Düşük

Tablo: Şizofreninin gidiş ve sonlanımını etkileyen faktörler

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, şizofreniye eşlik eden alta yatan yıkımın temel olarak, hastalığın geri kalanından çok, başlangıcında ve orta dönemin ilk yarısında gerçekleştiğini kanıtlamıştır. Ama hastalığın neden olduğu komplikasyonlar normal varoluşa sürekli artan engeller koyarlar, bu yüzden ikincil etkiler, birincil psikopatoloji bir platoya ulaşsa bile, ilerleyici olabilir. Örneğin; uyarıcı olmayan bir ortamda yaşayan hastalar, belirtili düzeyleri iyileşmiş olsa da, sosyal becerilerini ve çalışma kapasitelerini kaybedebilirler. Kronik hastalığın geç dönemlerinde uygulanan etkili tedavi hastalığı yok eder, fakat kaybedilmiş deneyim ve imkanları koruyamaz, damgalanmaya da engel olamaz. Maluliyet yaratan şizofreni öyküsü, iyileşme derecesinden bağımsız olarak, ciddi sosyal ve mesleki sıkıntı yaratır.

Her ne kadar günümüzdeki hiçbir tedavi yaklaşımı şizofreniyi önleyemiyor veya tam iyileşme sağlayamıyor olsa da, bazı yaklaşımların gidiş konusunda kayda değer etkileri vardır. Bilimsel kanıtlar olmasa da, klinik deneyimin geniş ölçüde kanıtlandığı gibi, şizofreninin *harap eden şizofreni* diye adlandırılan bir şekli vardır ve antipsikotikler piyasaya sürülmeden önce bu şekil, olguların yaklaşık % 15'ini içerirken, günümüzde bu rakam % 5'e kadar düşmüştür. Hastalığın bu formunda sinsiden çok akut bir başlangıç vardır ve zıt olarak kötü bir şekilde seyredir. Şizofreni gidiş sırasında antipsikotik tedaviye ne kadar erken başlanırsa, gidişin o kadar iyi olduğunu ampin'k olarak kanıtlanmak zor olmakla birlikte, başka bir dizi kanıt bunu desteklemektedir. Şizofreni tanısı kesin olan hastalarda, klinisyenler akut belirtiler alevlenmesi sırasında mümkün olduğunca çabuk tedaviye başlamayı ihtiyatlı bir davranış olarak görmektedir. Aynı mantıkla bakıldığında, hastalığın sürecinin mümkün kıldığı en erken zamanda başlangıç tedavisi de başlatılmalıdır. İlk atak hastalar üzerinde yapılan çalışmalar; psikoz başlangıcının, tanı ve tedavinin yaklaşık 2 yıl önce olduğunu, ve negatif belirtilerinin başlangıcının daha da önce olabileceğini göstermektedir. Bu çalışmalar farmakolojik tedavinin erken başlatılmasıyla ilk atak hastalarda daha iyi bir sonuç alındığını göstermektedir. Ama daha önce de bahsedildiği gibi, sinsi başlangıcın kötü prognoza yol açması, TEPS'

in kısalmış süresinin hastalığın gelecek gidişi üzerindeki faydalarının yorumlanmasını güçleştirmektedir.

Günümüzde, şizofreni için başlangıç atağı açısından belirgin risk taşıyan, fakat henüz açık pozitif belirtiler gelişmemiş olan bireylerin seçimi ve tedavisi için, ilerdeki olası gidişi etkilemek amacıyla güvenilir yöntemler geliştirilmesine karşı ilgi artmaktadır. Hastalığın erken görünümü genelde özgül değildir. Şüpheli, egzantrik davranışlar gösteren, sosyal geri çekilmesi, düşük motivasyonu, büyüsel düşünceleri ve benzer durumları olan, oldukça fazla sayıda genç insana antipsikotik tedavi başlamak oldukça zor olacaktır. İkinci kuşak antipsikotikler azalmış ekstrapiramidal ve disforik duygudurum yan etkilerine sahiptirler. Bu nedenle artmış güvenlik ve tolerabilite tahminleri açısından hastalığı erken önleme yaklaşımı için destek sağlamaktadır. Sınırı çalışmalar, erken önlem yaklaşımının hastalığın erken gidişinde daha faydalı bir etki yaratacağını düşündürmektedir. Bu yaklaşımların uzun süreli etkileri bilinmemektedir. Daha da ötesi, hastalığı erken önleme genellikle uzun süreli bir tedaviyi başlatmaktadır ve bazı ikinci kuşak antipsikotiklerin kardiyovasküler ve diyabetik riskleri arttırıyor olması, genç hastalar tedavi ederken düşünülmesi gereken önemli noktalar.

Antipsikotik ilaçların profilaktik kullanımının relaps oranını yarıdan fazla azalttığına dair önemli kanıtlar vardır. Bu gerçek, yatarak tedavinin azaltılmasından ve toplum temelli tedaviye geçilmesinden önemli ölçüde sorumludur. Şizofreninin tedavi edildiği çevredeki bu önemli değişime eşlik eden başarının derecesi ve bakımın hazır durumda olmayan toplumlara kaymasının ciddi erken etkileri, tedavi ve rehabilitasyon tartışmasında ele alınmaktadır.

Tedavi sonucunun en iyi şekilde kültürel bağlamda anlaşılmasını sağlayacak sosyal belirleyicileri vardır. Şizofreninin gidişi, gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere daha iyi olma eğilimindedir. Gidışteki bu değişiklik genellikle, şizofrenin kültürel nedenlerinden çok, gidiş üzerinde psikososyal etkilerin bir yansıması olarak anlaşılmaktadır. Hastalığın sıklığı ve yaşam boyu yaygınlığı, kültürler ve toplumlar arasında göreceli olarak farklı gözükme-

tedir. Bunun önemli bir nedeni, gelişmekte olan ülkelerin sosyal merkezli (*sosyo-sentrik*) yapısının bireysel performansa daha az yük bindirmesi ve gelişmiş ülkelere göre daha fazla sosyal destek sunmasıdır. Gelişmiş ülkeler, bireysel başarı ve üretime daha fazla önem verdikleri için, daha talepkardır ve azalmış motivasyonları olanlarla bozulmuş ruhsal işlevleri olanlar için daha streslidirler. Batılı endüstriyel toplumlar şizofreni hastaları, uygun ve genelde azalmış bir işlevsellik düzeyi bulmak yerine, iş olanakları ve anlamlı sosyal iletişimi oldukça azalmış, yalnız bir yaşam sürme eğilimindedir. ABD'de şizofreni hastalarının % 80'den daha fazlasının işsiz olması, bu katılım eksikliğinin bir göstergesidir.

Tedavi ve iyileştirim

Psikofarmakolojik tedavi

İlk Antipsikotik ilaç olan klorpromazin'in şizofreni tedavisinde kullanılmaya başlamasından bu yana geçen 60 yılı aşkın süre içinde, bu ilaçların özellikle pozitif belirtiler üzerindeki etkisi açık olarak kanıtlanmış olmasına karşın, tipik antipsikotik ilaçlarla tedavinin olguların bir bölümünde yetersiz kalması ve hastaların yaşamlarını kısıtlayabilen önemli yan etkilerinin olması, terapötik etkinliği daha fazla, yan etkisi daha az yeni antipsikotik ilaçların aramasına yönelik çabaları hızlandırmıştır. Günümüzde antipsikotik ilaçlar, iki ana grup halinde değerlendirilmektedir. Birinci grup, "klasik", "geleneksel" ya da "birinci kuşak" olarak da tanımlanan tipik antipsikotik ilaçlardır. İkinci grup ise "yeni" ya da "ikinci kuşak" olarak da tanımlanan atipik antipsikotik ilaçlardır. Tipik antipsikotik ilaçların ortak özelliği, merkezi sinir sisteminde dopamin D₂ reseptörlerini bloke etmeleri ve ekstrapiramidal yan etkilerinin fazla olmasıdır. Atipik antipsikotik ilaçlar ise, etki mekanizmaları açısından farklılıklar taşırlar fakat ortak özellikleri ekstrapiramidal yan etkileri neden olmalarıdır. Tipik antipsikotik ilaçlar şizofreninin hem akut alevlenme döneminin tedavisinde hem de sürdürüm tedavisinde etkilidir. Bu ilaçların uzun süreli kullanımının şizofrenide alevlenme oranını yaklaşık üçte iki oranında azalttığı ve alevlenme ortaya çıksa dahi

şiddetinin daha hafif olduğu, tehlikeli davranış ve istem dışı hastaneye yatış oranının azaldığı gösterilmiştir. Tipik antipsikotikler pozitif belirtiler üzerinde belirgin etki göstermelerine karşın negatif belirtiler ve bilişsel yetmezlikler üzerinde etkili bulunmamışlardır. Buna karşılık atipik antipsikotikler pozitif belirtiler üzerinde en az tipikler kadar etkili bulunmuştur. Atipikler negatif belirtiler üzerinde plaseboda etkilidir ve bazı çalışmalarda tipiklerden üstün bulunmuşlardır. Atipiklerin bilişsel yetmezlikler üzerindeki olumlu etkileri araştırılmaktadır. Son yıllarda ard arda gerçekleştirilen bazı bağımsız çalışmalarda klinik etkinlik açısından atipiklerle tipikler arasında fark bulunmadığı bildirilmiştir. Buna karşın tipik antipsikotiklerin atipiklere göre belirgin olarak çok daha fazla ekstrapiramidal belirtilere neden oldukları ve 10 kat fazla tardif disknezi riski taşıdıkları saptanmıştır.

Atipik antipsikotik ilaçlar

İlk atipik antipsikotik ilaç olan klozapin sentez edilşinden yaklaşık 30 yıl sonra, 1990'larda yeniden değer kazanmasıyla birlikte, antipsikotiklerin kullanımında yeni ve farklı bir dönem başlamıştır. Agranülositoz gibi önemli bir yan etkisi olması nedeniyle klozapinin, klinik kullanımında önemli kısıtlılıklar olmasına karşın, bu ilacın etki düzeneğine yönelik yoğun araştırmalar, hem de alandaki kuramsal tartışmalar canlandırmış, hem de birçok yeni antipsikotik ilacın bulunmasına olanak sağlamıştır. Atipik antipsikotikler, bilinen etki düzeneklerine göre 3 gruba ayrılabilir:

- 1- Serotonin-dopamin antagonistleri: klozapin, risperidon, olanzapin, ziprasidon, ketiypin, sertindol, paliperidon
- 2- Mezolimbik seçici D2 reseptör antagonistleri: sülpirt, amisülpirt
- 3- Kısmi dopamin agonistleri: aripiprazol

İkinci kuşak antipsikotiklerin de bazı sınırlılıkları vardır. Bu ilaçların birçoğunun kilo alımı, hiperlipidemi, ve yeni ortaya çıkması II diyabetes mellitus gibi metabolik bozuklukların gelişimine neden oldukları gösterilmiştir. Bu ilaçlar olası metabolik sendrom açısından risk taşımaktadır.

İkinci kuşak antipsikotiklerin, negatif belirtiler ve bilişsel bozukluklar üzerinde etkin olup olmadıkları oldukça ilgi uyandıran bir konudur. Bazı çalışmalar ikinci kuşak antipsikotiklerin negatif belirtiler üzerinde geleneksel antipsikotiklerden daha etkili olduklarını göstermektedir Fakat aradaki farklar çoğunlukla ekstrapiramidal veya depresif belirtiler üzerindeki değişikliklerle veya geleneksel antipsikotiklerin karşılaştırılan ikinci kuşak antipsikotiklere göre yüksek dozda verilmesiyle ilişkilidir. Şizofreni hastalarında ikinci kuşak antipsikotikler, nöropsikolojik değerlendirmelerde bilişsel işlevlerin performansını arttırmaktadır, fakat bu etki göreceli olarak hafiftir ve hastalar sağlıklı kontrollere kıyasla önemli ölçüde bilişsel bozukluk göstermeye devam etmektedirler.

Ruhsal-toplumsal tedaviler

Ruhsal-toplumsal girişimler ve iyileştirme müdahaleleri şizofreni hastalarının bütüncül tedavisinin ana bileşenlerinden birisidir. Şizofrenide ruhsal-toplumsal tedavilerin yakın tarihi, geçtiğimiz yüzyılın başında İsviçre'de Burghölzli Okulu olarak adlandırabileceğimiz Bleuler, Jung, Spielrein ve Binswanger'ın girişimleriyle başlamıştır. Bunu, uzun yıllar boyunca sürececek olan psikodinamik yönelimli psikoterapiler dönemi izlemiştir. Fedem, Sullivan, Meyer, Menninger, Fromm-Reichman, Semrad gibi öncülerin rol oynadığı bu dönemde şizofreninin hasta ve ailesinin psikodinamik özelliklerinden kaynaklandığı varsayılıyordu. Daha sonra gerçekleştirilen randomize kontrollü çalışmalarda psikodinamik yönelimli psikoterapilerin şizofrenide etkili olmadığı açık olarak ortaya konmuş da, bu kurama dayanarak şizofreniyi tedavi etmeye çalışan terapistler şizofreni hastasını anlama ve yardımcı olma sürecimize önemli katkılar sağlamışlardır. 1960'lı ve 1970'li yıllardan itibaren, gerek psöfarmakolojik tedavinin giderek yerleşmesi gerekse şizofreninin etiyolojisine dönük temel paradigmalardan değişmesiyle birlikte, şizofreni tedavisinde psikoterapilerin yeri, ilaç tedavisinin etkisini arttıracak bir konuma tanınmıştır. Bu süreçte ilk önemli gelişme ailelere yönelik gerçekleştirilen psikososyal müdahalelerin şizofrenide alevlenmeleri azalttığına rando-

mize-kontrollü çalışmalarda kanıtlanması olmuştur. Aileyi temel alan psikoterapötik müdahaleler, günümüzde de en az 6-9 ay uygulanmak kaydı ile kanıta dayalı tıp bağlamında kabul görmekte ve algoritma ya da tedavi kılavuzlarında yer almaktadır. Bir şizofreni hastasında ilk kez uygulanması çok daha önce olsa da, şizofreni tedavisinde bilişsel-davranışçı psikoterapilerden yararlanılması hem bireysel hem de grup formatında çağdaş tedavi kılavuzlarında önerilmekte ve süresi yaklaşık 4-9 ay olarak belirlenmektedir. Sosyal beceri eğitimi, hastalık eğitimi, toplum içinde yerinde tedavi, ödüllendirme tedavileri etkinlikleri gösterilmiş uygulamalardır. Son sayımlanan şizofreni tedavi kılavuzlarında destekli iş girişimleri de bu kapsamda ele alınmaktadır. Üzerinde çalışılan iki yeni alan bilişsel onarım ve sosyal bilişse yönelik müdahalelerdir. Şizofreni tedavisinde ilaçlar temel gereklilik olsa da, hastalık sürecinde önde gelen sorunlar ve hastalığın evresine göre, esnek, kapsamlı ve doğru zamanda doğru biçimde uygulanacak psikoterapiler, şizofreni tedavisinin ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürecektir. Bu alandaki bilgi birikimimiz her geçen gün artmaktadır.

Kaynaklar

- Buchanan RW, Carpenter WT, *Concept of Schizophrenia*. Kaplan & Sadock's Comprehensive Textbook of Psychiatry, 8th edition, editors, Sadock BJ, Sadock AV, Lippincott Williams Wilkins, 2005, USA
- Mal M, Sartorius N (2002) Schizophrenia, WPA Series Evidence and Experience in Psychiatry, John Wiley, England, 498 sayfa.
- Mueser KT, Jeste DV (2008) Clinical handbook of schizophrenia. The Guilford Press, New York-London, 650 sayfa.
- Uebberman J, Murray RM (2001) Comprehensive Care of Schizophrenia: A Textbook of Clinical Management, Martin Dunitz, Taylor and Francis, United Kingdom.
- Soygür H, Üçok A (Editörler), Şizofreni Tedavi Kılavuzu, Türkiye Psikiyatri Derneği Yayını, 2009, Ankara, 147 sayfa
- Soygür H, Altın K, Atbaşoğlu EC, Herken H (2007) Şizofreni ve Diğer Psikotik bozukluklar, Türkiye Psikiyatri Derneği yayını, Ankara, 518 sayfa.
- Soygür H (2010) Uykusuz Çocuklar: Şizofreni Yazıları, Okuyana yayını, İstanbul, 138 sayfa.
- Soygür H, Altın K, (2011) Korumucu psikiyatri açısından şizofreni. Türkiye Klinikleri Psikiyatri Özel Dergisi 4(4):49-56
- Tandon R, Belmaker RH, Gattaz WF ve ark. (2008) Pharmacopsychiatry Section statement on comparative effectiveness of antipsychotics in the treatment of schizophrenia. Schizophrenia Res. 100(1-3):20-38.
- Torrey EF (2008) Surviving schizophrenia, 5 baskı, Harper Collins publishers, New york, 546 sayfa.

Şizofrenide bilişsel bozukluklar

Şizofrenide çocukluktan itibaren var olan dikkat ve algı bozukluğu ve düşük stres eşiği, sosyal yaşama ilişkin bilgileri işleme süreçlerinde ve sorun çözme yetisinde bozukluğa yol açar. Bu durum da yetişkinler dünyasının gereksinimlerine uygun davranamama ve sosyal yeterliliğe ulaşamama ile sonuçlanmaktadır. Duygulanım, duyguların ifadesi ve diğer insanların duygularının anlaşılmasındaki bozukluk da, şizofreni hastasının sosyalleşmesini önemli derecede etkilemektedir.

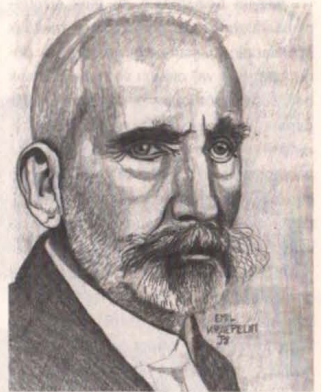
Şizofreni hastalarının bilişsel becerileri, işlevsellikleri ile doğrudan ilişkili olup, işlevsel süreci pozitif ve negatif belirtilerden daha çok etkilemekte, hastalığın uzun süreli gidişinde en iyi öngörücü kabul edilmektedir.

Emil Kraepelin, 1896 yılında psikiyatrik hastalıkları seyirlerine göre ikiye ayırmış ve yaşamın erken dönemlerinde başlayıp bunamaya benzer bir şekilde sonlanana, "Dementia praecox" (erken bunama) adını vermiştir. Eugen Bleuler, 1911 yılında yayınladığı "*Dementia Praecox or the Group of Schizophrenias*" adlı yazısında aynı hasta grubunu farklı şekilde tanımlamış; hem hastalık seyrine daha olumlu bir bakış getirmiş; hem de düşünce, duygu ve davranış belirtilerine dikkati çekmiştir. Uzun yıllar ve günümüzde halen bu bakış açısı hakim olsa da, hemen her hastada süreklilik gösteren bazı bilişsel bozuklukların olduğu yaklaşık yüz yıldır bilinmektedir. Özellikle son yıllarda bilişsel belirtilerin hastaların işlevselliği üzerindeki etkileri ve ilaç tedavilerine yanıt verememesi dikkatleri yeniden bu alana yönelmiştir. Bu yazıda, şizofreni hastalarında görülen bilişsel bozukluklar üç başlık altında ele alınacaktır: Sinirbilis, sosyal bilis ve üst-bilis.

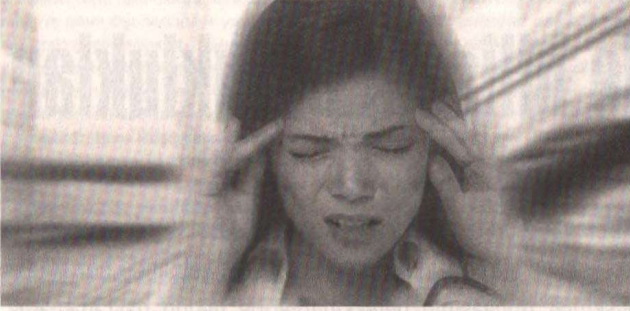
Sinirbilis

Bilişsel bozulma olarak adlandırılan bu belirti kümesinde; özellikle sözel bellek,

vijilans, işlem hızı, muhakeme ve problem çözme, çalışma belleğinde bozulma vardır. Şizofreni hastalarının bilişsel işlev profili grafik 1 de gösterilmiştir. Remisyonda sayılan ve psikotik belirtilerin en az düzeyde olduğu şizofreni hastalarında sann ve varsanların yaygınlığı %20-40

Emil Kraepelin, 1896 yılında psikiyatrik hastalıkları seyirlerine göre ikiye ayırmış ve yaşamın erken dönemlerinde başlayıp bunamaya benzer bir şekilde sonlanana, "Dementia praecox" (erken bunama) adını vermiştir.

Şizofrenide ilk çalışılan bilişsel belirtilerden biri bellek işlevleridir.

arasında değişirken, bilişsel bozuklukların %85 oranında olması, bilişsel bozukluğun şizofrenideki yaygınlığını ve önemli bir belirti kümesi olduğunu gösterir. Bu nedenle şizofreni hastalarında bilişsel bozukluklar son yıllarda detaylı olarak incelenmiş olup, önmümüzdeki yıllarda da konuyla ilgili klinisyen ve araştırmacıların en çok çalışacağı konuların başında gelmektedir. Çünkü şizofreni hastalarının bilişsel becerileri, işlevsellikleri ile doğrudan ilişkili olup, işlevsel süreci pozitif ve negatif belirtilerden daha çok etkilemekte, hastalığın uzun süreli gidişinde en iyi öngörücü kabul edilmektedir.

Bilişsel bozulmanın ilk atak şizofreni hastalarında da gösterilmesi, hastalık belirtilerinin başlamadığı premorbid dönemden beri var olduğu ve hatta hastalık belirtilerinin görünmediği aile bireylerinde olması, hastalıkla ilgili fizyopatoloji çalışmalarının önemli bir kısmını bilişsel alana yönlendirmiş ve bulgular bilişsel belirtilerin biyolojik gösterge (endofenotip) olabileceği, hastalığın gidişinde de işlevsellikle ilgili bir öngörücü olabileceği düşüncelerini haklı çıkarmıştır. Sağlıklı genç erkeklerle gerçekleştirilen ve bilişsel testler uygulandıktan sonra uzun süreli izlem yapılan çalışmalarda, zaman içinde şizofreni hastalığı geliştiren bireylerde, sağlıklı göründükleri geçmiş dönemde bile bilişsel testlerin bozuk olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar şizofreninin erken tanısında bilişsel fonksiyonların önemini göstermektedir. Ancak her ne kadar bilişsel bozukluk şizofreni hastalarında sıklıkla gözlenirse de

evrensel olarak kabul edilmemektedir. Bu nedenle DSM-5'te bile bilişsel bozukluklar şizofreni sınıflandırma sistemlerine eklenmemiş ve şizofreni için mutlaka olması gereken bir ölçüt olarak yer almamıştır.

Şizofreni hastalarında bilişsel fonksiyonların bu kadar önemli olmasının bir nedeni de dikkat, çalışma belleği, sözel bellek ve problem çözme gibi bilişsel işlev bozukluklarının; bozulmuş sosyal davranışlar, iş yaşamı performansı gibi günlük yaşam aktiviteleri ile de doğrudan ilişkili olmasıdır. Öğrenmek, anlamak, kişinin çevresindeki dünyayı tanıması, plan yapma, problemleri çözmek, sosyal ilişkiler kurabilmek bilişsel işlevlerin neticesinde gerçekleşmektedir.

Şizofrenide ilk çalışılan bilişsel belirtilerden biri bellek işlevleridir. Şizofreni hastalarında bellek bozuklukları olduğunu bildiren birçok çalışma vardır. Şizofreni hastaları yeni bilgilerin girişi (input) sırasında çok sayıda bozukluk gösterirler. Bir öykü ya da bir sözcük listesi okudukları zaman, tekrarlamalar sonucu sağlıklı kontrollere göre daha az bilgi öğrenebilirler ve azalmış 'öğrenme eğrisi' gösterirler. Normal denekler ve şizofreni hastaları arasında öğrenme yetisinin farklı olabildiği de ileri sürülmektedir. Gold ve arkadaşları, şizofreni hastalarında öğrenme zorluğu olduğunu bildirmiştir. Şizofreni hastalarında; hatırlama, sözel çağrışımlar ve görsel tasarlama işlevlerinin normal deneklere göre daha kötü olduğu ileri sürülmektedir. Şizofreni hastalarında bellek bozulmasının son olarak öğrenilmiş bilginin hızlı

unutulmasından ziyade; özellikle yetersiz veya verimli olmayan öğrenme nedeniyle olduğu ileri sürülmektedir. Şizofrenide bellek bozukluğunun bütünüyle yetersiz veya eksik öğrenme süreçleri nedeniyle olmadığını bildiren çalışmalar da vardır. Şizofreni hastaları ile sağlıklı bireylerin anlama dayalı (semantik) bellek ölçümlerinin karşılaştırdığı bir çalışmada; şizofreni hastalarının serbest hatırlama yetisinde bozulma olduğunu bildirmiştir. Şizofreni hastalarında sözel bellekte özgül bir bozukluk olduğunu bildiren çalışmaların yanı sıra, özgül bir bellek bozulması olmadığını bildiren çalışmalar da vardır. Özetle şizofreni hastaları genellikle sağlıklılara göre daha yüksek oranda öğrenme zorluğu yaşamaktadır. Bu öğrenme bozuklukları daha çok sözel ve görsel-uzamsal yeni bilgiler için geçerlidir. Şizofreni hastalarında 'bilgileri hatırlama-geri çağırma' işlevindeki bozukluklar öğrenme bozukluklarına göre daha azdır. 'Tanıma belleği'nde ise bozukluk görülmez.

Şizofreni hastalarında sıklıkla yürütücü işlevlerde de bozukluklar gözlenmektedir. Yürütücü işlevler (executive functions-yönetsel-yürütücü-icra işlevleri), problem çözme yetisi, soyut kavramları kullanabilme yetisi, bilişsel yetileri koordine etme ve yönetme işlevlerini içerir. Bu bozulma, Wisconsin Kart Eşleme Testi (WKET-Wisconsin Card Sorting Test-WKET) ile değerlendirilebilmektedir. Beyin kan akımı çalışmalarında şizofreni hastalarında WKET uygulanması esnasında beyin frontal bölgesinin aktivitesinde azalma olduğu, normal deneklerde ise

Şizofreni hastaları yeni bilgilerin girişi (input) sırasında çok sayıda bozukluk gösterirler. Bir öykü ya da bir sözcük listesi okudukları zaman, tekrarlamalar sonucu sağlıklı kontrollere göre daha az bilgi öğrenebilirler ve azalmış 'öğrenme eğrisi' gösterirler.

Uyarının algılanması ve belleğe depolanması arasındaki bilişsel işlevler 'dikkat' ile ilgili işlevlerdir. Şizofrenide ilk tanımlanan bilişsel bozukluklar arasında 'dikkat'le ilgili bozukluklar vardır. Kraepelin (1919) ve Bleuler (1911), şizofreni hastalarında dikkati odaklamakta bozukluk olduğunu belirtmişlerdir.

WKET uygulanması esnasında frontal beyin bölgesi aktivasyonunda artma olduğu gösterilmiştir. Bu bulgular şizofreni hastalarında dorsolateral prefrontal kortikal işlev bozukluğunu göstermektedir. Şizofreni hastalarına güdüleyici desteğin birlikte verilmesiyle, hastalarda WKET performans bozuklukları düzelebilmektedir. Bu bulgular, şizofreni hastalarına yönelik rehabilitasyon uygulamalarında, problem çözmede özgül eğitim ile güdüleyici yöntemlerin birlikte verilmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Şizofreni hastalarında aynı zamanda, problem çözme zorluğu görülmektedir. Problem çözmede bozulmanın, bölgesel beyin kan akımı bozuklukları ve beyin işlevlerinde bozulma ile doğrudan ilişkisi olduğu belirtilmektedir. Şizofreni hastaları, kavramı soyutlama zorluğunun, yanı sıra, tekrarlayan yanlış tepki yanıtları da vermektedirler. Şizofreni hastalarının kavram formasyonu (şekillendirme) ve ilkeleri öğrenmede bozukluklar gösterdiği belirtilmektedir. Şizofreni hastalarının öğrenme zorluğu olduğu ve aritmetik testleri hatalı yaptıkları bildirilmiştir. Şizofreni hastalarında, anlama ve isimlendirme işlevlerini kapsayan dil işlevlerinin nispeten sağlam kaldığı belirtilmektedir. Yürütücü işlev performansı daha bozuk olan hastalar önemli klinik özelliklere sahiptir. Bu hastalar, basit mental durum muayenesi ve zeka düzeylerine göre tahmin edilen psiko-sosyal işlevsellikte daha ağır bozukluk gösterirler. Ağır yürütücü işlev

bozukluğu olan hastalarda daha fazla iç görü eksikliği veya hastalığın farkında olmama saptanmıştır. İç görü eksikliği de kötü tedavi uyumu, kendine zarar verici davranış ve saldırgan davranışlar ile bağlantılıdır. Sonuç olarak yürütücü işlev bozuklukları hastalığın kötü bir gidiş göstermesiyle ilgili birçok risk etkeninin (tedaviye uyumda başarısızlık ve saldırganlık gibi) ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Dikkat; kişinin çevresindeki uyarıların tanınması (detection), ilgili uyarın üzerinde odaklanması (seçici dikkat), uyarın üzerinde işlem bitene kadar dikkati odaklamayı sürdürmesi (sustained-süreklilik dikkat) ve uyarı daha üst düzeydeki işlemlere transfer etmesini sağlayan bir grup zihinsel işlemi içerir. Kısaca uyarının algılanması ve belleğe depolanması arasındaki bilişsel işlevler, 'dikkat' ile ilgili işlevlerdir. Şizofrenide ilk tanımlanan bilişsel bozukluklar arasında 'dikkat'le ilgili bozukluklar vardır. Kraepelin (1919) ve Bleuler (1911), şizofreni hastalarında dikkati odaklamakta bozukluk olduğunu belirtmişlerdir. Dikkatle ilgili bir görev olarak kabul edilen sayı dizilerini tekrarlama görevinde, kontrol gruplarına göre şizofreni hastalarının daha az sayı hatırladıkları, odaklanış dikkatle (focused attention) ilgili dikkot dinleme görevinde ve sürekli dikkat görevinde daha

fazla hedef (target) uyarıcıyı kaçırdıkları belirlenmiştir. Dikkat bozuklukları şizofreni hastalarında olduğu kadar, hasta olmayan aile üyelerinde ve genetik olarak hastalık için yüksek risk taşıyan çocuklarda da gözlemlenmektedir. Şizofreni hastalarında sürekli dikkat gerektiren durumlarda, dikkati sürdürme ve kavrama hızında azalma ile tepki vermede yavaşlama gözlenmektedir. Dikkat ve bilgi işlemlerindeki bozuklukların, psiko-sosyal işlevsellikte belirgin önemi vardır. Eğer çevremizdeki bilgileri tanıma, üzerinde odaklanma imkansız olursa; o zaman sosyal bilgi işleme, eğitimsel ve mesleki olarak ulaşılabilen nokta sınırlı olacaktır.

Sosyal biliş

Sosyal biliş: Basit tanımla ile kişinin kendisini ve diğerlerini sosyal dünya içinde nasıl düşündüğü ile ilgilenen sosyal psikolojinin alt dalıdır. Bu terminoloji, 1960'lı ve 1970'li yıllarda "bilişsel devrim" olarak nitelendirilen dönemde sosyal psikoloji ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Sosyal biliş, insanların sosyal ortamlarda zihinlerinde işledikleri süreçleri geniş bir teorik perspektifte izlemektedir. Kapsamı içine; kişisel algı, kendisi ve diğerleri ile ilgili atıfları, sosyal yargılaması ve karar verme süreçlerini içerir.

Dikkat bozuklukları şizofreni hastalarında olduğu kadar, hasta olmayan aile üyelerinde ve genetik olarak hastalık için yüksek risk taşıyan çocuklarda da gözlemlenmektedir.

Şizofrenide sosyal biliş alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde 3 ana başlık altında toplandığı görülmektedir:

- 1) Emosyon algılama-yüz tanımlama
- 2) Zihin teorisi
- 3) Atf biçimi

Şizofrenide yüz tanımlama ile ilgili çalışmalar incelendiğinde bazı alanlarda kayıplar saptanmıştır. Birincisi, şizofreni hastaları sağlıklı kontrollere göre hem yüzde ifade edilen duyguyu tanımlamakta, hem de ayırt etmekte güçlük çekmektedir. İkinci olarak bu kayıp diğer psikiyatrik bozukluklarda görülen kayba kıyasla daha belirgin düzeydedir. Üçüncü olarak eldeki deliller ışığında en belirgin kaybın özellikle negatif emosyonları tanımlamakta yavaşlığı görülmektedir. Dördüncü olarak tüm bu kayıpların hastalığın remisyon dönemlerinde de devam ettiği saptanmıştır. Beşinci olarak, birçok şizofreni hastası bireyin görsel tarama konusunda kusurlu olduğu vurgulanmıştır. Altıncı olarak ise şizofreni hastalarına sahip bireylerin emosyonları algılama konusunda "satır aralarını okumak"; yani bir sosyal durumdaki delillerden sonuca gitme konusunda yetersiz iken, sosyal durumlarda somut sonuçlara ulaşabilmek konusunda görece başarılı olabildiği saptanmıştır. Bu kusur, sosyal biliş işlem basamaklarında bozulmaya yol açarak yüzde tanımlanan duygunun yanlış yorumlanmasına sebep olabilir. Ve son olarak tüm bu bozuklukların hastalığın henüz başlangıç dönemlerinde dahi bulunduğu saptanmıştır.

Şizofrenide araştırılan sosyal bilişin bir diğer alt başağı ise zihin kuramıdır (Theory of Mind). Zihin kuramı (ZK): Kişinin kendisi dışındaki kişilerin, kendinden farklı bir zihne sahip olduğunu fark edebilme, kendisinin veya ötekilerin niyet, inanç, istek ve bilgisini anlayabilme ve zihinsel olarak bunları temsil edebilme yetisi için geliştirilmiş bir kuramdır. İnsanlarda 3-4 yaşından itibaren en basit zihin kuramı yetenekleri kazanılmaya başlanır, fakat zihin kuramının gelişiminin tamamlanması 11-12 yaşlarına kadar sürebilir.

Yapılan çalışmalar şizofreni hastalarında sağlıklı kontrollere göre belirgin dü-

Şizofreni hastalarının sağlıklı kontrollerle ve kötülük görme sanrısı olmayan şizofreni hastalarına göre belirgin olarak kendine hizmet eden yanlılığı olduğu saptanmıştır.

zeyde zihin kuramı bozuklukları olduğunu göstermektedir. Üstelik bu bozuklukların, şizofrenide görülen genel bilişsel bozukluklardan bağımsız olduğu gösterilmiştir. Bu bozuklukların remisyon döneminde de hastalık şiddetinin azalmasına rağmen devam etmesi ve psikotik belirtiler göstermeyen birinci derecede akrabalarında da gözlenmesi, şizofrenide zihin kuramı patolojilerinin hastalık döneminden bağımsız, süreğenlik gösteren bir özellik olduğunu düşündürmektedir.

Sağlıklı kontrollerde yapılan çalışmalar yürütücü işlevler, bellek, çalışan bellek gibi bilişsel işlevlerin, ZK testlerindeki performansla ilişkili olduğunu göstermektedir. Şizofrenide bütün bu alanlarda belirgin bozukluklar olduğu bilinmektedir. Bu durum, şizofrenide ZK bozukluğunun, diğer bilişsel işlev bozukluklarının bir yan ürünü olabileceğini akla getirir. Paranoid tip şizofrenide, bilişsel işlev bozukluğu ile ZK performans düşüklüğü arasında bir ilişki bildirilmiştir.

Sağlıklı kontrollerde yapılan çalışmalar, yürütücü işlevler, bellek, çalışan bellek gibi bilişsel işlevlerin, ZK testlerindeki performansla ilişkili olduğunu göstermektedir. Şizofrenide bütün bu alanlarda belirgin bozukluklar olduğu bilinmektedir.

Dezorganize şizofrenide, ZK bozukluğunun IQ düşüklüğüyle ilişkili olduğu, negatif belirti-ZK ilişkisinin yürütücü işlev bozukluğuyla açıklanabileceğini bildirilmiştir. Diğer çalışmalar, yürütücü işlevler ve çalışan bellek, sözel bellek ve IQ ile ZK bozukluğu arasında bir ilişki bildirmiştir.

Şizofrenide araştırılan sosyal bilişin bir diğer alt alanı ise atf biçimidir. Kelley'nin "küp modeli" de denilen atf modeli, atf sürecini Heider'in perspektifinden (sonuçlardan nedenleri çıkarma) ele alan teorilerden biridir. Kelley'e göre, atf süreci motivasyonel bir nitelik taşır; zira bireyler, çevrenin nedensel yapısına bilişsel olarak hakim olmaya çaba gösterirler. Kelley'e göre, çevresini anlamaya çalışan birey, esas olarak iç ve dış olmak üzere iki tür atf arasında tercihte bulunabilir. Şizofreni hastalarında negatif olaylar karşısında karşı tarafı veya durumu suçlamak ve olumlu olaylarda ise kendini yüceltmek gibi aşırı bir atıfsal yanlılık olduğu düşünülmektedir. Negatif yaşam olayları, örneğin diğerlerinin olumsuz değerlendirmeleri bireyin gerçek kendiliği (actual self) ile ideal kendiliği (ideal self) arasında bir tutarsızlık oluşturarak olumsuz bir benlik algısını tetikleyebilir. Kötülük görme sanrılarının da işlevinin aslında bu benliği hizmet eden yanlılığın aşırılığı olarak tanımlanabilir. Lyon ve arkadaşları kötülük görme sanrılarındaki atf biçimini depresyon hastalarındaki benzer bulmuş; yani negatif durumlar için yanlılık olduğu ve pozitif durumlar için dışsal atıfların olduğunu saptamıştır ve bunun da bireyin olumsuz benlik algısı ile ilişkili olduğunu belirtmiştir. Bentall ve arkadaşlarının 1994 yılında öne sürdüğü hipotez ışığında; şizofreni hastalarının sağlıklı kontrollerle ve kötülük görme sanrısı olmayan şizofreni hastalarına göre belirgin olarak kendine hizmet eden yanlılığı olduğu saptanmıştır. Bir başka ifadeyle, kötülük görme sanrıları olan şizofreni hastaları, negatif durumlar karşısında durumu suçlamak yerine sıklıkla diğerlerini suçlamaktadır."

Özetle; şizofrenide çocukluktan itibaren var olan dikkat ve algı bozukluğu ve düşük stres eşiği, sosyal yaşama ilişkin bilgileri işleme süreçlerinde ve sorun

çözme yetisinde bozukluğa yol açar. Bu durum da yetişkinler dünyasının gereksinimlerine uygun davranamama ve sosyal yeterliliğe ulaşamama ile sonuçlanmaktadır. Duygulanım, duyguların ifadesi ve diğer insanların duygularının anlaşılmasındaki bozukluk da, şizofreni hastasının sosyalleşmesini önemli derecede etkilemektedir. Sözel anlatımın yanı sıra, iletişimin duygusal yönünü düzenleyen ve sosyal iletişimin kurulmasını sağlayan, yüz ifadesi, bakış, jest, mimik ve duruş gibi davranışlardaki uygunsuzluk ve duyguların dışavurumunda azalma da iletişimi güçleştirmektedir. Gülümseme, göz iletişimi, baş sallama gibi sosyal iletişime davet etme ya da ilişkiyi arttırma isteğini belirtme gibi davranışların azlığı, şizofreni hastası bireylerle etkileşimde bulunanların empati kapasitesini azaltmakta, iletişimde karşılıklılığın sürdürülmesine engel olmaktadır.

Şizofrenide karşıdaki bireyin duygularını anlamada ve değerlendirmede de bir çarpıklık bulunmaktadır. Bu çarpıklık işlevsel bir sosyal biliş oluşumunu engellemektedir. Diğer insanların özellikle olumsuz duyguları "büyüteç" aracılığı ile algılanmaktadır. Kızgınlık, eleştirilme, düşmanlık, onaylanmama, reddedilme gibi duygular, aşırı duyularlık nedeni ile tolere edilememekte ve ilişki kesilmektedir. Dikkat ve bellekteki bozukluk bireyin dün, bugünü ve yarını arasındaki bağın yitimine ve kendilik duygusunun kaybolmasına yol açmaktadır. Bütün bunların etkisiyle, birey giderek duyum, düşünce, heyecanı ve öznelliğini yitirmektedir. Hastalık kişiyi kendisiyle diğerleri arasındaki sınırı kaybettirdiği için, hastanın incinebilirliği ve başkalarının etkisinde kalma eğilimi giderek artmaktadır. Başkaları tarafından etki altına alınma, yutulma korkusu sosyal ilişkilerden kaçmak için en önemli faktör haline gelmekte, bu nedenle kendisini diğerlerinden "camdan duvar" ile ayırmaktadır. Şizofrenili birey iç ve dış uyaranları farklı algılayıp, farklı anlamlandırdığı için toplumun diğer bireyleriyle aynı gerçeklikte buluşamamaktadır. Kendisini korumak ve yaşamın gücükleriyle başa çıkmak için geliştirdiği savunma, başkalarıyla uzaklığını, yabancılığını arttırmaktadır. Tehdit edici, düşmanca algıladığı bir dünya

Üstbiliş en genel şekliyle, bireyin öğrenmesi üzerindeki farkındalığı ve kontrolü olarak tanımlanmaktadır.

benlik saygısını koruyabilmek için kötü-lük görme sanrılarını geliştirebilmektedir. Diğer insanların niyetlerini anlama ve iletişim sırasında "ötekini perspektifini düşünmede" yetersizlik, hastanın sanrılarını güçlendirmekte ve bağlantısız konuşmasına yol açmaktadır. Hastalığın başlangıcındaki sanrılı, varsanılı renkli seyr, bireyi giderek tüketmekte ve geride, bireyin siğ ve künt maskesini bırakmaktadır. Şizofrenik süreç bireyin duygu, düşünce, istek, acı çekme ve ümit etme kapasitesini azaltmaktadır.

Üstbiliş

Üstbiliş, insan bilişi için temel bir özelliktir. Üstbiliş kavramı ilk olarak 1979 yılında, Flavell tarafından ortaya atılmıştır. Üstbiliş en genel şekliyle, bireyin öğrenmesi üzerindeki farkındalığı ve kontrolü olarak tanımlanmaktadır. Üstbiliş, aynı zamanda öğrenenlerin performansa yönelik

olarak görevleri planlamasını, sıralamasını, kendi öğrenme süreçlerini gözlemlemesini, düzenlemesini ve değiştirmesini sağlamaktadır. Dinlediğiniz kişinin az önce söylediği şeyi anlamadığınızı aniden farkına varmanızı üstbiliş sağlamaktadır. Üstbilişsel süreç, öğrenenlerin bir problemle ya da zor durumda karşılaştığında problem üzerinde düşünmesinde ve bu problemin çözülmesine yönelik karar vermesinde etkilidir. Üstbilişsel stratejileri yüksek düzeyde kullanabilen öğrenciler, başarılı bir şekilde yeni ve zor bir durumda başa çıkma becerisini gösterirler ve yaşam boyu öğrenme konusunda kendilerine güvenirlir. Ayrıca üstbilişsel stratejileri yüksek düzeyde kullanabilen öğrenenlerin yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri de gelişmiştir. Wells (2000), düşüncenin kontrol edilmesi, sürdürülmesi sürecinde sergilenen uyumsuz ve işlevsiz olan bazı süreçlerin yaşanabildiğini (örneğin bireyde olumsuz duyguların oluşması, duyguların ve düşüncelerin takıntılı hale gelmesi vb) belirtmektedir. Bu olumsuz durumlar, bireyin başarıya yönelik hedefler oluşturmaya için gerekli bilişsel süreçlerini engellemekte ve bireyde uyumsuz, esnek olmayan başa çıkma davranışlarının ortaya çıkmasına ve hedeflerin belirlenememesine neden olmaktadır. Tüm bu duygular ve duyguların düzenlenmesi, motivasyon, kendi kendine düzenleme ve uyumlaştırıcı süreçte, üstbiliş önemli rol oynamaktadır. Üstbilişsel süreçlerin yetersiz kalması durumunda kişinin kendisinde sıkıntı yaratan bir durumda dikkatini tehdit yaratan uyarana odaklanması, ruminasyon ve endişelenme gibi ısrarcı düşünce biçimlerini benimsemesi, uygun olmayan başa çıkma stratejilerini seçmesi ve kullanması kaçınılmaz olmaktadır; ve psikolojik bozuklukların açığa çıkması ve sürmesinde pay sahibi olduğu kabul edilmektedir. Sanrı ve varsanılar olan şizofreni hastalarının olumsuz üstbilişsel inançları saptanmıştır. İşıtsel varsanıların oluşmasında, üstbilişsel becerilerden girici düşüncelerin kontrol edilebilirliği boyutunun etkili olabileceğini; aynı zamanda varsanılı düşünce ve üstbilişsel inançlar arasındaki uyumsuz bilgi azaltıcı rol üstlendiğini bildirmişlerdir. İşıtsel varsanıları olan bireylerin Üstbiliş

Şizofrenili birey iç ve dış uyaranları farklı algılayıp, farklı anlamlandırdığı için toplumun diğer bireyleriyle aynı gerçeklikte buluşamamaktadır. Kendisini korumak ve yaşamın gücükleriyle başa çıkmak için geliştirdiği savunma, başkalarıyla uzaklığını, yabancılığını arttırmaktadır.

Ölçeği'nde (MCQ) endişeye dair olumlu inançlarda ve kontrol edilemezlik ve tehlike boyutuna dair olumsuz inançlarda daha yüksek puan aldığı gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmalarda; üstbilişsel işlemlerin incelenmesinde, psikozu olan hastalarda travma sonrası stres bozukluğu ve toplumsal kaygı bozukluğu dahil anksiyete bozukluğu oranları yüksek bulunmuştur. Güncel kanıtlar, psikozu olan bireylerde endişe seviyelerinin yüksek olduğunu ve endişenin psikozda önemli bir rolü olduğunu saptamıştır. Şizofreni hastalarının da üstbilişsel izleme becerilerinin düşük olduğu, çünkü dikkat dağıtıcı uyarıları ihmal edilebilir becerilerinin düşük olduğu belirtilmektedir. Bu durum, kişilerin davranışlarını, çevreyi yabancı; varsanları ise tanıdık ve gerçek gibi algılamalarına yol açan yanlış üstbilişsel değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Görüldüğü gibi üstbilişsel beceriler sadece şizofreni hastalığı değil eşlik eden diğer psikiyatrik hastalıklarında sürmesinde de rol almaktadır. Psikiyatrik hastalıkların da bireyin işlevselliğini etkilemesi hususunda bilişsel yeterliliklerin önemi son yapılan çalışmalarda öne çıkmıştır. Üstbilişsel beceriler, sosyal bilişsel kapasite ile birlikte sosyal işlevselliğin öngörücüsü arasındaki yerini almıştır.

Sonuç olarak şizofreni hastalarında sinir biliş, sosyal biliş ve üstbiliş alanında çeşitli bozukluklar gözlenmektedir. Bu bo-

zukluklar hastalığın seyri ve hastanın işlevselliği üzerinde önemli rol oynarlar. Bu nedenle bu hastalara yönelik tedavi uygulamalarında bilişsel becerileri geliştirmeye yönelik psikofarmakolojik ve psikososyal girişimler mutlaka uygulanmalıdır.

Kaynaklar

- Goldberg, T. A. David, and J. Gold, *Neurocognitive deficits in schizophrenia*. Schizophrenia, Second Edition, 1995: p. 168-184.
- Saykin, A.J., et al., *Neuropsychological function in schizophrenia: selective impairment in memory and learning*. Archives of general psychiatry, 1991. 48(7): p. 618-624.
- Palmer, B.W., et al., *Is it possible to be schizophrenic yet neuropsychologically normal?* Neuropsychology, 1997. 11(3): p. 437.
- Gold, J.M., *Cognitive deficits as treatment targets in schizophrenia*. Schizophrenia research, 2004. 72(1): p. 21-28.
- Gonzalez-Blanch, C. et al., *Cognitive dimensions in first-episode schizophrenia spectrum disorders*. Journal of psychiatric research, 2007. 41(11): p. 968-977.
- Green, M.F., *What are the functional consequences of neurocognitive deficits in schizophrenia?* The American journal of psychiatry, 1996. 153(3): p. 321.
- Gold, J.M., et al., *Forms of memory failure in schizophrenia*. Journal of abnormal psychology, 1992. 101(3): p. 487.
- Gold, J.M. and P.D. Harvey, *Cognitive deficits in schizophrenia*. Psychiatric Clinics of North America, 1993.
- Weinberger, D.R., K.F. Berman, and R.F. Zec, *Physiologic dysfunction of dorsolateral prefrontal cortex in schizophrenia: I. Regional cerebral blood flow evidence*. Archives of general psychiatry, 1986. 43(2): p. 114-124.
- Berman, K.F., R.F. Zec, and D.R. Weinberger, *Physiologic dysfunction of dorsolateral prefrontal cortex in schizophrenia: II. Role of neuroleptic treatment, attention, and mental effort*. Archives of general psychiatry, 1986. 43(2): p. 128-135.

Randolph, C., T.E. Goldberg, and D.R. Weinberger, *The neuropsychology of schizophrenia*. 1993.

Bandura, A., *Human agency in social cognitive theory*. Am Psychol, 1989. 44(9): p. 1175-84.

Couture, S.M., D.L. Penn, and D.L. Roberts, *The functional significance of social cognition in schizophrenia: a review*. Schizophr Bull, 2006. 32 Suppl 1: p. S44-63.

Horan, W.P. and J.J. Blanchard, *Neurocognitive, social, and emotional dysfunction in deficit syndrome schizophrenia*. Schizophr Res, 2003. 65(2-3): p. 125-37.

Pinkham, A.E., R.E. Gur, and R.C. Gur, *Affect recognition deficits in schizophrenia: neural substrates and psychopharmacological implications*. Expert Rev Neurother, 2007. 7(7): p. 807-16.

Penn, D.L., et al., *Emotion recognition in schizophrenia: further investigation of generalized versus specific deficit models*. J Abnorm Psychol, 2000. 109(3): p. 512-6.

Penn, D.L. and D. Combs, *Modification of affect perception deficits in schizophrenia*. Schizophr Res, 2000. 46(2-3): p. 217-29. Lysaker, P.H., et al., *Deficits in theory of mind and social anxiety as independent paths to paranoid features in schizophrenia*. Schizophr Res, 2010. 124(1-3): p. 81-5.

Frith, C.D. and R. Corcoran, *Exploring 'theory of mind' in people with schizophrenia*. Psychol Med, 1996. 26(3): p. 521-30.

Brune, M., *Emotion recognition, 'theory of mind', and social behavior in schizophrenia*. Psychiatry Res, 2005. 133(2-3): p. 135-47.

Brüne, M., *'Theory of Mind' in Schizophrenia: A Review of the Literature*. Schizophrenia Bulletin, 2005. 31(1): p. 21-42.

Bora, E., M. Yucel, and C. Pantelis, *Theory of mind impairment in schizophrenia: meta-analysis*. Schizophr Res, 2009. 109(1-3): p. 1-9.

Berenbaum, H., et al., *Cognitive Correlates of Schizophrenia Signs and Symptoms: III. Hallucinations and Delusions*. Psychiatry research, 2008. 159(1-2): p. 163-166.

Yzerbyt, G.L., and B. Dardenne (Eds), and Metacognition: Cognitive and social dimensions 1998: p. (p. 1-15).

Gourgey, A.F., *Metacognition in basic skills instruction*. In H.J. Hartman (Eds.), *Metacognition in learning and instruction: Theory, research and practice*. 2001. United States of America: Kluwer Academic Publishers. (p. 17-32).

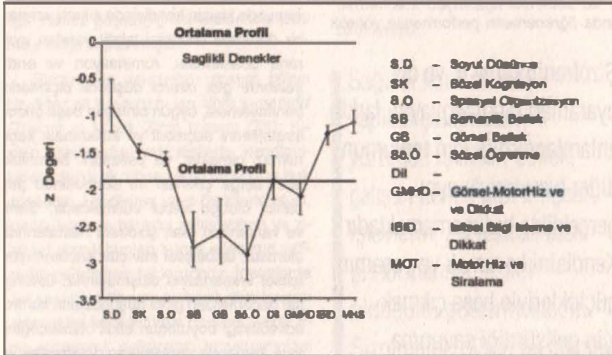
Schraw, G. and D. Moshman, *Metacognitive theories*. Educational Psychology Review, 1995. 7(4): p. 351-371.

Mitmansgruber, H., et al., *When you don't like what you feel: Experiential avoidance, mindfulness and meta-emotion in emotion regulation*. Personality and Individual Differences, 2009. 46(4): p. 448-453.

Morrison, A.P., P. French, and A. Wells, *Metacognitive beliefs across the continuum of psychosis: Comparisons between patients with psychotic disorders, patients at ultra-high risk and non-patients*. Behaviour research and therapy, 2007. 45(9): p. 2241-2246.

Baker, C.A. and A.P. Morrison, *Cognitive processes in auditory hallucinations: attributional biases and metacognition*. Psychological Medicine, 1998. 28(05): p. 1199-1208.

Nelson, T.O., et al., *Metacognition and clinical psychology: A preliminary framework for research and practice*. Clinical Psychology & Psychotherapy, 1999. 6(2): p. 73-79.

Grafik 1. Şizofreni hastalarının sağlıklı deneklerle göre nöropsikolojik profili (Saykin ve ark. 1991).

Şizofreni hastalarının tedavi ve iyileştiriminde ruhsal-toplumsal girişimler niçin gereklidir? Nasıl uygulanır?

Şizofreninin tedavisinde yalnızca ilaç tedavisiyle yetinmek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Şizofrenide ilaç tedavisine eklenen ruhsal ve toplumsal tedavi girişimlerinin hem belirtiler üzerinde, hem de toplumsal işlevsellik ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu birçok araştırmada gösterilmiştir. Hastaların daha az atak yaşamaları ve hastaneye daha az yatmak zorunda kalmaları hem hasta, hem aile, hem de toplum açısından çok büyük kazanım olacaktır.

Kişinin gerçekçi değerlendirme yeteneğini bozarak ayarsız bir arabanın yoldaki diğer arabalara vereceği zarar benzeri bir kargaşa ile zarar verme özelliği taşıyan bir hastalık üzerinde gösterilmesi gereken bütün özen ortaya konmalıdır.

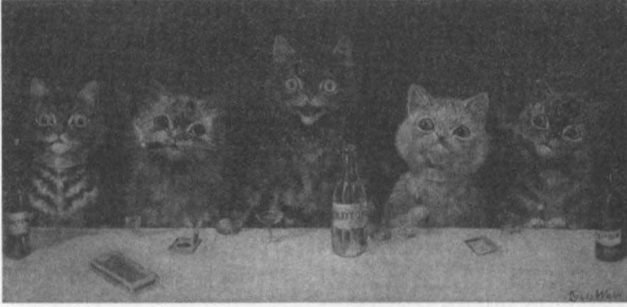
Daha çok genç yaşta başlayan, her iki cinsten de eşit olarak ortaya çıkan ve her toplumda görülebilen şizofreni, aklı tutan bir bozukluk olarak düzelme ve yinelenmelerle giden süregelen bir hastalıktır. Kişinin davranışsal, düşünsel, algısal ve duygusal alanlarda daha önceden gösterdiği olağan işlevselliğin dışında, gerçeklerle bağdaşmayan bir işlevselliğe geçtiği bu hastalık bireylerin önemli bir kısmında yetiştirilmesine neden olur. Şizofreni bireysel, ailesel, toplumsal ve ülke ekonomisini ilgilendiren boyutlarda yaygın etkisi olan, dolayısıyla tedavisinde mutlaka titiz ve hızlı davranılması gereken ciddi bir hastalık olarak görülmelidir. Kötülük görme sanrısı olan, emirler veren sesleri duyan, yargılaması bozulmuş bir hastanın kendisine ve çevresine verebileceği zararları dikkate almamak mümkün olabilir mi? Öte yandan bu durum hastaların damgalanması ve ayrımcılığa uğramasına da neden olmamalıdır. Bu hastalıkta bir yanda taşkınlık belirtilerinin yol açtığı sorunlar, diğer yanda düşünce fakirleşmesi ve irade bozulması gibi yoksunluk belirtileri hastaların işlevselliğini bozmakta ve kendileri

ile birlikte yaşayan yakın çevrelerindeki insanların da yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Ruh hekimleri şizofrenisi olan hastalarla günlük uygulamalarında görece olarak az, ama hastalığın doğası gereği sürekli olarak karşılaşılır. Dahası yaşam boyu %1'lik görülme sıklığı ile toplumsal yaygınlığı (%0.5) hiç de az olmayan bu hastalığın tuttuğu bireyler herhangi bir şekilde tıbbın diğer dallarında da tedavi görebilirler ve hastane ortamlarında diğer dal hekimlerinin çekindikleri bir hastalık grubu olarak ruh hekimlerinin yardımına

Şizofreni bireysel, ailesel, toplumsal ve ülke ekonomisini ilgilendiren boyutlarda yaygın etkisi olan, dolayısıyla tedavisinde mutlaka titiz ve hızlı davranılması gereken ciddi bir hastalık olarak görülmelidir.

Şizofren hastası ressam Louis Wain'ın bir resmi...

meslektaşları tarafından başvurulmak durumunda kalınabilir. Tedavide gerekli uygulamaların yeterli süre ve dozunda yapılması ve hekimin kendisini yapıp ettikleri konusunda yeterli hissetmesi sonradan ortaya çıkabilecek sorunlar karşısında tedavi ekibinin sorumluluğunu azaltacaktır. Kişinin gerçeği değerlendime yeteneğini bozarak ayarsız bir arabanın yoldaki diğer arabalara vereceği zarar benzeri bir kargaşa ile zarar verme özelliği taşıyan bir hastalık üzerinde gösterilmesi gereken bütün özen ortaya konmalıdır. Bu noktada ortaya çıkabilecek sorunlar açısından tedavi ediciler tarafının ve toplumsal güvenlik sağlayıcılarının hiçbir mazereti olmaz. Hasta zaten ayar cetveli bozulmuş bir halde yardım beklemektedir. Hastanın yakınları bunu fark etmiş ve nice zorlukları yenerek tedavi kurumuna getirebilmişlerdir hastayı. Bundan sonrası her şeye rağmen daha iyi bir klinik durumu sağlamayı görev edinmiş tedavi ekibinin ehliyetine kalmış bir iştir.

İlk atak tedavisinde iyileşme şansı yüksek olan bu hastalık tedaviye uyumsuzluk ve yinelenmelerle iyileşme oranını düşürmekte ve sonuçta hastaların neredeyse yarıya yakını sürekli yardım ve bakıma gereksinim duyar hale gelmektedir. O halde ilk atak olarak tedavisi üstlenilmiş olan bir hastada hekimin birincil hedefi hastalığın belirtilerini yatıştırmak olmalıdır. İlk atakta belirtilerin yatışması, iyileşmenin sağlanması %70 oranında gerçekleşen bir hastalık için ikinci hedef tedavinin sürekliliğinin sağlanması ve çok uyanık davranıp alevlenme ve yinelenmelerin önlenmesi olmalıdır.

Ruhsal ve toplumsal tedaviler niçin gereklidir?

Şizofrenili hastaların tedavilerinde ilaç tedavisi zorunludur ve ilk uygulanması gereken girişimdir. Kendiliğinden ilaç kullanan hasta sayısı çok azdır ve tedaviye uyum hâlâ ciddi bir sorundur. Aile destekleri ve sosyal güvenceleri olan hastalar bile (yani ilaç temin etme sorunu bulunmamaktadır) düzenli olarak tedavilerini sürdürmekte zorlanmaktadır.

Çalışmalar tedaviye uyumsuzluğun en önemli nedeninin içgörü bozukluğu ya da azlığı olduğunu göstermektedir. Ancak ilaç yan etkileri, bilişsel sorunlar, destek sistemlerinin yetersizliği, hekim-hasta ilişkisindeki sorunlar, hastalığın damgalanma riskinin yüksek olması gibi etkenler de uyumsuzluk nedenleri arasında sayılmaktadır. Tedaviye uyumsuzluk şizofrenili bir hastanın tedavisini üstlenen hekimler için aşılması gereken en önemli sorun olarak durmaktadır. Hastaların ve ailelerin bu bağlamda uzun süreli bir ilişki içerisinde ruhsal tedaviye gereksinimleri vardır.

Şizofreni nasıl bir hastalıktır? Akli dengesi bozulan bir insanın akli eskisi gibi dengeyi yeniden tutturabilecek midir? Ne oldu böyle (düne kadar herşeyi düzenli giden ve ailenin çok şey beklediği) pırlanta gibi evlatlarına? Ne hasta anlayabilmektedir kafasında olup bitenleri ne de aile kavrayabilmektedir çocuklarının neden böyle düşündüğünü ve davrandığını. Hasta da aile de tam bir karmaşa içine düşmüşlerdir. Taşkın, durağan, ya da bazen taşkın bazen durağan hale gelmiş olan kişi adeta yeni bir klişeye bürünmüştür. Sanki

burada ailesiyle, arkadaşlarıyla, okuluyla ya da işiyle yaşamıyor da başka bir evrende yaşıyor gibidir yeni haliyle. Ne olmuştur ona ve ne olacaktır bundan sonra? Hasta için başkalarının yardımı olmaksızın içinden çıkamayacağı bu durum uyanikken devam eden bir kâbus gibi aile için de muammalarla dolu yeni bir yaşantıdır artık. Yeni durumu anlamak ve öğrenmek için aile her türlü kaynağa başvuracaktır. Yanlış öğrenme ve yönelmeler de olacaktır. Bu yanlışlıkların kaynağı sadece bilinçsiz çevre değil bazen de hekimlik mesleği ve uygulamaları olabilecektir. Hasta ve ailenin çözümsüz izlenimi veren ıstıraplı hastalığı anlamaya ve onunla başa çıkmaya gereksinimi vardır. Bunu da en iyi anlayabilecek olanlar hekimler ve onların yetiştirilmiş tedavi ekipleridir.

Şizofreninin seyrini belirleyen etkenler arasında olumsuz aile tutumları da suçlanmaktadır. Hasta ile birlikte yaşayan bireylerin aşırı eleştirelilik, özel yaşama aşırı müdahalecilik ve sonuçsuz beklentiler içerisinde olmak gibi uygunsuz duygusal tutumlarının olması hastalığın alevlenme ve yinelenmesine neden olduğunu bildiren yayınlar vardır. Ailelerdeki olumsuz tutumlar iki şekilde ortaya çıkması olabilir. Birincisi ailenin bir iletişim biçimi olarak bu özellikleri zaten vardır, ikincisi de hastalık ortaya çıktıktan sonra çaresizlik ve bilgisizlik içerisinde olan ailenin yanlış iletişim ve ilişki tutumları gelişimidir. Her iki durumda da aile bireylerinin eğitilerek yanlış tutumlarını değiştirmesi sağlanmalıdır.

Hastalığın doğası hakkındaki bilgisizlik kadar tedavi hakkındaki yeterince bilgi sahibi olmamanın da şizofreninin seyrini

Taşkın, durağan, ya da bazen taşkın bazen durağan hale gelmiş olan kişi adeta yeni bir klişeye bürünmüştür. Sanki burada ailesiyle, arkadaşlarıyla, okuluyla ya da işiyle yaşamıyor da başka bir evrende yaşıyor gibidir yeni haliyle.

Hastaların belirtilerinin geçirilmesi tamamen tedavi oldukları anlamına gelmemektedir. Şizofrenide tanı koymada işe yarayan belirtiler geçince hastalık da geçmiş olmuyor. Çünkü bu ana belirtilerin doğması yan belirtilerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

olumsuz etkilemesi beklenmelidir. Şizofreni nasıl bir hastalıktır ki hastaları uzun yıllar, belki de ömür boyu ilaç kullanmak zorunda kalmaktadır? Bu ilaçlar nasıl etki etmektedirler, vücuda geri dönüşümü olmayacak şekilde yan etkilen olacaktırmı, ilaç kullanırken yaşam eskisi gibi devam edecek midir, evlenip çocuk sahibi olabilecek midir, bir ara ilaç kullanmayı bırakma şansı olacak mıdır? Bunlara benzer birçok soru hastaların ve ailelerin aklına takılmakta ve çoğu zaman da kulaktan dolma bilgilerle davranarak olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

Kullanılan antipsikotik ilaçların başka yan etkileri yanı sıra kilo alımına yol açması gibi ciddi bir yan etkisi vardır. Çoğu sigara kullanan bu hasta grubunda madde kullanımıyla başetmek ve bedensel sağlığı düzenlemek önemli bir hedef olmak durumundadır. Eskiden klasik olarak nitelenen antipsikotik ilaçları kullanan hastalar için, kilo alımı da görülebilmekle birlikte, Ekstrapramidal (EPS) yan etkilerden dolayı "zombi" gibi olmak deyimi kullanılırdı. Son yıllarda EPS yan etkileri daha az gösterdiği ileri sürülen ve bilişsel işlevlere de klasik olanlara göre daha iyi geldiği bildirilen yeni antipsikotik ilaç kullanımı ile birlikte daha kilolu ve şeker hastalığına yakınlığı artmış hastalarla sıkça karşılaşmaya başlanmıştır. Psikotik belirtileri geçiren, ama yan etkisi olmayan ilaçlar henüz keşfedilmemiştir. Hangi ilacı kullanırsa kullansın hastaların ve ailelerin bazı ilaç yan etkileri ile başa çıkmaları için eğitime gereksinimleri vardır.

Hastalığın geçmeyen belirtileriyle yaşamak durumunda kalmak hem hastada hem de ailede umutsuzluk duygularını doğurur. Hekimlerden yeterince yarar göremediklerini düşünerek başka tedavi arayışlarına girebilirler. Sık hekim değiştirmek, sık ilaç değiştirmek, geleneksel tedavi yöntemlerine başvurmak, sık tetkik yaptırarak anlaşılamayan nedenleri bulmaya çalışmak, yeni sunulan ve etkisi kanıtlanmamış modem (!) tedavi yöntemlerine koşarak bolca masrafa girmek hiç de az karşılaşılan durumlardan değildir. Tedavide ehliyet ve yeterliliği hastaya ve aileye hissettirmek, kanıta dayalı bilimsel yöntemlerin uygulandığı tedavi süreci içerisinde beklentileri dengelemek hekimin önemli bir sorumluluğudur.

Hastalıkla birlikte mesleki, akademik ve toplumsal işlevselliği de bozmuş olan hastalar için en önemli engellerden birisi de bazı becerilerini yitirmeleridir. Tek başına, kendine yeter bir şekilde yaşayabilme, diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurma, yani bireysel ve toplumsal olabilmek becerisi de eksilen hastaların elbette ki beceri eğitimine gereksinimi vardır. Birlikte yaşadığı insanların bu becerilerin gelişmesi için çok önemli katkıları olacaktır, bu nedenle aile bireylerinin de beceri eğitiminde yararlı olmaları için eğitilmeleri gerekmektedir.

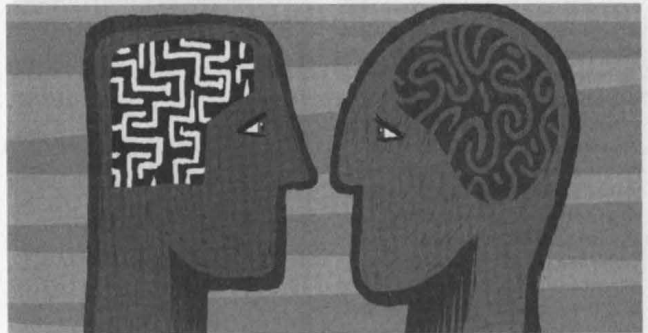
Hastaların belirtilerinin geçirilmesi tamamen tedavi oldukları anlamına gelmemektedir. Şizofrenide tanı koymada işe yarayan belirtiler geçince hastalık da geçmiş olmuyor. Çünkü bu ana belirtilerin doğması yan belirtilerin de ortaya çıkma-

sına neden olmaktadır. Örneğin sanrılar geçmiş olabilir ama düşünce sisteminde hâlâ aksayan yanlar bulunabilir, varsanılar geçmiş olabilir belki ama algısal yanlışlıklar devam ediyor olabilir, işlevsellik düzelmiş olabilir ama hâlâ istenen, beklenen düzeye gelmemiş olabilir. Hastalık beyindeki bazı düzeneklerin bozulmasıyla ortaya çıktığına göre, sorumlu düzeneklerin yan işlevlerinde de aksamalar görülebilecektir. İlaç tedavilerinin yetmediği bu durumlarda ruhsal ve toplumsal desteklerin rol alması beklenmelidir.

Sonuç olarak şizofreninin tedavisinde yalnızca ilaç tedavisiyle yetinmek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Şizofrenide ilaç tedavisine eklenen ruhsal ve toplumsal tedavi girişimlerinin hem belirtiler üzerinde, hem de toplumsal işlevsellik ve yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu birçok araştırmada gösterilmiştir. Hastaların daha az atak yaşamaları ve hastaneye daha az yatmak zorunda kalmaları hem hasta, hem aile, hem de toplum açısından çok büyük kazanım olacaktır.

Ruhsal ve toplumsal tedavi uygulamalarında temel bileşenler

Şizofrenide ruhsal ve toplumsal tedavi uygulamaları birimlerin ve toplumsal sistemlerin olanaklarına göre çeşitlenebilmekte ve nitelik değiştirebilmektedir. Bireysel, destekleyici, bilişsel davranışçı tedavi yöntemleri yanı sıra ruhsal eğitim, bilişsel iyileştirme, beceri eğitimi, aile eği-

Hastalık beyindeki bazı düzeneklerin bozulmasıyla ortaya çıktığına göre, sorumlu düzeneklerin yan işlevlerinde de aksamalar görülebilecektir.

timi, olgu yönetimi, mesleki iyileştirme ve toplumsal destekler şeklinde de uygulanabilmektedir. Bütün bu uygulamalar ayrı ayrı donanım ve olanakları gerekli kılmaktadır. Ancak günlük ruh hekimliği uygulamalarında her hekimin ya da tedavi ekibinde yer alan her bireyin bilmesi ve yapması gerekenler neler olabilir diye düşündüğümüzde aşağıda anlatılacak olan tedavi girişimlerinin şizofrenisi olan hastalar ve aileler için uygun olacaktır.

1. Tedavi ilişkisinin kurulması

Her ilişkinin bir başlangıcı vardır. Bazı ilişkilerdeki başlangıçlar sonucu da belirleme özelliğine sahiptir. Şizofreninin tedavisinde yapılacak iyi bir başlangıç belki de hastalığın seyriyi etkileyebilecek güce erişecektir. Şizofrenili hastaların hastalıklarının kabul edip tedaviye ikna olması çoğu zaman zor olmaktadır. İlgörüyü ve yargılamayı bozan bir hastalıkta bireyin yaşantılarının hastalıktan kaynaklandığını ve bunların giderilebilmesi için ilaç tedavisi gerektiğini anlaması hayli güç olmaktadır. Hastaların tedavi kurumlarına nasıl getirilmiş olduklarını bir gözden geçirirsek, tedavi ilişkisindeki incelikleri anlamamız kolaylaşır.

Acil olarak getirilmiş bir hasta ile karşılaşmada hekimin kendisini tanıtarak bilgili, sevecen ama kararlı bir tavırla yaklaşması, kendisinin ve ekibinin tamamen hastanın iyiliği için çalıştığını, hastanın çektiği ıstırapların farkında olduğunu hissettirmesi, son zamanlarda yaşamış olduğu bazı sorunların giderilmesi için tedavi uygulamak durumunda olduğunu bildirerek gerekmektedir. Hiçbir iletişim çabası göstermeden doğrudan "psikotik hastaya ilaç tedavisi" uygulamasına geçmesi hasta üzerinde sonradan onarılmaz güç izler bırakabilir. Şizofreni tedavisi uzun sürecek bir işlem olduğuna göre hekim hastayı sadece acil ya da birkaç kez göreceği bir hasta olarak değil sürekli olarak kendisinin ya da meslektaşlarının tedavisinde olacak bir hasta bilinci ile yaklaşmalıdır. Ağızdan ilaç alabiliyorsa ağızdan alması gerektiği, aksi takdirde (almıyor-reddediyorsa) iğne kullanmak durumunda kalınacağı açıklanmalıdır. Bunun için yine onun ve çevresinin esenliği bakımından ona rağmen girişimde bulunulabileceği bildirilmelidir. Aşırı

Hasta iyi bir tedavi ilişkisi sonucunda kendisini tedavi ekibinin bir parçası olarak görebilmelidir. Ortak hedef hastalığın yenilmesi ve daha işlevsel hale gelmek olmalıdır.

derecede taşkın olan hastalar için daha hızlı davranılması gerekebilir. İlaçlarla ilk müdahaleden sonra hastalığın bizzat kendisi hakkında olmasa bile sonuçları hakkında konuşulmalıdır. Son zamanlarda yaşanan gerginlik, uykusuzluk, insan ilişkilerindeki bozulma, sıkıntı, isteksizlik, alınganlık, ağrılar, kendisinin çevreye ya da çevrenin kendisine olan tepkileri üzerinde konuşulabilir. Bunların kişi için ele alınması ve giderilmesi gereken sorunlar olduğu anlatılmalıdır. Daha sonraları hastalık belirtilerinin yansımaları olduğu açıklanmalıdır.

Hastalar genellikle kendileri gelmezler, yakınları ya da arkadaşları tarafından getirilirler. Güvenlik güçleri aracılığı ile getirilenler de olabilir. Getiriliste zorlanma hastada bir örselenmeye neden olabilir. Benzeri durum "psikiyatrik yoğun bakım" odasına alınma durumunda da görülebilir. Her türlü zorlama esnasında hastanın

yanında bulunduğu ve kendisinin iyiliği için bunların yapıldığı anlatılmalıdır. Daha sonraları bu tür örselleyici yaşantılar konuşulmalıdır. Psikotik yaşantının kendisi de örselleyici olabilir. Bunların bellekteki izleri tedavi oturumlarının konusu olmalıdır.

Psikotik yaşantısı olan bir hasta için hekimen ya da tedavi ekibinden beklenen en önemli davranış güven hissini doğurulmasıdır. Nasıl ki hekim hastanın davranışlarını tam olarak kestiremiyorsa hastalar da hekimlerin kendileri için ne anlam ifade ettiklerini tam olarak anlayamazlar. Hasta ile olan iletişimin ve bilgi alışverişinin özelliği üzerinde durulmalıdır. Gizlilik ilkelerine uyulacağı açıklanmalıdır. Tehlikeli düşünce ve davranışlar üzerinde açıkça durulmalıdır. Tedavi edicilerin hasta için her zaman hazır olduğu, ne zaman gereksinim duyarsa kendilerine ulaşabileceği, başka insanların anlamadıkları özel yanları dinleyip anlamlandırmaya çalışacakları bildirilmelidir. Böylece hasta için tedavi ekibi belki anne ve babasından da güvenilir kişiler konumuna geçebilir. Tedaviyi sürekli olarak reddeden ya da tedaviden kopan hastalar olabilir. Onlar için kapılar sürekli açık tutulmalıdır. Gerekirse başka meslektaşlara yönlendirmeler yapılabilir. Ya da olanaklar elverişliyse *yerinde tedavi* (evinde, iş yerinde vs.) uygulamalarına geçilebilir.

Tedavi ilişkisinin kurulması ve sürdürülmesinde neredeyse saldırganca denelebilecek nitelikteki tavırların önemi hastalığın yinelenmelerini önlemek ya da en aza indirmek düşüncesinde yatmaktadır. Hastalık beyinde ne kadar süreyle etkin olursa o kadar yıkıcı olma olasılığı vardır. Bu nedenle psikozun yatıştırılması çok önemsenmelidir. Hatta ilaç yan etkilerinin ortaya çıkmasını önlemeyecek derecede psikozun giderilmesine öncelik tanınmalıdır diyebiliriz.

Hasta iyi bir tedavi ilişkisi sonucunda kendisini tedavi ekibinin bir parçası olarak görebilmelidir. Ortak hedef hastalığın yenilmesi ve daha işlevsel hale gelmek olmalıdır. Hasta için en önemli duygu da kendisine bir şey yapılan varlık konumundan kendisi kendisi için bir şey yapan varlık konumuna geçmesi olacaktır. Bu duygu hastada doğurulabilir tedavi süreci için iyi bir adım atılması demektir.

Psikotik yaşantısı olan bir hasta için hekimen ya da tedavi ekibinden beklenen en önemli davranış güven hissini doğurulmasıdır. Nasıl ki hekim hastanın davranışlarını tam olarak kestiremiyorsa hastalar da hekimlerin kendileri için ne anlam ifade ettiklerini tam olarak anlayamazlar.

Ailelere hastalık hakkında bilgi vermek, tedaviyi öğretmek, kriz durumlarında neler yapılacağını öğretmek, inatçı belirtilerin neler olduğunu ve hastaların bunlarla başa çıkmakta onların nasıl yardımcı olabileceğini öğretmek, hastalıktan kaynaklanan bazı belirtilere karşı hoşgörülü olmalarını sağlamak tedaviye önemli derecede katkı sağlayacaktır.

2. Tedaviye hasta yakınlarının katılımının sağlanması

Hekimler hastalarıyla her bir görüşme- de ortalama yarım saat zaman geçirirler. Ortalama olarak ayda bir kez görüşülürse hekim hasta birlikteliğinin hasta ile ailenin birlikteliği yanında hiç bahsi bile edilmeyecek düzeyde olduğu anlaşılabılır. Aileler hastalarla bir ömür geçirirler, 24 saat birliktedirler. Gece gündüz hastalarının her türlü sorunuyla birlikte yaşayan ailelerin de kuşkusuz yardıma gereksinimleri vardır. Aynı zamanda aileler hastalarının tedavisine katkıda bulunacak önemli elemanlar olabilirler. Bizim gibi gelişmekte olan ülkelerin çoğunda şizofreni hastalarının çoğu aileleriyle yaşamlarını sürdürmektedirler. O halde ayda bir gördüğümüz hastaların diğer zamanlardaki sorunlarında ailelerden ciddi yardımlar beklenebilir. Ailelere hastalık hakkında bilgi vermek, tedaviyi öğretmek, kriz durumlarında neler yapılacağını öğretmek, inatçı belirtilerin neler olduğunu ve hastaların bunlarla başa çıkmakta onların nasıl yardımcı olabileceğini öğretmek, hastalıktan kaynaklanan bazı belirtilere karşı hoşgörülü olmalarını sağlamak tedaviye önemli derecede katkı sağlayacaktır.

Öncelikle, içinde bulunduğu durum gereği hasta tedavi konusunda istekli olmayabilir. Aile türlü zorluklarla hastayı

hekime getirir. Anlaşılmaz bir kaosla karşılaşan aile sürekli çare arayışı içerisinde ve çocukları için ellerinden gelen herşeyi yapmaya da hazırdır. Hekimler yeterli açıklamalarda bulunmasalar bile bazı aileler kitaplardan ve internetten yeterince kaynağa ulaşıp hastalık hakkında bilgilenmişlerdir. Onların bilgilerini tazeleyip hastalarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek, edinmişlerse yanlış bilgileri düzeltmek hekimin görevidir. Bilinmezsin verdiği korkudan ancak bilgi ile kurtulunur. İlaçların nasıl kullanılacağı, ilaç almak istemeyen hastaya nasıl davranılacağı, yan etkilerin ortaya çıkması durumunda nelerin yapılacağı ailelere kolayca öğretilebilecek bilgilerdendir. Ailelerin hastalık, tedavi ve sonuçları hakkında kafalarına takılan her türlü sorunun cevaplandırılması gerekmektedir. Süreğen hastalıklarla yaşayan aile bireyleri hastalar için en iyi hemşireler olabilirler. Çok iyi bir bilgilendirme ve deneyimlerden sonra hekime ulaşmasalar bile alevlenme belirtilerini saptayan ailelerin ilacın dozunu biraz artırarak hastalığın yinelemesini önleyebildikleri görülmektedir. Kendi hastalarının tedavisinde rol almaları için ailelere şans tanınmalıdır.

3. Hastalık hakkında bilgilendirme, içgörüyü geliştirme

Şizofrenide en önemli ve en çetrefil-

li konu içgörü geliştirilmesidir denebilir. Hastalık hakkında içgörünün ne düzeyde olduğuna bakıldığında hastaların bir kısmının ilaca ihtiyaçları olduğu bilinciyle ilaç kullandıkları, bir kısmının hasta olduklarını kabul ettikleri halde ilaç kullanmaya itiraz ettikleri, bir kısmının hastalığı kabul edip belirtilerini kabul etmedikleri, bir kısmının da hastalığı, belirtilerini ve tedaviyi kabul ettiklerini görebiliriz. Hastalığın nasıl bir bozukluk olduğunu anlamak hastalar için hayli zor olsa gerektir. Çünkü sesler duyan bir kişi duyduğunu mi insanın yoksa onların hayal ürünü olduğunu söyleyen sizlere mi? Kendisinin uzaylılar tarafından yönlendirildiğini, onların emir ve komutlarına tam itaat etmesi gerektiğine inanan bir kişi kendisine mi insanın yoksa bu düşüncelerin gerçek dışı olduğunu söyleyen sizlere mi insanın? İçinden hiçbir şey yapmak gelmeyen bir kişi kendisine mi uysun yoksa yatağını toplaması, tıraşını olması gerektiğini söyleyen annesine mi uysun? Elbette kişi kendisine öncelikle inanacak ve bildiği gibi davranacaktır. Bu durumların ve bütünyle kişinin davranışlarının bir hastalık ürünü olduğunu söylemek hasta tarafından kabul edilemez bir davranıştır.

İlaç tedavisiyle sanrıları ve varsanrıları geçen ya da şiddeti azalan bir hasta için tedavideki en önemli hedef hastalığı anlamasına çalışmak olmalıdır. Davranışları neden böyle olmuştur, neden hastalanmıştır, bu hastalık nasıl bir hastalıktır

Anlama ve kavrama yeteneğini bozan bir hastalığa tutulmuş kişi için hastalığı anlamasını sağlamaya çalışmak hekimliğin en önemli ve en zor görevlerden birisi olmalıdır.

Hastaların seslerin ya da düşüncelerin beynin bir ürünü olduğunu anlamaları, o seslerin ve düşüncelerin varlığına rağmen yaşamlarını sürdürmek durumunda kaldıklarını hissetmeleri onlarla başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirmelerine yol açar.

ve kişiye ne hale getirecektir? Anlama ve kavrama yeteneğini bozan bir hastalığa tutulmuş kişi için hastalığı anlamasını sağlamaya çalışmak hekimliğin en önemli ve en zor görevlerden birisi olmalıdır. Çünkü hastalığı anlamak onunla mücadele etmeyi ve tedavide kalmayı sağlayacaktır. Şizofreni için hastanın kendisi kadar güçlü bir savaşçı olabilir mi? Dışarıdan kimseler elbette yardımcı olacaktır. Ama hastalıkla yaşayan hastanın kendisi eğer hastalığı ve belirtilerini kavrayabilirse onları yenmek için daha çok çaba gösterecek ve yenemedikleriyle de barışık bir şekilde yaşamayı öğrenecektir. Hastalık belirtileriyle başetmeyi hastaya öğretmeden önce bu belirtilerin kendisine yabancı olduğu, "kendisine ait olma" dıktı, beyin bir yan ürün gibi ortaya çıktıkları ve "kendisi"ni rahatsız ettikleri öğretilmelidir. Varsanların televizyondaki gibi görüntü ve ses karışmalarına benzediklerini, beyin algı sisteminde bir bozulmanın sonucu olduğunu anlatmak genelde kolay olmaktadır. Ancak sanırların yanlış düşünceler olduğunu anlatmakta zorluk çekilebilmektedir. Bu noktada düşüncelerin kaynaklandığı ön kabuller, düşüncelere olan inanç, düşüncelerin davranışlara etkisi, başka insanlarla olan ilişkilerde ortaya çıkardığı sorunlar, düşüncenin doğruluğunu kanıtlayacak durumlar, düşüncenin şimdiye kadar gerçekleşmemiş olması gibi konular konuşulabilir. Dağınk düşünce ve davranışların iletişimi bozduğu, biraz daha kısa ve net konuşmanın, biraz daha sınırlı davranmanın ilişkilere katacağı canlılık üzerinde durulabilir.

4. ilaç tedavisi ve yan etkiler hakkındaki bilgilendirme

Hastalığın tedavisinde kullanılan ilaçlar hangi düzeneklerle tedavi edici olmaktadır? İlaçlar gerçekte neyi geçirmektedir? Ne kadar süre ile kullanılacaktır? İlaç kullanırken araba da kullanılabilir mi? Alkol alınabilir mi? Arada ilaçlar alınmasa ne olur? Ağız kuruluğu, kabızlık, deri döküntüsü, iştah artışı ve kilo alma, cinsel isteğin kaybolması, boşalamama, idrar tutukluğu, görme bulanıklığı, çarpıntı, baş dönmesi ve benzeri birçok durum neyin nesidir? Eğer ilaçlar bu kadar yan etkili iseler uzun süre kullanılması zarar vermez mi? İlaçlardan sonra vücut üzerine çöken ağırlık, kaslardaki katılık neden ortaya çıktı? Ya kasılmalar, titremeler?

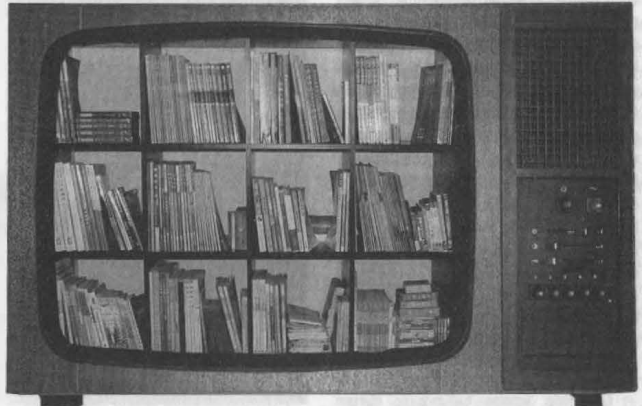
Hastalar eğer uzun süreli bir maratona gireceklerse, ki kuşkusuz böyle olacaktır; ilaç kullanmanın gerekçelerini çok iyi öğrenmek durumundadırlar. Algılama, dağınık düşünce ve davranışlar, yineleyici davranışlar, sıkıntı, çöküntü, uykusuzluk, yanlış düşünceler gibi belirtilerin ilaçlarla geçtiği anlatılmalıdır. Tedaviye yanıt durumu, yanıt alınmadığında yapılacak denemeler, her şeye rağmen tedavi şansının ne olduğu gibi konular açıkça konuşulmalıdır. İlaç yan etkileri oluştuğunda neler yapılabileceği de açıklanmalıdır. Bunun için gerekirse açıklayıcı notlar verilebilir. Çünkü ağız kuruluğu, kabızlık, güneş alerjisi gibi bazı küçük yan etkiler için hastaların

kendi kendilerine alabilecekleri önlemler vardır. İsrar eden ve kişiyi rahatsız eden yan etkiler konusunda bilgilendirerek en azından yanlış yönlendirmeler önlenmelidir.

5. İnatçı belirtilerle yaşamayı öğretmek

Değişik ilaç denemeleri ve birlikte ilaç kullanımları gibi tedavi girişimlerine rağmen geçmeyen bazı belirtiler olabilir. Bunlar inatçı belirtiler olarak adlandırılır. Bir gün geçebileceği, bazen şiddetinin azabileceği, bazen de artabileceği, belki de hiç geçmeyeceği açıklanır. İnatçı belirtiler hastanın davranış örüntüsü içerisinde yer almıştır artık. Çünkü biliyoruz ki hastaların yarıya yakınında inatçı belirtiler kalmaktadır. Belki tedaviye yeni giren ilaçlar sayesinde bu oran azalacaktır, ama inatçı belirtiler varsa artık bunlarla yaşamayı öğrenmek ve onlarla başetmek için neler yapılabileceğini öğrenmek düşer hastaya. Görüşmelerde bunların eğitimi verilmelidir.

En sık karşılaşılan inatçı belirtiler beklediği gibi yoksunluk belirtileridir. Ama taşkınlık belirtileri de aynı şiddette ya da şiddeti azalmış olarak devam ediyor olabilir. Bundan korkmamak gerekir. Tedavi sürecinde hastanın hastalığını anlaması, belirtilerine karşı içgörü geliştirmesi inat eden belirtileri kabullenerek ve etkisinde kalmayarak yaşamasına yardım edebilir. Hastaların seslerin ya da düşüncelerin

Varsanların televizyondaki gibi görüntü ve ses karışmalarına benzediklerini, beyin algı sisteminde bir bozulmanın sonucu olduğunu anlatmak genelde kolay olmaktadır.

Birkaç gün üst üste alkol alımı ve tabii ki ilaçları bırakma sonrasında yeni bir atakla hastane yatışı olan hastalarla karşılaşmak olasıdır.

beynin bir ürünü olduğunu anlamaları, o seslerin ve düşüncelerin varlığına rağmen yaşamlarını sürdürmek durumunda kaldıklarını hissetmeleri onlarla başa çıkmak için çeşitli yöntemler geliştirmelerine yol açar. Örneğin, kulağına ses gelen bir hasta sürekli kulaklıkla müzik dinleyerek işitsel varlıkların etkisini azaltabilmektedir. Ya da minidansarak şarkı söylemek, film izlemek, arkadaşlarıyla konuşmak, kendisini meşgul etmek, seslerle konuşmak ve onlara yanıtlar vermek, onların gitmelerini istemek, onların bir süre sonra geçeceklerini düşünmek, kuşku düşünceleri varsa güvendiği insanlara sorarak yanlışlığı hakkında onay almak gibi teknikler başatma yöntemleri olarak kullanılabilir. Birisinden yarar görmeyi başlatmak başka teknikler denenebilir. Hiçbir şekilde geçmezlerse de onlarla barışık halde yaşamının gereği anlaşılabilir.

6. Alevlenme ve yinelenmelere karşı dayanıklı olmayı sağlamak

Hastalık değişik zamanlarda tekrarlamış ve her tekrarlayışından önce de bazı belirgin belirtiler yaşanmış olabilir. Hastalık hemen başlamadan önce öncül belirtiler olarak ortaya çıkan belirtiler "uyarıcı işaretler" olarak değerlendirilir. Eğer daha önceden, örneğin hastalık ortaya çıkmadan hemen önceki günler ya da haftalarda sıkıntı hissine artma, çöküntü hissi, uykusuzluk, sinirlilik ve gerginlik, çabuk öfkelenme, dalgınlık, yoğunlaşma güçlükleri gibi belirtilerden bazıları ortaya çıkmışsa

iyilik dönemlerini takip eden bir zaman diliminde bunların tekrar görülmesi yeni bir atağın gelmekte olduğu hakkında uyarıcı olabilir.

Hastaların iyileşmeyi izleyen dönemde uyarıcı işaretleri yaşamayı ya da ilaç almayı bırakması yeniden hastalanma riskini haber vermemelidir. Bu noktada hastaların ve ailelerin bilgilendirilmesi önemlidir. Ailelerin uyarıcı işaretler konusunda deneyimli oldukları da gözlenebilir. "Doktor bey, bizim çocuk hastalanmadan önce hep uykusuzluk olur, sinirli olur ve sık kavga eder" gibi ön bilgilerle karşılaşılabılır. Bazı hastalarda uyarıcı işaretler saptanamayabilir.

Burada önemli olan yeni bir atak ortaya çıktığında ailelerin neler yapmaları gerektiğini bilmeleridir. Hastaların da hastalığın tekrarlayabileceği riskini göze almaları ve yeniden hastalanmak için yollarındaki tehlikelerden (alkol, ilaç bırakmak, uykusuz kalmak, yoğun başlılara maruz kalmak) uzak durmaları öğretilmelidir. Acil bir durum ortaya çıktığında neler yapılacağı, nerelere müracaat edileceği, hangi telefonların aranacağı ve bir merkeze ulaşıncaya kadar hastanın nasıl sakinleştirileceği öğretilmelidir.

7. Alkol, uyuşturucu kullanımı ve diğer faydasız tedavî arayışlarını engellemek

Hastaların önemli bir kısmında nikotin bağımlılığını düşündürtecek düzeyde sigara içimi saptanırken alkol ve uyuşturucu

kullanımına bizim gibi az gelişmiş ülkelerde daha az rastlanmaktadır. Olasılıkla hastaların gelir düzeylerinin düşük olması alkol ve diğer uyuşturuculara ulaşımı engellemektedir. Yoksa sıkıntı, çöküntü ve benlik saygısı düşüklüğünü yenmek için keyif verici maddelere ilgi göstermeleri bu hasta grubu için kolayca mümkün olabilecektir. Gelişmiş ülkelerin şizofreni hastalarındaki en önemli sorunları bağımlılık yapıcı madde kullanımının yaygın olması ve dolayısıyla şiddet davranışı ve hastalık yinelenmelerinin sıklığıdır. Alkol ve diğer uyuşturucu madde kullanımı oranı bizim hastalarda düşük olsa da hastalığı depresyona özelliği nedeniyle mutlaka hastalar bilgilendirilmeli ve bu tür maddelerden kaçınmaları sağlanmalıdır. Alkol kullanmayan bir hasta için hekimin aklına böylesi bir müdahale gelmeyebilir. Ancak hastanın sıkıntılı bir döneminde arkadaş etkisiyle alkolle tanışma olasılığı vardır. Birkaç gün üst üste alkol alımı ve tabii ki ilaçları bırakma sonrasında yeni bir atakla hastane yatışı olan hastalarla karşılaşmak olasıdır. Alkol ve uyuşturucunun etkisi "ilaçlarla tedavi etmeye çalışırken o maddelerle bozmaya çalışmak" benzetmesiyle anlatılabilir. İhtiyaç duyulduğunda alkol ve diğer keyif verici maddeler yerine hastalara spor yapmak, film izlemek, müzik dinlemek, arkadaşlarıyla buluşmak, maça gitmek, konsere gitmek gibi sağlıklı davranış alışkanlıkları edinmeleri önerilebilir.

Hocalara, türbelere, ziyaret yerlerine gidilmesi, oralarda kalınarak iyileşme umudu taşınması, ilginç dua ve uygulama yöntemlerine maruz kalınmasının hastalığın seyri üzerinde olumlu hiçbir etkisi olmadığı gibi kısa bir süre için de olsa hastayı tedaviden koparmak riski nedeniyle olumsuz etkileri olma olasılığı yüksektir.

Dünyanın her yerinde görülebilen geleneksel tedavi arayışları bizim hastalarımızda da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Hocalara, türbelere, ziyaret yerlerine gidilmesi, oralarda kalınarak iyileşme umudu taşınması, ilginç dua ve uygulama yöntemlerine maruz kalınmasının hastalığın seyri üzerinde olumlu hiçbir etkisi olmadığı gibi kısa bir süre için de olsa hastayı tedaviden koparmak riski nedeniyle olumsuz etkileri olma olasılığı yüksektir. Hastaların işitsel ve görsel varsanırları ya da dinsel sanrıları onların dini yorumlara kaymasına yol açabilir. Ailelerin hastalık karşısındaki çaresizlikleri de bir umut beklentisiyle onları geleneksel uygulamalara yönlendirebilir. Ya da daha kötüsü, doktorların yetersiz tedavileri, yetersiz zaman ayırmaları, yetersiz bilgilendirmeleri, umutsuz konuşmaları ve hasta ve aileye tepeden bakan tutumları da hastaların gereksiz arayışları içerisine girmesine neden olabilir. Bütün bunlar ciddi tehlikelerdir ve görüşmelerde ele alınması gerekir. Hastaların dini düşüncelerinin olması ve kendilerine özgü kültürel inançları normal kabul edilmelidir. Dahası onların eğer inançları varsa istediklerinde duanın gücüne de sığınabilecekleri belirtilmelidir.

Cinlere kapılıp olduğu düşünülecek bir yatıra götürülen ve oradaki uygulamalara dokuz ay maruz bırakılan bir hasta bize getirdiğinde belirtileriyle yaşamaya devam ediyordu. Sadece üç haftada bir kas içi ilaç uygulaması ile belirtileri geçen hasta ruhsal ve toplumsal beceri eğitimi programlarına da katılarak altı ayda normal işlevselliğine kavuştu. Hastaların ve ailelerin yeni tedavi arayışları ve yeni umutlarla doktor doktor dolaşmaları da faydasız tedavi arayışları sınıfında ele alınabilir. Çünkü sık hekim değiştirmek hem ilaç tedavisinin düzenini bozar hem de gereksiz umutları ya da umut kırıklıkları yaşatarak hastanın ruhsal dengesini bozabilir. Hele bir de her derde deva bazı yöntemlerle çıkan bazı şarlatan ruhlı doktorların hastalara ilaçlarını bırakarak kendi ilginç yöntemlerini uygulamaları söz konusu olabilmektedir ki, yasal boyutlara taşınabilecek sorunlar olarak maalesef karşımızda durmaktadır. Bizlere düşen hastalarımızı bilimsel tedavi yöntemleri dışında tedavi arayışlarında bulunmamları yönünde bilgilendirmek ve uyarmak

Klinik anlamda çöküntünün varlığı antidepresan tedaviyi zorunlu kılar.

olmalıdır. Yanlış uygulama içerisinde olup da hastalığın seyrine zarar veren meslektaşlarımızı bilgilendirmek ya da uyarmak da görevlerimiz arasında olmalıdır.

8. Çöküntü, bunalıtı ve diğer eklenen sorunları çözmek

Hastaların önemli bir kısmı zaman zaman ya da bazıları sürekli olarak çöküntü ve bunalıtı yaşamaktadırlar. Çöküntülü bozukluğun eklenmesi (yaklaşık dörtte birinde ortaya çıkar) özkıymı riskini artırması açısından ciddiye alınmalıdır. Klinik anlamda çöküntünün varlığı antidepresan tedaviyi zorunlu kılar. Ancak genellikle karşılaştığımız durum moral bozukluğu, zevk almama, anlamsızlık ve umutsuzluk

şeklinde. Ruhsal desteğin sağlanması ve bilişsel çarpıtmaların düzeltilmesi gerekmektedir. Bazen çöküntü yatıcı olabilir ve neredeyse süregenleşebilir. O zaman da davranışçı düzenlemelerin yapılması uygun olur. Hastaların düşündüğü gibi yaşamalarını önlemek için uygun yaşam planları düzenlenerek yaşadıkları gibi düşünceleri sağlanmalıdır. Bunalıtı genellikle gözden kaçmakla birlikte klinik düzeyde olmasa bile belirti olarak belki de çöküntüden daha fazla görülmektedir. Bunalıtlı durumlar için uygulanacak bilişsel davranışçı tedavi teknikleri uygun girişimlerden. Toplumsal fobinin yenilmesi için ev ödevleri ya da grup tedavisine katılmadan yararlanılabilir.

Çöküntü ve bunalıtı dışında eklenen diğer bir ciddi sorun da şiddet davranışlarıdır. Hastaların dürtü denetim sorunları ciddi olarak ele alınmalıdır. Zeten hastalığın bir parçası olarak değerlendirilen sınır koymama durumu içerisinde değerlendirilerek şiddet davranışlarının hem ilaç tedavisiyle hem de davranışçı girişimlerle tedavi edilmesi gerekir. Sık sık dışarı çıkarak ya da pencereden sarılarak bağırarak ve küfreden bir hastanın ya da annesine saldırgan davranışlarda bulunan bir hastanın ilaç tedavisinin düzenlenmesi mutlaka gereklidir. Ancak bu davranışları yapmamakla hastanın ölümlendirilmesi de uygun bir girişim olabilir.

9. Bilişsel yetiler üzerinde durmak, geliştirme çabaları

Şizofrenide ortaya çıkan bilişsel yeti kayıpları hastalığın seyri üzerinde olumsuz etki yapmaktadır. Bellek ve dikkat sorunları hastaların tedavide uyumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çok kısa süren görüşmelerde hastalara yapılan öneriler ve verilen yönergelerin anlaşılmasına, anlaşılma ise unutulma riskinin çok yüksek olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Unutulmaması için yazılı açıklamaların verilmesi daha uygun olur. Yapılan kontrol görüşmelerinde hastaların bellek ve yoğunlaşma çalışmaları yapmalarını sağlamak, dikkatli sağlaştırmak için pratik yapmak ve ev ödevleri vermek tedaviyi tamamlamayı önemli katkılardan olacaktır. Yönetici işlevlerdeki bozulma hastaların toplumsal ve mesleki işlevselliğini de bozmaktadır. Aşamalı

Hastaların düşündüğü gibi yaşamalarını önlemek için uygun yaşam planları düzenlenerek yaşadıkları gibi düşünceleri sağlanmalıdır. Bunalıtı genellikle gözden kaçmakla birlikte klinik düzeyde olmasa bile belirti olarak belki de çöküntüden daha fazla görülmektedir.

Hedefe ulaşmak için acele edilmemesi, sabırlı olunması öğretilmelidir. Sabır için benim verdiğim somut bir örnek; "senin iyileşmen için ben nasıl sabrediyorsam, sen de önce şu kısa vadeli hedefine ulaşmak, sonra da uzun vadeli hedefine ulaşmak için çalışmalı ve sabretmelisin" şeklindedir.

sorun çözme tekniklerinin öğretilmesi ve uygulamalarının yapılması hastanın acele karar verip yetersiz kalması yerine sorun çözme basamaklarını tek tek geçerek sonuca ulaşması onda yeterlilik hissi doğuracaktır. Bu sistemle hastalar sorun karşısında önce durup düşünmeyi, sorunu kısaca formüleştirmeyi (kavrayıcılık), ikinci aşama olarak kafasında çözüm için seçenekler oluşturmayı (üreticilik), üçüncü aşamada seçenekler arasında avantaj ve dezavantajları düşünerek en uygun olanını seçmeyi (değerlendirme), dördüncü aşamada seçtiği öneriyi uygulamak için kaynaklarını bulmayı (destekleme), beşinci aşamada uygun seçimi uygulamak için zaman tayin etmeyi (plânlamak), altıncı aşamada da seçilen çözüm önerisinin uygulamasını yapmayı (yürütme, icraat) ve son aşamada uygulamanın sonucunu değerlendirmeyi (kontrol) öğreneceklerdir.

Göz teması kurma, ses tonunu ayarlama, konuşmayı başlatma ve sürdürme, yüz ifadelerini, el-kol hareketlerini ayarlama, enerjik ve istekli görünme, selâmlama ve vedalaşma gibi iletişim becerilerinin geliştirilmesi çalışmaları yapılmalıdır. Bu noktada uygun ve destekleyici, teşvik edici geri bildirimlerde bulunmak önemsenmelidir. Sorun çözme ve iletişim becerileri ev ödevleri ve gerçek ortam alıştırmaları ile pekiştirilmelidir. Böylece yönetsel yetilerin gelişmesi için yol alınacaktır. Bilişsel yetilerin gelişmesi için sabırlı olmak gerekir. Varılması gereken hedefe çok yavaş varılacaktır. Ama sürekli ve tekrarlı eğitimlerle küçük ilerlemeler sağlanabilecek ve uzun vadede birikimli etki ile hastanın iş-

levselliği artacaktır. Bunun için tek başına olmak yerine hemşire, hasta yakını ya da bir yardımcıdan faydalanmak ideal olur.

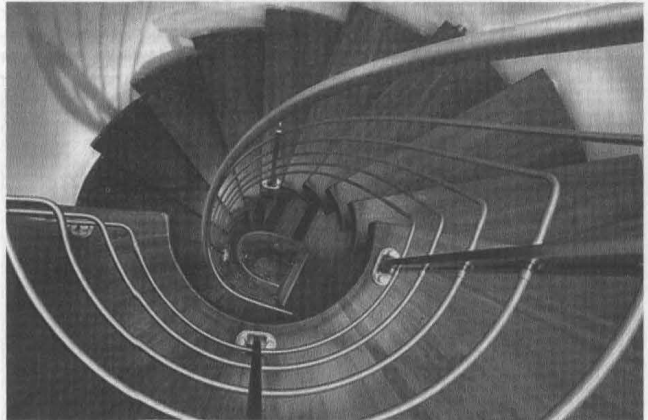
10. Aile içerisindeki olumsuz tutumların giderilmesi için eğitim vermek

Aile üyelerinden birisine şizofreni tanısı konulduğunda, olası yüklerin aile ilişkilerinde de aksamalara yol açması doğaldır. Hastalık belirtileri hakkında bilgi sahibi olmamak, sevdikleri bir varlığın ellerinden kopup gitmeye başlaması, bekledikleri tepkileri alamamak, şiddet davranışıyla karşılaşmak ve hasta olan bireylerine karşı her aile üyesinin farklı tepki gösterme ve çözüm arayışlarında bulunma şeklinin doğurduğu çatışmalı durumlar aileler için ciddi sorun kaynaklarıdır. Aile içerisinde hastalık ortaya çıkmadan önce de birtakım ilişki ve iletişim sorunları olabilir. Öncesinde ya da sonrasında, olumsuz tutumlar olarak değerlendirilen bazı davranış kalıplarının hastalığın seyri üzerinde olumsuz etkiler yaptığı bilinmektedir. Bunlar hastadan yüksek beklentiler gereği yaptığı hareketler üzerinde aşırı eleştirilerde bulunmak, sanki hasta kendi işlerini artık beceremezmiş gibi sürekli bir birliklelikle ona neredeyse özel yaşam alanı bırakmamak, hastaya bebekmiş gibi muamele etmek, kızgınlık ve öfkeyi sanki normal bir insana gösteriyormuş gibi ifade etmek gibi hastada olumsuz

davranışların doğmasına yol açabilecek olumsuz davranışlardır. Aile bireylerinin bu konulardaki beceriksizlikleri normal karşılanmalı ve onlara hasta ile ve kendi aralarındaki iletişim ve etkileşim biçimlerini düzeltmek üzerine eğitim verilmelidir.

11. Kısa ve uzun vadeli hedefler üzerinde çalışmak

Hastalar zamanlarını genellikle boş ve iş yapmadan geçirirler. Yaşamlarında önemli bir amaçları bulunmaz. Varsa da bu amaçlarını gerçekleştirmek için faal değildirler. Amaçsızlık yaşamda en önemli mutsuzluk kaynaklarından birisidir. Konuşulduğu zaman hastalar belki önemli görünen amaçları olduğundan bahsedebilirler. Evlenmek, işe girmek, üniversiteye girmek, tıp okumak, okulu bitirmek vb gibi. Ancak bu hedeflere varabilmek için bir plânları bulunmaz. Onların gerçekçi hedefler saptamalarına yardımcı olunmalıdır. Şimdiki donanımları ve sağlık durumları iyi değerlendirilerek kısa ve uzun vadeli hedefler saptanmalıdır. Hedefe ulaşmak için acele edilmemesi, sabırlı olunması öğretilmelidir. Sabır için benim verdiğim somut bir örnek; "senin iyileşmen için ben nasıl sabrediyorsam, sen de önce şu kısa vadeli hedefine ulaşmak, sonra da uzun vadeli hedefine ulaşmak için çalışmalı ve sabretmelisin" şeklindedir. İş girmek isteyen bir hastanın önce

Merdinin ilk basamaklarını çıkmadan son basamağın gerçekleşme umudu yoktur.

Arada atlamalar olursa düşmelerin de olabileceği unutulmamalıdır.

Bireylerin benlik saygılarını yükseltmeye ve yaşamlarına yeni anlamlar katmaya yönelik bilişsel ve davranışsal girişimler ailelerin de yardımıyla hastalar için önemli güç kaynakları olabilir.

iyileşmesi, uzunca bir süre iyi kalması, kişiler arası ilişkilerini düzenlemesi, başkalarını rahatsız etmeden uzun süre bir işi sürdürebilecek niteliğe kavuşması ve iş için gereken donanımları elde etmesi öğretilmelidir. Merdivenin ilk basamaklarını çıkmadan son basamağın gerçekleşme umudu yoktur. Arada atlamalar olursa düşmelerin de olabileceği unutulmamalıdır. Hedefler üzerine yapılacak çalışmalar hem hasta için hem de aile için öncelikle kısa vadeli olanlar üzerine yoğunlaşmalıdır. Kısa vadeilerin başarılması hastaya ve aileye güven duygusu verecektir. Ama bunlar bile gerçekleştirilemiyorsa daha kısa vadeli ve pratik hedeflere yönelinebilir. Yani bırakalım işe girmeyi, okulu bitirmeyi önce karşılaştığımız insana selâm vermeyi, onunla uygun bir konuşma yapmayı öğrenelim. Yalnızlıktan kurtulmanın yolu işe girmek ya da okula başlamak değil önce arkadaş edinmeyi ve onu kalıcılaştırmayı öğrenmektir. Bu konuya sürekli olarak vurgu yapılabilir. Çünkü yıllar sonra bile amaçsızlık hâlâ bir sorun olmaya devam ediyor olabilir.

12. Damgalanmaya karşı eğitim vermek

Şizofrenide damgalanma bir zamanlar veba ve verem için, şimdilerde de AIDS için olduğu gibi ciddi boyutlardadır. Hasta-

lık süregelenleşen ve tekrarlarla giden, sonuçta hastaların önemli bir kısmında yeti yitimine yol açan özellikleri ile damgalanma aracı olmuştur. Acil durumlarda hastaların göstermiş olduğu "delice" davranışlar izleyenler üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmaktadır. Tedavi öncesi dönemlerden kalan tarihsel önyargıların da etkisiyle bu hastalığa yakalanan bireyler için toplumun ve ailenin bakış açısı maalesef oldukça olumsuzdur. Bu olumsuz bakış hastaların toplum tarafından dışlanmasına ve uygun işlerde yerleştirilmemesine yol açabilmektedir. Çalışmayan, sadece tüketen, zaman zaman da çevresine zarar veren özellikleriyle şizofrenili hastaların diğer insanlar karşısında hasta olmanın verdiği bir ezikliği yaşamak durumunda kalmaları gibi incil bir zorları da vardır. "Bu şizofren", "bu deli" diye gösterilmek ya da öyle görüldüğünü algılamak hastaların kendilerine olan saygılarını ve özgüvenlerini de azaltmaktadır. Hatta öyle olmaktadır ki aileler bile hastalarının tanısını gizlemeye çalışmaktadırlar.

Hastalığın adının bilinmesi hem gerçekçi olunması, hem hasta ve yakınlarının beklentilerini ayarlamaları ve hem de gizlilik yükünden kurtulma gibi faydaları vardır. Yıllardır tedavi gören ve birçok doktora karşılaşmış olan bazı hasta ve yakınlarının hastalığın ne ve nasıl bir hastalık oldu-

ğu konusunda bilgilendirilmelerini görmek şaşırtıcı gelmemelidir. Hastalar ve yakınları hastalığı genellikle depresyon, psikoz, düşünce bozukluğu, bir çeşit ruhsal bozukluk olarak bilmektedirler. Şizofreni nedir, sonu nereye gider, ne kadar süreyle ilaç kullanılacaktır, iyileşme nasıl olacaktır gibi soruları tam olarak öğrenmeden tedavilerini sürdürmektedirler. Aslında hastalar ismini bilmeseler bile kendilerinin yaşadıkları zorluğun ve yıllar içerisinde yitirdikleri yeteneklerinin farkındadırlar. Hep daha iyi olma ümitleri vardır ama hastalığın isminin şizofreni olmasını istemezler. Sanki bu tanı ümitlerini kıracaktır.

Aileler için de aynı şey söz konusudur. Çocuklarına şizofreni tanısını bir türlü konduramazlar. Dahası bazı doktorların da şizofreni tanısı koymaktan çekindiklerini görmekteyiz. Bu korkunun nedenini anlamlandırmak gerçekten zordur. Damgalanmanın doğurduğu düşünlün bu olumsuz tutum asıl damgalama olayına hizmet eden tutumdur. Hastalıktan hekim korkuyorsa halk neden korkmasın?

Hastalığı kabullenmek, gizlememek (özel durumlarda ailenin ve hastanın gizleme isteğine de saygı duyulmalıdır), onunla yaşamayı öğrenmek, hastalıkla mücadele etmek ve daha sağlıklı bireyler olarak toplum içerisinde yaşamak damgalanmanın yenilmesi için önemli adımlar olacaktır. Dışarıdan gelen damgalanmadan çok hekimlerin hasta ve aileler tarafından içselleştirilmiş damgalanma ile mücadele etmeleri gerekmektedir. Eğer hastalar tüketici konumundan üretici konumuna

Şizofrenide damgalanma bir zamanlar veba ve verem için, şimdilerde de AIDS için olduğu gibi ciddi boyutlardadır. Hastalık süregelenleşen ve tekrarlarla giden, sonuçta hastaların önemli bir kısmında yeti yitimine yol açan özellikleri ile damgalanma aracı olmuştur.

%0.8'lik toplumsal yaygınlığın bir milyonu biraz geçen nüfusuyla Kocaeli örneğinden giderek 5 000 civarında bir şizofreni hastasının ilimizde yaşadığını söylediğimde aileler çok şaşırmakta ve "peki neredeler böyleyse onlar" diye sormaktadırlar.

geçirilebilirlerse, kendi örgütlenmeleri sağlanarak toplumsal hareketler içerisinde yer alabilirlerse ve gizlenmeden ben şizofreni hastasıyım diyebilirlerse damgalanmanın bir önemi kalmayacaktır.

Ailelerin yalnızlığa itilmelerini önlemek için yakın çevreleriyle hastalık sorununu paylaşmaları önerilebilir. Çünkü bir kriz yaşama durumunda yardım istenecek ve anlayışla karşılamaları beklenecek olan çevre yakın çevredir. Açık olunursa insanların sanıldığından daha hoşgörülü ve anlayışlı oldukları görülecektir.

13. Yaşamın anlamı ve ölüm düşünceleri konuları üzerine çalışmak

Hastaların bir kısmı intiharı düşünmüş bir kısmı da girişimde bulunmuşlardır. Böylesi ciddi durumların eşliğinde hayatın anlamsızlığı, beklentilerin çökmesi, yaşamda bir hedefin kalmamış olması, zevk alma kapasitesindeki azalma hastalar için önemli varoluşsal açmazlardır. Niçin yaşamaktadır, meşleği olmayacak, evlenemeyecek, çocuk çağına karışamayacak, eğlenemeyecekse? Bu zorların üstesinden gelebilmek hayli güç olmakla birlikte programlı bir yaşamın sunulması, günlük, haftalık ya da kısa vadeli hedeflerin ortaya konması, yeni birliktelik, gruplar ve üretim alanlarında faaliyetlerde bulunulması, zevk verici faaliyetlere zaman ayrılması, spor yapılması, dernek, vakıf gibi gönüllü kuruluşlarla bağlantı kurulması sağlanabilir. Bireylerin benlik saygılarını yükseltmeye ve yaşamlarına yeni anlamlar katmaya yönelik bilişsel ve davranışsal girişimler ailelerin de yardımıyla hastalar için önemli güç kaynakları olabilir.

Ölüm düşüncelerinin altında çöküntü varsa mutlaka ivedilikle tedavi edilmelidir. Ancak çöküntü yok da benlik saygısı düşüklüğü ya da yaşamın anlamının kalmaması varsa ilaçlardan fayda beklemek yerine ruhsal ve toplumsal açılımlarla hastaların benlik gücünü artırmaya çalışmak daha etkili olur. Ölüm düşüncelerinden bahsetmek hastalar için kolay olmaz. Ancak sorgulanırsa anlaşılabilir. Yaşamın anlamı, kısa ve uzun vadeli hedeflerinin neler olduğu, zevk verici faaliyetlerde bulunup bulunmadığı gibi sorular bu düşünceleri ortaya çıkarabilir. Varsa da açıkça konuşulmalıdır.

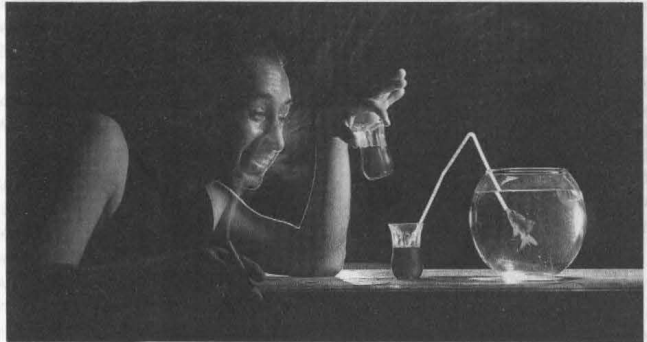
Şizofreni gibi bir hastalıkla yaşamak zorunda kalmak birey için ve hattâ birlikte yaşadığı kişiler için çok tüketici bir ebidir. Çarelerin tükenmediğini, yeni girişimler ya da faaliyetlerle yaşamı renklendirmek ve şekillendirmenin mümkün olduğunu hastalara gösterebilmek gerekiyor. Hastanın yargılanmaksızın kabul edildiği bir çevrede yaşamayı ve yaşamdan doyum alabilmesi için tüm olanaklar zorlanabilmelidir. Belki ailelerin örgütlenmesi sağlanarak onların katkısı, belki de yerel kaynakları devreye sokmak çözüm arayışları olabilir. Hastaların belli sürelerle dinlendirilmeleri, kamplara alınması, gezi programlarının düzenlenmesi aileler için de rahatlatıcı girişimler olur.

Gün boyusüreklilik olarak ne zaman evleneceğini, kimin kendisini alacağını, neden evlenemediğini sorup duran bir hastayla yaşayan yaşlı bir anne de dayanamayıp hastasıyla tartışmak zorunda kalabilmek-

tedir. İki tane şizofrenili çocuğuyla yaşayan bir baba bir an evvel ölüp de sıkıntılı hayattan kurtulmayı isteyebilmektedir. Tabii ki sorunları tümüyle ortadan kaldırmak olası değildir. Ancak bazı küçük örgütlenmeler ve kaynakların uygun kullanımıyla yaşamı anlamlı hale getirmek ve insanların zevk almalarını sağlamak mümkün olabilmektedir. Toplumsal refahın bireylerin mutluluğundan geçtiği unutulmamalıdır.

14. Toplumsallaşma çabalarını desteklemek

Hastaların önemli bir kısmı evlerinden çıkmamakta, gün boyu çay ve sigara içerek ya da yatarak zamanlarını geçirmektedirler. Hattâ kontrole gelmek bile onlara zor gelebilmektedir. Hasta ailelerine yapılan grup tedavilerinde bu hastalığın toplumda görüme sıklığından bahsederken %0.8'lik toplumsal yaygınlığın bir milyonu biraz geçen nüfusuyla Kocaeli örneğinden giderek 5 000 civarında bir şizofreni hastasının ilimizde yaşadığını söylediğimde aileler çok şaşırmakta ve "peki neredeler böyleyse onlar" diye sormaktadırlar. Nerede oldukları aslında gayet açık, az bir kısmı çalışmaya hayatında, bir kısmı toplum içerisinde, çoğu da evlerinde yaşamaktadırlar. Ciddi düzeyde toplumsallaşma sorunu olan bu hasta grubunda toplumsal faaliyetlere katılımın desteklenmesi, her görüşmede bu yönde ödevlerin verilmesi (örneğin, sinemaya gitmek, arkadaş ya da akraba ziyaretinde bulunmak gibi), ev işlerinin içeride ve dışarıda görülen kısımlarında yardımcı olmalarını istemek on-

Hastaların önemli bir kısmı evlerinden çıkmamakta, gün boyu çay ve sigara içerek ya da yatarak zamanlarını geçirmektedirler.

Toplumsallaşma çalışmalarında aile üyelerinden ya da arkadaşlardan yardım istenebilir.

lar için önemli davranışçı yönlendirmeler olacaktır. Sonraki görüşmelerde ödevler değerlendirilir ve gerçekleşenler için destekleyici olunur, gerçekleşmeyenler için de nedenleri araştırılır, nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde durulur.

Toplumsallaşma çalışmalarında aile üyelerinden ya da arkadaşlardan yardım istenebilir. Uzun süredir tek başına çaba göstermemiş olan bir hastanın kendiliğinden toplumsal girişimlerde bulunmasını beklemek zor olabilir. Ancak hedef davranışlar belirlenerek bir yardımcının eşliğinde bunların gerçekleşmesi sağlanabilir. Daha sonraları yalnız olarak da yapabileceği ya da bir arkadaş grubuna dahil olarak yapabileceği faaliyetlerle toplumsallaşma çabaları sürekli olarak desteklenmelidir.

Şizofreni aile gruplarının kurdukları demekler bu açıdan ülkemiz için önemli bir kazançtır. Hastaların oralara yönlendirilmesi ya da varsa ruhsal iyileştirme merkezlerine yönlendirilmesi başlangıç için önemli adımlar olabilir. Sonuçta amaç hastanın yalnızlıktan ve eylemsizlikten kurtarılmasıdır. Bunun için yapılacak her hareket olumlu sayılmalıdır.

15. Düzenli takiplerde bulunmak

Söz konusu olan şizofreninin tedavisi olduğuna göre hastaların tedavileri düzene girdikten sonra onları daha az görmenin ya da ihtiyaçları olduğunda gelmelerini

söyleyip bırakmanın doğru bir davranış olmayacağını peşinen söyleyebiliriz. Şizofreni hastaları için tedavinin ilk döneminde (acil durum, ilk karşılaşma, kriz durumları) haftalık ya da iki haftalık görüşmelerin arkasından aylık takiplere geçilebilir. Her görüşmede hastanın belirtileri ve işlevselliği üzerinde durulmalıdır.

Hastalar hastalıkla ilgili konuları ve ilaç tedavisindeki incelikleri unutabilirler. Grup tedavisi ve beceri eğitimlerinde bile destek oturumları ile hatırlatmalar yapılmakta ve öğrenilen bilgilerin kalıcılığı sağlanmaktadır. Nasıl ki ilaç tedavileri çok uzun süreli olacaksa ruhsal tedavilerin de belki daha seyrek ama sürekli olması gerekmektedir. Uzunca bir süre kontrollerine gelmeyip ilaçlarını brakan ya da alkol almaya başlayarak yeniden hastalanan hastaları günlük uygulamalarda sıkça görmek olasıdır. Buna meydan vermemek için aylık, birbuçuk aylık ya da iki aylık düzenli kontrol tedavilerinin sağlanması şizofreni için önemle üzerinde durulması gereken konulardandır. Görüşme aralıklarının iki aydan fazla olmasına izin verilmemelidir. Kısa da olsa sürekli görüşmeler çok yararlı bulunmaktadır.

16. Hastanın korunma ve barınmasını sağlamaktır

Şizofreni hastalarının korunma ve barınma gereksinimleri olabilmektedir. Aile ve toplumsal destekleri yeterli olan hasta

grubu yanında destek sistemleri yetersiz olan bir grup da vardır. İzlediğimiz hastaların üçte birinin aile desteği yeterli değildir. Ekonomik nedenlerle ya da yaşlılık, hastalık gibi nedenlerle hastalar bazen kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olabilmektedirler. Bu da tedavi kalitesini olumsuz yönde etkileyen bir etkidir.

Desteksiz ya da yardımsız kalan bir hastayı bekleyen tehlikeler neler olabilir: Birincisi ve en önemlisi hastalığın yinelenme ya da süregelenleşme riski artar. İkincisi hastanın kendisine ve çevresine zarar verme olasılığı artar. Üçüncüsü hastalar kötü muamele görebilirler. Yargılaması bozulmuş ya da direnme özelliği azalmış, kolay kandırılabilir hastaların fiziksel, cinsel ya da başka amaçlarla kötüye kullanımı da mümkün olabilmektedir. Acınası durumlarla karşılaşmamak için hastaların korunması açısından neler yapılabileceği de aile ile ya da ilgili kişi ya da kuruluşlarla konuşulmalıdır. Bu noktada toplumsal çalışma birimlerine çok iş düşmektedir. Hastaların tıbbi tedavileri yanı sıra gereksinim duyanlar için örgütlü sivil toplum kuruluşları, bakımevleri, vakıflar, dernekler ya da sosyal hizmetler gibi kurumlarla da ilişkiye geçilmelidir. Ülkemiz bu alanda henüz çoraktır. Bırakınız desteksiz ve yardımsız olanları, şizofreni hastası olan ailelerin "bizden sonra ne olacak bu çocuğun hal" sorusuna verilebilecek doyurucu bir yanıt bile henüz yoktur. Yine de hekimliğin hastanın iyiliğine olacak her türlü girişimi tedavi edici bir eylem olarak gören bilinci gereği hastaların korunması ve barınması için gereken girişimlerde bulunulmalıdır.

Desteksiz ya da yardımsız kalan bir hastayı bekleyen tehlikeler neler olabilir: Birincisi ve en önemlisi hastalığın yinelenme ya da süregelenleşme riski artar. İkincisi hastanın kendisine ve çevresine zarar verme olasılığı artar. Üçüncüsü hastalar kötü muamele görebilirler.

Tesla'nın havacılık dehası

Geçtiğimiz yüzyılın en büyük dehalarından birisi olan Nikola Tesla'nın tasarladığı hava aracının bir uzay yolculuğuna uygun olmadığı oldukça açık. Yine de Tesla'nın ortaya koyduğu tasarımdan daha ziyade bütün hayatı boyunca ortaya koyduklarının da insanoğlunun bilimsel birikimine ciddi bir katkı yaptığı ve ölümünün üzerinden 70 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen bilim insanlarının önündeki en büyük örneklerden birisi olduğu gayet rahatlıkla söylenebilir. Üstelik hayatı boyunca da sadece tek proje üzerinde çalışmayıp onlarca yeni fikir ve patent üretmesi de Tesla'nın üretkenliğini ve dehasını tekrar gözler önüne sermektedir.

20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçiş süreci, temel bilimlerin açısından harikulade değişimlere sebep olmuştur. Adı bu değişimle anılabilecek birçok bilim adamının yanı sıra, adı yeteri kadar anılmayan bir dahi vardır, Nikola Tesla. Radyo, doğru akımın yerini alan alternatif akım, hareket enerjisini elektrik enerjisine çevirmek ve manyetik alanın döngüsel yapısını keşfetmek gibi birçok dâhiyane buluşa imza atan Tesla'nın çok da dillendirilmeyen bir projesi daha vardır ve kendisi bunu şu şekilde ifade etmektedir: "Bu deneylerden sonra, sadece havada değil gezegenler arası boşlukta seyahat edebilecek bir uçan makine inşa etmeyi planladım".

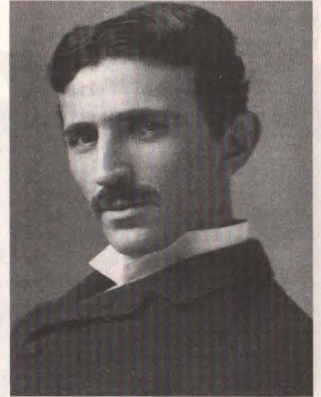
Her ne kadar Tesla'nın Ölüm Işını, Kablosuz Elektrik İletimi ve Uçan Makinesi gibi projeleri kaynak yetersizliğinden dolayı gerçekleştirilememişse de, neredeyse 100 yılı aşkın süredir bu konuyla ilgilenenlerin önünde tüm gizemini koruyan bilinmezler olarak odak noktası oluşturdukları muhakkak. Bu yazıda Tesla'nın uçan makinesinin ayrıntılarıyla birlikte günümüzde uzay yolculuğu ama-

cıya tasarlanan uzay gemisi prototipleri ele alınarak karşılaştırılacaktır.

Tesla'nın uçan makinesi

Dahi bilim insanı Tesla, otobiyografisinde gezegenler arası boşlukta

Tesla, otobiyografisinde gezegenler arası boşlukta seyahat etmeyi mümkün kılacak makinesini şu şekilde tanımlıyor; "İnanılmaz hızlara ulaşma becerisine sahip, flapleri (kanatların arka taraflarındaki hareketli kısımları, kanatçık), pervanesi, kanatları ve diğer dış eklentileri olmayan bir hava aracı tasarlıyorum."

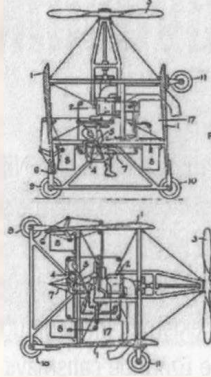

Neredeyse 100 yılı aşkın süredir fizikle ilgilenenlerin önünde tüm gizemini koruyan bilinmezler olarak odak noktası olan Ölüm Işını, kablosuz elektrik iletimi ve uçan makinesi projelerinin sahibi Nikola Tesla.

seyahat etmeyi mümkün kılacak makinesini şu şekilde tanımlıyor: "inanılmaz hızlara ulaşma becerisine sahip, flapleri (kanatların arka taraflarındaki hareketli kısımları, kanatçık), pervanesi, kanatları ve diğer dış eklentileri olmayan bir hava aracı tasarlıyorum".(1) Her ne kadar Tesla uçan makinesini 1928 yılına kadar patentlendirememiş olsa da ve ilk konspektinden farklılıklar gösterse de hava aracının çalışma prensibi herhangi bir yanma içermeyen "elektro-hidro-dinamik" çalışma prensibine dayalıdır. Tesla, uçan makinesinin çalışma prensibini ise şimdilerde duymaya çok da alışık olmadığımız ama 20. yüzyıl başlarına bilim çevrelerini varlığı konusunda oldukça meşgul eden eter maddesiyle özdeşleştirerek, benzerlik sergileyerek açıklamaktadır. Bilişildiği gibi Michelson ve Morley yaptıkları ünlü deneyde eter maddesinin varlığını ispatlamaya çalışmışlar ama olumsuz sonuç elde etmelerine rağmen 1907 yılında Nobel Fizik Ödülü'nü almaya hak kazanmışlardır. Belgrad'taki Nikola Tesla Müzesi'ndeki bazı belgelerde şunlar yazmaktadır: "Uçan makineye yüklenen bir jeneratör yardımıyla eterin makineye uyguladığı sıkıştırma hareket yönüne doğru azaltılır. Hareket yönüne doğru azaltılan eter etkisi ve diğer yollarla sabit kalan etkiden dolayı uçan makine hareket etmeye başlar." Burada Tesla'nın eter maddesinin varlığına dayandırılarak yaptığı açıklama modern hava taşıtlarının hareketlerine aslında benzerlik gösteriyor. Modern hava taşıtlarının çalışma prensiplerine bakalım. İlk olarak akıllımıza gelen iki hava taşıtına göz atalım. Helikopterler ve uçaklar pervaneleri veya motorları vasıtasıyla havayı sıkıştırıp geriye doğru püskürterek veya hava akımı yaratarak hareket ederler. Tesla bu hareketi eterin uçan makinesine uyguladığı etkiyi tek yönlü olarak ortadan kaldırarak elde etmeyi planlamış. Yani burada bir benzeştirme söz konusu. Çünkü o tarihte boşluğun eterle dolu olmadığı ispatlan-

Jan. 3, 1928.

N. TESLA
APPLICANT FOR AERIAL TRANSPORTATION
Filed Oct. 4, 1907
2 Sheets-Sheet 1

Tesla'nın 3 Ocak 1928'de patentini aldığı uçan makine

mıştı ve Tesla'nın bu bilgiye sahip olması: imkânsız gözükmemektedir.(1-2)

15 Ekim 1911 tarihinde New York Herald Tribune gazetesinde çıkan bir röportajda Nikola Tesla, uçan makineleriyle ilgili daha fazla bilgi vermektedir. Kendisine ait bir motorla hava aracını inşa etmeye yönelik hareket edeceğinin sorulması üzerine şu cevabı vermektedir: "Tamamıyla değil. Uçak, ölümcül bir şekilde kusurlu. Ticari açıdan asla pratik olmaz. Hava-cıların deyimiyle havadaki boşluklarda yani basitçe azalan hava akımlarında

eğer uçak yeterince yüksekte değilse düşmeye başlar. Bu türlü hava akımlarını tespit etmek ise neredeyse imkânsızdır. Bu durum ciddi kazaların gerçekleşmesi anlamına gelmektedir ve kullanıcı için ciddi bir risk oluşturmaktadır". "Geleceğin uçan makinesi havadan daha ağır olacak ama bildiğiniz anlamda uçak olmayacak. Kanatları olmayacak. Gerçek, sağlam ve kararlı bir hava aracı olacak. Kararlı harekete sahip bir uçak elde edemezsiniz. Jiroskop asla başarılı bir şekilde uçağa uygulanamaz". Burada bahsedilen Jiroskop havacılıkta ve denizcilikte sıkça kullanılan, açısal momentumun korunum prensibine göre çalışan bir cihazdır. Uçaklar ve gemilerde yön ayarlamasını, uyduların kararlı yörüngelerde hareket etmesini sağlar. Ancak konuşmanın devamında Tesla, hava aracının dinamik kararlılığının motorların jiroskopik hareketinden kaynaklanacağını söylese de, büyük ihtimal fikirleri olgunlaşma aşamasında olduğu için ayrıntı vermemiş, bu konuyla ilgili olarak açıklama yapmaya hazır olmadığını ifade etmiştir.(2)

Yine Belgrad müzesindeki taslaklarda kıtalararası seyahat etmesi planlanan hava aracının kontrolünün kablolu veya mekanik olarak gerçekleşeceğini belirtmiştir. Ancak bu belgelere tamamiyle ulaşamamaktadır.

Şu aşamada Tesla'nın hava makinesiyle ilgili bazı noktaları kendi ağzından çıkan cümlelerle açıklığa kavuşturulmaya çalışıldı. Peki, bu hava aracı gezegenler arası boşlukta seyahat etmeyi mümkün kılabilir mi? Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere tasarlanan hava aracı hareket kabiliyeti kazanmak için bir ortama ihtiyaç duymaktadır. Ancak uzay ortamında Tesla'nın dizayn ettiği hava aracının motorları uygun ortamı bulamayacağı için hareket yetisine sahip olamayacaktır. İkinci dünya savaşıyla birlikte filizlenen balistik füze çalışmaları ilk olarak nükleer silahların kıtalararası savaş amacıyla kullanılabilirliğini amaçlamış daha sonra da savaş sonrasındaki uzay çalışmalarına önderlik etmiştir. Önce Sovyetler Birliği insanoğlunu uzaya göndermeyi başarmış, ardın-

"Geleceğin uçan makinesi havadan daha ağır olacak ama bildiğiniz anlamda uçak olmayacak. Kanatları olmayacak. Gerçek, sağlam ve kararlı bir hava aracı olacak. Kararlı harekete sahip bir uçak elde edemezsiniz. Jiroskop asla başarılı bir şekilde uçağa uygulanamaz."

ilk olarak 1994 yılında önerilen kuramsal bir uzay aracının temelleri teorik fizikçi Miguel Alcubierre tarafından Einstein'ın Genel Görelilik denklemlerine sunduğu çözümden yola çıkılarak önerilmiştir. Bu hipoteze göre bir uzay aracı uzay-zaman'da bozulma yaratarak ışık hızını aşabilmektedir.

dan Amerika Birleşik Devletleri gözünü Ay'a ulaşmaya dikerek bu konuda büyük bir adım atılmasını sağlamışlardır.

Şu zamana kadar insanoğlunu uzay ortamına taşıyan roketlerin birçok ortak noktası ve jet motorlarına göre bazı farklılıkları mevcuttur. Roketler sahip oldukları yakıtı yakarak gaza dönüştürürler ve bu gaz roketin arkasından atılarak oluşturulan itki ile yerçekimine karşı hareket sağlarlar. Bu durum jet motorlarınınkinden farklıdır çünkü jet motorları çalışmak için havaya ihtiyaç duyarlar. Ancak roketler ihtiyaçları olan herşeyi içlerinde barındırırlar ve bu özellikleri onları uzay ortamında da çalışır kılar.(3) Her ne kadar Tesla'nın bu konudaki çalışmaları ile ilgili kaynaklar sınırlı olsa da, hava aracının uzayda hareketini sağlayacak herhangi bir bilgi mevcut değildir. Motorlarıyla ilgili yaptığı açıklamalarda roketlerin çalışma prensiplerine benzer herhangi bir bilgi bulunmadığı için ilk etapta amacı günümüzdeki uçaklara benzer bir tasarım geliştirmekti belki de. Belki de tartışma temelinin oluşturduğu daha sonra uzay aracına dönüşecek patentler zincirinin ilk halkasıydı. Ama hâlihazırda perspektiften bakıldığında Tesla'nın Hava Makinesi uzay ortamında herhangi bir keşfe veya yolculuğa uygun gözükmemektedir.

Bu fikriyatı destekleyecek iki önemli patent 1928 yılında alınmıştır. Patentle-

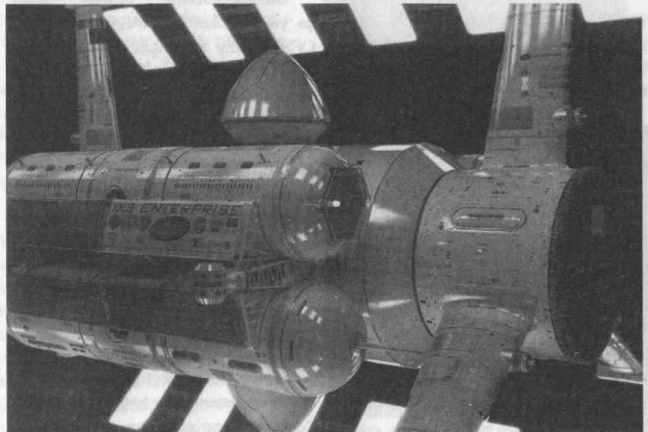
rin içeriğine ve kullanılacak ekipmanlara bakıldığında icat edilmek istenen hava aracının uzay ortamına değil atmosfer ortamında kullanılmaya uygun olduğu tasarımdan rahatlıkla anlaşılmaktadır.(3-5)

Uzay yolculuğu için düşünsel prototipler

İnsanın türünün ortaya çıkmasının üzerinden 7 milyon geçmesine rağmen insanoğlunun asıl gelişiminin sanayi devriminden sonra gerçekleştiğini biliyoruz. Bu tarihe kadar M.Ö. 8500 yılında insanoğlunun Bereketli Hilal'de yiyecek üretimine başlaması, Antik Yunan'da pozitivist aklın öne çıkması, Dünya merkezli güneş sistemi fikrini terk eden Kepler aydınlanması, ardından canlı türlerinin nasıl ortaya çıktığına ve farklılaştığına dair Evrim Teorisi'ni ortaya atan Darwin devrimi ve makro dünyaya ait sistematik bir açıklama getiren ve bunu kusursuz bir matematiksel dil ile açıklayan Newton dehası özellikle göze çarpan önemli bilimsel gelişmelerden bazıları olarak sıralanabilir. Özellikle sanayi devriminden sonra hammadde arayışları toplumsal ilişkileri değiştirmiş, bu durum dünyanın ve ülkelerarası mücadelelerin kaderini etkilemiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen 1. Dünya Savaşı ve yüzyılın ortasına varmadan yaklaşık 60 milyon kişinin ölü-

müne neden olan 2. Dünya Savaşı toprak kazanmaktan ziyade ülkelerarası yarışın ekonomik yönünden kaynaklanmaktaydı (Bu savaşı "Paylaşım Savaşları"da denilmektedir). Özellikle 2. Dünya Savaşı, istenmeyen yıkıcı sonuçlarının yanı sıra bilimin ön plana çıktığı, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin en az cephede savaşmak kadar önemli hale geldiği bir savaştır. Savaş sonunda neredeyse ikiye ayrılan dünyanın iki hâkimi haline gelen Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri soğuk savaş boyunca inanılmaz bir silahlanma yarışına girmişler, kıtalararası balistik füze denemelerine paralel olarak uzay çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. Bunun ilk adımı olarak 1957 yılında Sovyetler uzaya ilk adımını atmış, bunu Amerika'nın çalışmaları izlemiştir.

Özellikle son 30 yıldır Dünyanın yaşanabilirliğini gittikçe azaltan küresel ısınma tehlikesi ise şu an insanlığın önündeki en önemli tehlike olarak durmaktadır. Yakın gelecekte fosil yakıtların tükenek olması ve günümüz teknolojinin temelinin oluşturan bazı elementlerin önümüzdeki 40 yıl içerisinde tükenme tehlikesi hem insanoğluna alternatif yaşam sunabilecek bir gezegenin bulunmasını hem de gerek güneş sistemi içindeki gerekse dışındaki gezegenlerden veya yakın kuyruklu yıldızlardan,

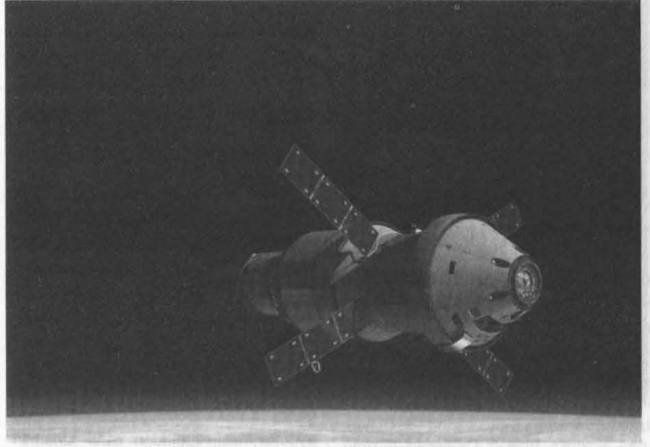

Miguel Alcubierre tarafından 1994'te ortaya atılan warp drive

insanoğlunun ihtiyacını karşılayacak maddenin elde edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda yakın gelecekte insanoğlunun uzay macerası yeni bir boyut kazanacak, uzay çalışmalarına özellikle de uzayın hayal bile edilemeyecek derinliklerine ulaşmak ve sağlıklı bir şekilde geri dönmek olan insanoğlunun başlıca hedefi gerçekliğe yaklaşacaktır. Bu noktada ise arzu edilen mobilitayı sağlayacak uzay araçları tasarlamak gerekmektedir. Ancak, 1960'larda başlayıp günümüzde bütün hızıyla devam eden uzayda mesafe katetme becerimiz geliştirilmek zorundadır. Özellikle NASA'nın hedefleri ve mevcut projeleri içerisinde yer alan ileri termal yalıtım, derin uzay görevlerinde ihtiyaç duyulacak yeterli gücü depolayabilme, robotik, yaşam destek sistemleri ve gereken sağlamlık ile birlikte hafif malzemeler tasarlayabilmek insanoğlunun öncelikli hedefleri arasında yer almalıdır.

Gerekli teknolojik gelişim süreci devam ederken günümüzde düşünsel prototip olarak sunulan uzay araçlarına göz atmakta fayda var. İlk olarak 1994 yılında önerilen kuramsal bir uzay aracının temelleri teorik fizikçi Miguel Alcubierre tarafından Einstein'ın Genel Görelilik denklemlerine sunduğu çözümüne yola çıkılarak önerilmiştir. Bu hipoteze göre bir uzay aracı uzay-zamanda bozulma yaratarak ışık hızını aşabilmektedir. 2012 yılında ise, NASA'da çalışan fizikçilerden Dr. Harold White, düşünsel uzay aracının enerji gereksinimi için NASA'da bir ekip

ORION uzay aracı 2020'li yılların ortalarında insanoğlunun uzay serüveni içerisindeki yerini alacak gibi görünüyor. İlk hedef ise Mars gezegeni ve gelecekte dünyanın yakınından geçecek 1999 AO10 kuyruklu yıldızına gitmek olacak.

2014'te denemelerine başlanılan ORION uzay aracı

oluşturarak çalışmaya başlamıştır. Ancak, bu teorinin pratikte gerçekleşmesi için negatif kütleyle sahip "Egzotik" maddeye gereksinim duyulmaktadır. Her ne kadar böyle bir madde şu an mevcut değilse de, bilim insanlarını heyecanlandıracak bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu fikrin gerçeğe dönüşmesini istemek ise aslında çok mantıklı. Çünkü mevcut teknolojiyle en yakın yıldız 80.000 yıl sürecek seyahat, bu kuramsal maddenin keşfiyle sadece haftalar sürecek.(7)

Gerçekleşebilme ihtimali oldukça yüksek olan bir NASA projesi olan ORION uzay aracı için ise denemelere 2014 yılında başlanmıştır ve çalışmalar halen devam etmektedir. Amaç ise aynı; insanoğlunu uzayın derinliklerinde daha önce gidilmemiş yerlere götürmek. Eğer teknoloji geliştirme ve deneme süreci başarıyla gerçekleşirse ORION uzay aracı 2020'li yılların ortalarında insanoğlunun uzay serüveni içerisindeki yerini alacak gibi görünüyor. İlk hedef ise Mars gezegeni ve gelecekte dünyanın yakınından geçecek 1999 AO10 kuyruklu yıldızına gitmek olacak.(8)

Sonuç olarak geçtiğimiz yüzyılın en büyük dehalarından birisi olan Nikola Tesla'nın tasarladığı hava aracının bir uzay yolculuğuna uygun olmadığı ol-

dukça açık. Yine de Tesla'nın ortaya koyduğu tasarımdan daha ziyade bütün hayatı boyunca ortaya koyduklarının da insanoğlunun bilimsel birikimine ciddi bir katkı yaptığı ve ölümünün üzerinden 70 yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen bilim insanlarının önündeki en büyük örneklerden birisi olduğu gayet rahatlıkla söylenebilir. Üstelik hayatı boyunca da sadece tek proje üzerinde çalışmayıp onlarca yeni fikir ve patent üretmesi de Tesla'nın üretkenliğini ve dehasını tekrar gözler önüne sermektedir.

Dipnotlar:

- (1) <http://fuel-efficient-vehicles.org/> (Tesla'nın Otobiyografisi)
- (2) http://peswiki.com/index.php/PowerPedia:Tesla's_Flying_Machine
- (3) www.nasa.gov
- (4) <http://teslaresearch.jimdo.com/flying-machines/>
- (5) <http://teslaresearch.jimdo.com/list-of-tesla-patents/available-patents-in-teslaresearch/us1-655-113-method-of-aerial-transportation-january-3-1928/>
- (6) <http://teslaresearch.jimdo.com/list-of-tesla-patents/available-patents-in-teslaresearch/us1-655-114-method-of-aerial-transportation-january-3-1928/>
- (7) <http://www.independent.co.uk/news/science/nasa-publishes-faster-than-light-spaceship-design-to-imagine-interstellar-exploration-9535294.html>
- (8) <http://www.popularmechanics.com/space/rockets/1g138/the-7-ships-of-the-future-space-age/s1088>

Aydınlanma'nın çöplüğe süpürdüğü bir sözdebilim: Astroloji

Akıl ve bilim dediğimiz kavramların önem kazandığı Aydınlanma Çağı öncesinde astroloji yaygındı. Esasında ilk doğa felsefecileri de astrolojiyle ilgileniyorlardı. Kepler ve Newton en önemli iki örnektir. Ancak Newton'un bulduğu fizik kanunlarıyla dünyayı algılayış biçimimizi değiştirmesi bizzat kendisini son önemli astrolog haline getirdi... Bu sadece Newton'un prensipleriyle de ilgili değil: Doğa hakkındaki bilgimiz arttıkça; mantık, bilimsel yöntem gibi sahalarla gelişme katedildikçe bir deli saçması olarak görünmeye başlayan astroloji, ciddiye alınmamaya başlandı.

İlk başta astroloji kral ve toplum hakkındaydı. Kâhinler gökyüzüne bakarak krala kendisi ve toplum hakkında kehanetler sağlardı: Kitlık olacak, prens doğacak, yağmur yağacak, vb... Bugünkü günlük fal dediğimiz şey ise 1930'larda bir gazete icadı. O tarihten önce "Koçlar, size yarın bir kısmet var" şeklinde bir kehanet kültürü yok.

Bilim ve Ütopya: Astrolojinin Bilimle İmtihani, Türkçe'deki ilk astroloji eleştirisi kitabı. Neden daha önce böyle bir eser meydana gelmedi ve siz niçin bu konuda bir kitap yazma ihtiyacı hissettiniz?

Tevfik Uyar: Neden daha önce astroloji eleştirisi yazılmadığı özel bir durum değil aslında. Bilim yazırımızı çeviri yayınlar oluşturuyor. Bilim büyük ölçüde dışarıda üretildiğinden yeni gelişmeleri halka anlaşılır bir dille götürecektir popüler bilim kitapları da orada yazılıyor. Yazmaları için gereken motivasyonu da okunmak sağlıyor. Türkiye'de popüler bilim yazmaya hevesli bilim insanı sayısı hep az olduğu gibi okur kitlesi de az. Okur kitlesi yeni yeni kemikleşiyor diyebiliriz.

Benim yazma ihtiyacım çok eskilere dayanıyor. Ezelden beri yazmayı seviyorum. Lisede yerel gazetelerde yazdım, üniversitedeyken dergilerde yazdım. Mesleki hayatımda da sıklıkla yazmaya devam ettim. Bu konudaki yazma ihtiyacım ise hem bilime olan sevgimden, hem de memleketime. Bizim çocuklarımızın Türkçe bilimsel kaynağa erişemiyor olmaları beni rahatsız ettiğinden 2011 yılında birkaç arkadaşşıma bir bilim dergisi kur-

mayı teklif ettim ve benimle aynı fikirde olan dostlarla birlikte Açık Bilim'i kurduk. Yalansavardı, radyo programıydı derken, bilim yazarlığı ana uğraşım haline geldi. İlk popüler bilim kitabım da girdiğim bu yolda-ki önemli kilometre taşlarından birisi oldu. Beni en çok heyecanlandıran şey uzay

'Astrolojinin Bilimle İmtihani' kitabı Kırmızıkeci Yayınevi'nden çıktı. Astrolojinin 'nasıl ortaya çıktığını, neden sahte bilim olduğunu ve neden bu denli tuttuğunu?' inceliyor.

olduğundan ve astronomiyi çok sevdiğimden olsa gerek, hedef tahtama onun sahte versiyonu astroloji oturdu.

Bilim ve Ütopya: Kitabın hemen başında astrolojinin niçin artık geçerli olamayacak kadar "ilkel" olduğunu vurgulayan bir cümle var. Astrolojinin insanlık tarihinde geçerli olduğu bir dönem oldu mu ve astroloji artık neden geçerli değil?

Tevfik Uyar: Gezegenlerin gezegen, yıldızların yıldız olduğunu bilmediğimiz çağlarda gökyüzünü izlemek mühimdi. Güneşin ve ayın hareketlerini izleyebilen kavimler göç hayvanlarının geçiş zamanlarını doğru tahmin ettiler, tohumlarını doğru zamanda ektiler, hasatlarını isabetli gerçekleştirdiler. Gerçek olgulara dayalı bu işlevsel kısım günümüzde takvim icadıyla beraber astronomi bilimi, ziraat teknikleri, zooloji, botanik vb. içerisinde devam ediyor. O dönemdeki ilkel inançlara dayalı kısım astroloji olarak varlığını sürdürüyor.

Güneş "ekliptik" diye bir yol izler. Bu, bizim bugün zodyak diye bildiğimiz 12 burcun yoludur. Güneş ekim ayında terazi burcunda iken yapıklar sararmaya başlar. Ne biyoloji ne astronomi bilgisi olmayan atalarımız doğal olarak "gökci-simlerinin oradaki hareketlerinin yerde bir şeyler değiştirdiği" şeklinde hatalı bir neden sonuç ilişkisi kuruyorlar. (Biz bugün, mevsimlerin nasıl oluştuğunu biliyoruz. Onlar bilmiyorlardı) Doğal olarak benzer neden sonuç ilişkilerini gezegenlerin burçlar arasındaki seyahatleri için de kurdular. O dönemlerde astroloji, gökyüzünün mesajının okunması gibi kutsal, gerçek(!) bir uğraştı. Elbette bugün neyin ne olduğunu biliyoruz. Astroloji bir hırsateler demeti.

Bilim ve Ütopya: Kitabın birinci bölümünde astrolojinin nereden çıktığını özetliyorsunuz. Özellikle toplumu yöneten sınıflar için kâhınlık yapan astroloji, nasıl oldu da her gün gazete sayfalarına kadar girmeyi başardı? "Nereden çıktı, nereye geldi?" dersek kısa bir astroloji tarihi özeti yapabilir misiniz?

Tevfik Uyar: İlk başta astroloji kral ve toplum hakkındaydı. Kâhinler gökyüzüne bakarak krala kendisi ve toplum hakkında kehanetler sağlardı: Kitlık olacak, prens

Astroloji ve astronomi ayırımına ilk kez 6. yüzyılda rastlıyoruz. "İlkel dünyanın son bilgini" olarak adlandırılan İsidor, astronomi ve astrolojiyi ikiye ayırmış ve ikincisini hırsateler içeren, batıl bir uğraş saymıştır.

doğacak, yağmur yağacak, vb. Zamanla kralın ailesini içine alacak şekilde genişledi bu mevzu. Elitlere de hizmet veren kâhinler ortaya çıktı, derken haka kadar indi. MÖ 5. ve 6. yüzyıllara geldiğinde astrolojinin ülkede felaketler yaşanıp yaşanmayacağı, bir savaşın kazanılıp kazanılmayacağı, tarımda rekoltenin nasıl olacağı vb. konularda başvuru alan toplumsal bir boyutu olduğunu, diğer tarafta insanların çocuklarının horoskoplarını yorumlatarak kaderlerinin nasıl olacağını öğrendikleri bir bireysel boyutu olduğunu görüyoruz. Bugünkü günlük fal dediğimiz şey ise 1930'larda bir gazete icadı. O tar-

rihten önce "Koçlar, size yarın bir kısmet var" şeklinde bir kehanet kültürü yok.

Bilim ve Ütopya: III. Mehmet'i ikna ederek yapılan Dar'ur-Rasad'ül Cedid Rasathanesi'nin, Halley Kuymruklü Yıldız'ı gözlemlemesinin ardından o yıllarda gerçekleşen büyük İstanbul depremine yol açtığı gerekçesiyle "uğursuz" olarak görölüp kapatılmasına kitabınızda yer vermişsiniz. Akli ve bilimi geri plana iterek topluma yön veren Ortaçağ dönemi ile astroloji arasında nasıl bir ilişki vardı?

Tevfik Uyar: Astroloji inançla iç içeydi. Dolayısıyla akıl ve bilim dediğimiz kavramların önem kazandığı Aydınlanma Çağı öncesinde astroloji yaygındı. Esasında ilk doğa felsefecileri de astrolojiyle ilgileniyorlardı. Kepler ve Newton'un bulduğu fizik kanunlarıyla dünyayı algılayış biçimimizi değiştirmesi bizzat kendisini son önemli astrolog haline getirdi. O tarihten sonra astroloji ile astronomi kesin olarak birbirinden ayrılıyor. Bu sadece Newton'un prensipleriyle de ilgili değil: Doğâ hakkındaki bilgimiz arttıkça; mantık, bilimsel yöntem gibi sahalarda gelişme katedildikçe bir deli saçması olarak görönmeye başlayan astroloji, ciddiye alınmamaya başlandı. Günümüzde astroloji, akademide tartışılan bir şey değil.

Bilim ve Ütopya: Kitapta en çok il-gimizi çeken, yılbaşı öncesinde bazı siyasat programlarına astrologların çıkarılması ve onlara "Yıl içinde ne olacak?" diye sorulması ile ilgili verdiğiniz örnektir. Astrologların, bir siyasat bilimci veya sosyologdan önce gelmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Tevfik Uyar: Saçmalık. Diyecek başka bir şey var mı? Hiç çekimden her konuda konuşuyorlar ve birçok kehanetle bulunuyorlar. Dediklerinin hiçbirisi gerçekleşmiyor ve ne kendileri utanıp bu işten vazgeçiyorlar ne de onları programına çıkarımlar geri dönüp de "Siz böyle böyle demiştiniz ama?" diye soruyor. Zaten her söylediklerini "Olabilir, yapabilir" diye söylüyorlar. Olursa "Ben demiştim", olmazsa ses seda yok.

Bilim ve Ütopya: Tarihte astroloji ve astronomi arasında ayırım ilk ne zaman yapıldı ve astrolojiye savaş açanlar kimlerdi?

Astroloji bir bilim olmadığı için ilerlemiyor. Kendini yeni bilimsel bilgilerle güncellemiyor. Güncellemeye kalksa kendini lağvetmesi gerekirdi. Bu yüzden yenilenmeye, güncellenmeye direnıyor. Hem neden güncellesin ki? Bu haliyle insanlar inanıyorlar zaten.

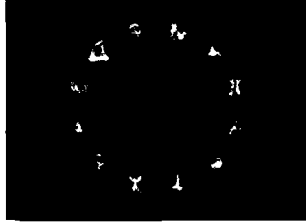
Tevfik Uyar: Astroloji ve astronomi ayrımları ilk kez 6. yüzyılda rastlıyoruz. "İkkel dünyanın son bilgini" olarak adlandırılan İsidor, astronomi ve astrolojiyi ikiye ayırmış ve ikincisini hurafeler içeren, batıl bir uğraş saymıştı. Zaten 7. yüzyıldan sonra kilisece reddedilen astroloji, Hristiyan dünyasında önemini yitirdi ve bayrak İslam dünyasına geçti. Avrupa'nın bayrağı tekrar almaya başladı. 15. yüzyılda astroloji meteoroloji almanakları hazırlamada kullanılıyordu. O dönemde yaşayan ve astrologların içkembeden salladıklarını fark eden İtalyan Rönesans filozofu Pico della Mirandola, dönemin astrologlarının kişisel mevsimlerine yönelik hava durumu kehanetlerini derledi ve tutup tutmadığına baktı: Derlediği 130 kehanetten sadece 7'si tutmuştu. Pico, aynı anda aynı yerde doğan ikizlerin birbirlerine benzememesinden yola çıkarak astrolojinin yarırsızlığını göstermeye çalıştı. İsidor ve Pico'yu kendi dönemlerinin öncülleri sayabiliriz.

Bilim ve Ütopya: Kitapta çokça vurguladığınız şeyi sorarım: Bugünkü astrologların 8. yüzyıl'daki astrologlardan neden bir farkı yok?

Tevfik Uyar: Aynı tas aynı hamam çünkü. Astroloji bir bilim olmadığı için ilerlemiyor. Kendini yeni bilimsel bilgilerle güncellemiyor. Güncellemeye kalksa kendini lağvetmesi gerekirdi. Bu yüzden yenilenmeye, güncellenmeye direniyor. Hem neden güncellesin ki? Bu haliyle insanlar inanıyorlar zaten. Kitapta geniş bir alt başlığı astrolojinin neden güncel olmadığını ve astrologların bunu nasıl açıkla(yama) dığını anlatmaya ayırdım.

Bilim ve Ütopya: Astrolojinin 17. yüzyılda değerinin kaybolduğunu ancak 20. yüzyılda tekrar diriltildiğini söylüyorsunuz. Bilimsel ve siyasi devrimlerin astrolojiyi değersizleştirdiğini düşünüyor musunuz? Astrolojinin 20. yüzyılda dirilmesinin siyasi ve toplumsal koşullarla nasıl bir bağlantısı var?

Tevfik Uyar: Kitle kültürüyle alakalı olduğunu düşünüyorum. Kitle endüstrisinin çok satan ürünlerinden birisi haline geldi astroloji. Neo-marksist düşünürler Adorno ve Horkheimer ile benzer düşünüyor bu konuda. Onlara göre astroloji modern çağın batıl inancıdır. Nitekim 20. yüzyılda medya patronlarına çok iyi hizmet etti astroloji. Kitabımda 1930'lardan sonra başla-

Astroloji ve diğer 'sözdëbilimler', bilimsel devrimlerin başlağığı 17. yüzyıl sonrası büyük darbe olarak toplumun gündeminden uzaklaştı.

yan astroloji fuyasının ilgililerine nasıl bir servet kazandırdığına dair birtakım sayılar sunuyorum. Nasıl bir gelir kapısı yarattığını tahmin edemezsiniz.

Bilim ve Ütopya: Kitapta astroloji dışındaki sözdëbilimlerden de bahsediyorsunuz. Astroloji, akrofonoloji, homeopati vs. sözdëbilimlerin hem bilimi kötöleyip hem de kendilerini bir bilim dalı gibi göstermesi hakkındaki düşünceleriniz nedir? Sözdëbilimler ve baskıcı rejimler arasında nasıl bir benzerlik kuruyorsunuz?

Tevfik Uyar: Kitabı yazdığım sıralarda sözdëbilimlerle -bilhassa astrolojiyle- totaliteryen rejimler arasında ilginç bir bağlantı fark ettim: İkiisi de mükemmellik iddiasındalar ve hayatın her alanında söz sahibi olmak istiyorlar. Totaliteryen rejimler reform, rejimin yıkılmasına neden olur çünkü sistemin mükemmel olmadığının bir itirafıdır bu. Baktım ki astroloji için de öyle görünüyor. Plüton astroloji için bir gezegen olmaya devam eder ve yeni bulunan cüce gezegenler kehanet sistemine eklenmez. Dünya'nın presesyon hareketi nedeniyle burçlar kayar; ancak astroloji buna göre yeniden konum almaz. Yapmaya kalksalar sistemi komple yenilemeye, birbirlerini yalanlamaya başlamak zorunda kalacaklar. Sessiz bir mutabakat içerisinde gözlerini yeniliklere kapıyorlar. Onlara göre astroloji olduğu haliyle mükemmeldir, kusursuzdur; iş, aşk, cinsellik, meslek seçimi, yatırım kararları, fiziki görünüm... Hepsiyle ilgili ahkâm kesmeye devam ediyorlar.

Bilim ve Ütopya: Her 100 ABD'li'den 45'i astrolojinin bir bilim dalı olduğunu inanıyor. Ülkemizde böyle bir anket çalışması olsa belki bu oran daha fazla çıkar diyor-sunuz. Astroloji niçin bu kadar tuttu?

Tevfik Uyar: Bence daha fazla çıkar. Hofstede adlı sosyal bilimcinin terimleriyle konuşursak Türkiye, güç mesafesi yüksek bir topluma sahip. Güç mesafesi kabaca en "üst" ile en "alt" arasındaki mesafedir. İşte bu bizde yüksek. Güç mesafesi düşük ülkelerde Belediye başkanı kuyruğa girer; yüksek ülkelerde kendi seçtikleri başkanın önünde ceket iliklerler. Ya da düşük ülkelerde CEO ile iş çıkışı bira içmeye gidebilirsiniz; yüksek ülkelerde işçi ile genel müdür arasında bir kontak olması mümkün değildir. İşte bu, otoriteyi algılama biçimimizi belirler. Güç mesafesi yüksek ülkelerde otorite sorgulanmaz. Gazete muhabirleri, köşe yazarları, astrologlar, doktorlar, yani ister sosyal, ister bilimsel, ister sözdëbilimsel konularda olsun, herhangi bir uzman, otorite olarak kolaylıkla kabul görür ve söyledikleri de doğru olarak benimsenir. Medya, astrologları hayatlarımız hakkında uzman olarak TV'ye sürdüğü astrolojiye olan inanç katlanarak artacak.

Bunlar toplumsal nedenler. Bir de astrolojiye bir kez inanınca onu sürdürmek için kendimizi nasıl kandırdığımızla ilgili psikolojik süreçlerimiz var. Örnekleriyle birlikte kitabımın üçüncü bölümünde yer verdim.

Bilim ve Ütopya: Son olarak, şu an sahip olduğumuzu düşündüğümüz burçların bile tamamen yanlış olduğunu söylüyorsunuz, bunu açıklar mısınız?

Tevfik Uyar: Dünya yalpalayan bir topaç gibi kabaca 25.000 yıllık döngüye sahip bir yalpalama hareketi yapar. Buna presesyon denir. Bugün 21 Şubat ile 21 Mart arasında doğanlara balık burcu deniyor. Evet... M.Ö. 600 yılında Mart'ta doğsaydınız Balık olacaktınız ama Dünya'nın presesyon hareketi nedeniyle günümüzde Güneş Mart ayında balık burcunda değil kova burcunda bulunuyor. Yani aslında Mart'ta doğanlar artık Kova burcundalar. Bu kadar açık bir gerçeği astrologlar, "Burçların takımyıldızlarıyla alakası yok" şeklinde, kendi temel dayanaklarını inkâr ederek savunuyorlar. Sonra bakıyorsunuz, astroloji yorumda "Bugün Mars burcunuza giriyor" diyorlar. Hani takımyıldızlarıyla ilgisi yoktu? Dalga mı geçiyorlar, anlamak mümkün değil.

Narkotiklerin ilginç tarihi

Verilere göre uyuşturucu maddenin dünya genelindeki ticaret hacmi yılda 600 milyar dolardır ki, bu da küresel ticaret hacminin %8 kadarına denk gelir. Bulunuşları, kullanım alanları ve yasaklanışları da bununla beraber ilginçtir. Bütün narkotik maddeleri yasadışı ya toplumsal yıkımlarda belli oranda rol oynamışlardır. İnsanlar, mutluluğu metabolizmalarına zarar verecek maddeler yerine, yapmakta ve yapacağı şeylerde aradığında dünya daha farklı bir yer olacaktır.

Mezopotamya'dan dünyaya yayıldığı düşünülen afyonu Sümerler'den sonra İranlılar ve Mısırlılar kullanmaya başlamış, özellikle Mısırlılar tarafından afyonun Avrupa'ya yayıldığı ve ilk olarak Yunanlıların bu maddeyi öğrendikleri anlaşılmıştır. Eski Yunan rüya tanrısı Morpheus'un sembolü haşhaş bitkisidir.

Narkotik maddeler (uyuşturucu ve uyarıcı) tarihin ilk dönemlerinden beri toplumlar tarafından bilinmekte ve değişik amaçlarla kullanılmakta ise de, bu maddelerin kötüye kullanımı ve bundan kaynaklanan problemler hiçbir zaman günümüzdeki tehlike düzeyine ve alarm verici boyutlara varmamıştır. Verilere göre uyuşturucu maddenin dünya genelindeki ticaret hacmi yılda 600 milyar dolardır ki, bu da küresel ticaret hacminin %8 kadarına denk gelir. Bulunuşları, kullanım alanları ve yasaklanışları da bununla beraber ilginçtir.

Afyon: Çin'i yıkan ve uyandıran madde

Milattan 1550 yıl önce yazılmış Papi-rüs'lerde afyon, ağrı ve sızı dindirici, uyuşturucu özellikleri olan bir ilaç olarak tanımlanmıştır. Esrar ve afyonun uyuşturucu etkisini ilk keşfedenlerin Sümerler olduğu bilinmektedir. Asuriler dönemine ait kabartmalarda haşhaş resimleri bulunuşu, afyonun bu devirlerde kullanıldığı ve bilindiği göstermektedir.

Mezopotamya'dan dünyaya yayıldığı düşünülen afyonu Sümerler'den sonra İranlılar ve Mısırlılar kullanmaya başlamış, özellikle Mısırlılar tarafından afyonun Avrupa'ya yayıldığı ve ilk olarak Yunanlıların bu maddeyi öğrendikleri anlaşılmıştır. Eski

Yunan rüya tanrısı Morpheus'un sembolü haşhaş bitkisidir.

Milattan bir asır sonra yaşayan yazar Dioskoridis, afyonun hammaddesi olan haşhaş bitkisinin yaprak ve kellelerinin uyku getirdiğini, sütünün ağrı ve sızıları kestiğini, hazmı kolaylaştırdığını, ancak fazla oranda alındığında baygınlık ve ölüme yol açtığını belirtmiştir. Homeros Odyssia'sında afyonun etkisini anlatırken; "Kim bu ilacı içerse artık gözyaşı dökmeyiz. Hatta babasının, dostunun ya da sevgili oğlunun gözlerinin önünde öldüklerini bile görse umursamaz" demiştir.

Afyon, haşhaş bitkisinin kellelerinin sabahın erken saatlerinde çizilmesi sonucu ortaya çıkan beyaz renkli süttür. Bu süt zamanla kahverengi veya siyah renk alır.

Çin'i yıkan ve uyandıran madde

Haşhaş bitkisinde (*Papaver somniferum*) 30'a yakın narkotik niteliğe sahip alkaloid vardır. Dünyanın en kaliteli haşhaşı Türkiye'de yetişir. Yeşil körpe hali (roka gibi) salatalara tat verir. Tek başına salata olarak da yenilir (tuz ve limon yeter). Her bahar kırlarda ya da yol kenarlarında gördüğümüz gelincik bitkileri de aslında bir haşhaş türüdür. Dünyada yasal haşhaş üretiminin %54'ü, yasal morfin üretiminin %48'i Türkiye'de üretilmektedir. Afyon Alkaloitleri Fabrikası'nda üretilen alkaloitlerin (uyuşturucu) en büyük alıcısı ABD'dir ki, bir dönem ülkedeki uyuşturucu bağımlısı gençlerin genelinin eroin kullanması ve uyuşturucu satıcılarının sattıkları uyuşturucunun kalitesini övmek için Türk haşhaşından elde edilen afyondan ürettiğini söylemeleri sonucu ABD, Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamak ister ve hükümetlere baskı yapar, hatta ABD hükümeti içindeki şahin kanat tarafından, 6. Filo'nun kullanılarak Haşhaş ekim alanlarının bombalanması bile tartışılır. ABD baskısı sonucu ve Türkiye'de Amerikancı hükümetlerin başa geçmesi ile bir dönem haşhaş ekimi yasaklanır. Günümüzde ise, ABD haşhaş ekiminin artması için Türkiye'ye baskı yapmaktadır. Aynı Amerika kirlı savaşlarını finanse etmek için istihbarat örgütleri ile kendisi uyuşturucu üretim piyasaya sümektedir. (Bu konuda 1990 yapımı Air America filmi seyretmeye değerdir)

Haşhaş halkbilim açısından da kültüredür. Üreticiler için haşhaş; zaman - takvim olarak kullanılır. "Haşhaş kırım zamanında evlendi", "haşhaş çapasında doğdu" vb. Haşhaş cinsinin yaklaşık 50 türünden 30 kadar Türkiye'de yetişir. Dünyada Hindistan, Japonya, Çin, Avustralya, Fransa, İspanya gibi ülkelerde yasal haşhaş ekimi yapılmaktadır. Ülkemiz dünya haşhaş üreticisi ülkeler arasında birinci sıradadır. Aynı zamanda Birleşmiş Milletlerce geleneksel haşhaş üreticisi ülke olarak kabul edilmektedir.

18. yüzyıla gelinceye kadar afyonun öldürücü etkileri biliniyor, tiryakiliği de görüyor, fakat bağımlılığında hiç söz edilmiyor ya da edilse bile bu, maddenin hoş etkilerine bağlanıyordu.

İngilizler Çin'den porselen, ipek ve çay almaktadır. Çin'in muhteşem porselenleri, kaliteli ipeği ve çayı İngiltere'de ilgi ile karşılanmış ve bu ilginin sonunda muazzam bir talep ortaya çıkmıştır.

Ülkemiz dünya haşhaş üreticisi ülkeler arasında birinci sıradadır. Aynı zamanda Birleşmiş Milletlerce geleneksel haşhaş üreticisi ülke olarak kabul edilmektedir.

Tacirler ise belki de beklemedikleri orandaki bu talebi karşılayacak finansmanı bulmakta zorlanırlar. Ama bu meseleye kısa zamanda çözüm bulunur: Hindistan'da afyon üretilip Çin'e satmak.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ilk zamanlarda Çin'den borçlanarak çay ithal eder, buna karşılık Kalküta'da açık artırma ile Çinli kaçakçılara afyon satar. İşin hacmi öyle büyür ki, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin 1730'da yıllık 15 ton olan Çin'e afyon satışı, 40 yıl sonra 75 tona ulaşır. Çin halkı afyon gereksinimi karşılığında

ABD, uyuşturucu bağımlısı gençlerin genelinin eroin kullanması ve uyuşturucu satıcılarının sattıkları uyuşturucunun kalitesini övmek için Türk haşhaşından elde edilen afyondan ürettiğini söylemeleri sonucu, Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklamak ister ve hükümetlere baskı yapar, hatta ABD hükümeti içerisinde, 6. Filo'nun kullanılarak haşhaş ekim alanlarının bombalanması bile tartışılır.

gümüş ve altın ödüyor; bu durum Çin ekonomisini olumsuz etkilemektedir.

Çin, afyonun toplum ve ekonomi üzerindeki zararlı tesirlerini görünce 1729 yılında afyon ithalatını yasaklar. Çin, ihtiyaç duyduğu malların ithalatı için kontrollü olarak Kanton bölgesini açmıştır. Limana gelen gemilerdeki tüccarların sadece limandaki tüccarlarla irtibatına izin verilmiştir. Limandan öteye geçirilemezler ve halkla temasına asla müsaade edilmez. Aslında 17 yüzyılda artan misyonerlik faaliyetleri de Çin yönetiminin bu karar almasında etkili olmuştur.

1799 yılında Çin İmparatoru, halkının afyon müptelası durumuna düşürülmesi sonucunda İngilizleri uyarır ve daha önce de yasakladığı afyon ithalini kaçak yollardan da ülkeye sokulmasını engellemek için çalışmaları artırır. Bu konuda yasalar çıkarılır.

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ticaretini zorlaştıran Çin'in tedbirlerini boşa çıkarmak ve tikel durumunu sürdürebilmek için Lord Napier'i 1834 yılında Makau'ya gönderir. Lord Napier, Çinli yetkililerle görüşmez ve afyon ticaretini Makau üzerinden gerçekleştirmenin yollarını arar. Bu gaye ile afyon ticaretini yapacak ayrı bir şirket kurar. Bu şirket Çinli kaçakçılarla işbirliği yapacak ve kaçak yollardan soktuğu afyonun parasını Doğu Hindistan Ticaret Şirketine verecektir.

Bu arada İngiltere hükümeti de boş durmaz ve Çin'de afyon ticaretinin serbest bırakılması için çeşitli girişimlerde bulunur. Çin ise bu girişimleri her seferinde reddeder.

1839 yılında İmparatoru sonunu kökten çözmek için en güvendiği memurlarından birisi olan Lin Tse Hsu'ya Kanton bölgesinde gün geçtikçe kötüye giden durumu düzeltmesi, ticareti bir düzen çerçevesinde kontrol altına alması için görevlendirir. Lin Tse Hsu bölgeye gelir ve yaptığı kısa bir araştırmanın sonra neydeyse tüm yerel memur ve idarecilerin İngilizlerden rüşvet almakla kalmayıp afyon ticaretinden de pay aldıklarını görür. Felaketin boyutlarına vakıf olunca rüşvet çarkına giren memurların görevlerinden alır. İngilizlere de ultimatum vererek afyon ticaretini derhal durdurmalarını ve limandaki afyonları teslim etmelerini ister. İngilizler tabii olarak bunu kabul etmez. Çin ise bir hamle

1839 yılında Çin ile İngiltere arasındaki Afyon Savaşı'nın Çin'in mağlubiyeti ile sonuçlanması üzerine Hong Kong İngilizlere bırakıldı. Burada, Rothschildler'in kontrolündeki Hong Kong Shanghai Bank Corporation (HSBC) afyon ticaretini finanse etmeye başladı.

daha yaperak İngiltere'yi ticari ambargo ile tehdit eder fakat sonuç alamaz. Bunun üzerine Çin ticareti durdurur. Bunu beklemeyen İngilizler çare olarak Lin Tse Hsu'ya limandaki bin 500 ton afyonu teslim eder ve ticaret tekrar başlar. Bununla beraber Lin Tse Hsu İngiliz tacirlerin afyon ticareti yapmaları durumunda idam cezasını kabul edeceklerine dair bir senet imzalamalarını ister. Afyon ticareti yapmayan tüccarlar bu konuda sorun çıkarmazken, İngiliz temsilci senedin imzalanmasına şiddetle karşı çıkar ve Lin Tse Hsu'dan el koyduğu afyonları geri ister. Lin Tse Hsu beklenmeyen bir hareketle tüm afyonu tuz, kireç ve su ile karıştırıp denize döker.

Lin Tse Hsu Kraliçe Victoria'ya hitaben 1839'da yazdığı mektubuna "beyaz barbarların Kraliçesi'ne" diye başlamıştır. Bu mektupta Kraliçeye "İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da afyon ticaretini şiddetle yasaklarken, bu ticaretin Uzak Doğu'da yapılması için gayret etmesinir" ne kadar gayriahlaki olduğunu hatırlatır. (Medeni İngiltere, afyon satışını kendi ülkesinde yasaklarken sömürgelerinde serbest tutmuştur.)

Lin Tse Hsu'nun bu hatırlatması İngiliz hükümeti ve tüccarları tarafından cevaplanır. İngilizler, Lin Tse Hsu'yu kendilerine ait olan üç milyon poundluk varlığı yok etmekle ve "uygarlık" prensiplerinin en yücelerinden biri olan "serbest ticarete" mani olmakla suçlar. Ama bunu da yeterli görmeyip 1840 yılı haziranında Çin sahillerine donanmasını gönderir ve tarihte bir ülke (sözde uygar İngiltere,) bir ülkeyi (mazlum Çin) zorla uyuşturucu müptelası yapmak ve ticari çıkarları için savaşa zorlar. Tarihte

1. Afyon Savaşı olarak geçecek bu olayda tamamen demirden yapılan ilk savaş gemisi (Nemesis) bu savaşta İngiliz donanması tarafından kullanılmıştır. Gemiler sahil şehirlerini bombalamakla işe başlamıştır.

Bombardımanlar sonrasında zayıflayan ve ilk defa gördükleri müthiş silahlar karşısında cesaretleri de kırılan Çinlileri mağlup etmek İngilizler için hiç de zor olmamıştır. 1. Afyon Savaşı ve savaş sonrası dönemde bir hayli yara alan Çin'de İngilizlere karşı tepkiler gün geçtikçe artmaktadır. 1856 Ekim'inde Kanton polisi, İngiliz bayrağı taşıyan ve Çinli bir tüccara ait olan Arrow (Ok) adlı gemiyi kaçakçılık ve korsanlık gerekçesiyle durdurur, bayrağını indirir ve gemiyi el koyar. Bu hadise üzerine "Ok Savaşı" olarak da bilinen ikinci Afyon Savaşı başlar. Bu savaşlar sonucu İngilizler, bizim tarihimizdeki kapitülasyonlar benzeri ayrıcalıklar kazanır.

1839 yılında Çin ile İngiltere arasındaki Afyon Savaşı'nın Çin'in mağlubiyeti ile sonuçlanması üzerine Hong Kong İngilizlere bırakıldı. Burada, Rothschildler'in kontrolündeki Hong Kong Shanghai Bank Corporation (HSBC) afyon ticaretini finanse etmeye başladı.

Afyon savaşları ile birlikte Çin'in 1949'a kadar sürecek olan acılar ve sancılar dönemi başlamıştır. Afyon nedeniyle ölen Çinlilerin sayısı kimi tahminlere göre 200 milyon, kimi tahminlere göre ise 500 milyon kadardı. Fakat şu bir gerçek ki 20. yüzyıl başına kadar ölenlerin sayısı kesinlikle 100 milyondan az değildir. Julia Lovell'in

'Opium War, Dreams and the Making of China'. Yani 'Afyon Savaşları. Rüya ve Çin'in İnşası' adlı kitap okunmaya değerdir (Türkçesi daha basılmamıştır). Ya da Çin-Japon ortak yapımı 1997 yılı "Afyon Savaşları" filmi izlemenizi tavsiye ederim.

Morfin: Uykuyu veren Tanrı

İlk olarak ise kimya derslerinden hatırladığımız Boyle (Uçucu Gazların Sıvılaştırılması- Boyle-Mariotte yasası) tarafından 1650 yılında İstanbul'dan getirdiği ham afyonu alkollü potasyum hidroksit ile muamele ederek kristal yapıyı bir karışım elde etmiş fakat bunun yapısını çözmemiştir. 1803 yılında Deravse, afyondan billuri bir madde izole ederek buna afyon tuzu ismini vermiştir. Afyonun tıp alanında kullanıldığını artırmak amacıyla yapılan çalışmalar esnasında 1804 yılında Friedrich Wilhelm Adam Sertürmer isimli Alman bir eczacı asistanı tarafından bulundu. Sertürmer bu buluşuna Yunan rüya tanrısı Morpheus'tan (Uykuyu veren Tanrı) esinlenerek Morphem adını verdi. Morpheus, insanların rüyalarını düzenliyor ama Morpheus'un babası daha tanidik. Kendisi uykuyu tanrısı olarak anılan Hipnoz (Hypnos)'un ta kendisi. Psikiyatristlerin kullandığı hipnoz işleminin adı da buradan geliyor.

Morfin'in amacı ise Yunan mitolojisinde ölümü temsil eden tanrı Tanatos (Thanatos). Bu isim de bize adli tıp düzlerinden oldukça tanidik geliyor. Tanatos'tan ilham alınarak türetilen; "Tanatoloji", adli tıp biliminin temeli olan "ölü muayenesi, cesette

'Er Ryan'ı Kurtarmak' filminde ekip doktorunun vurulmasının akabinde, morfin verilmekle öldürüldüğü sahne.

Bayer firması tarafından yapılan Eroin tanıtım reklamı (1901).

Am. J. Ph.] 7 [December, 1901]

BAYER Pharmaceutical Products

HEROIN-HYDROCHLORIDE

is pre-eminent adapted for the manufacture of cough elixirs, cough balsams, cough drops, cough lozenges, and cough medicines of any kind. Price in 1 oz. packages, \$4.85 per ounce; less in larger quantities. The efficient dose being very small (1-48 to 1-24 gr.). It is

The Cheapest Specific for the Relief of Coughs
(In bronchitis, phthisis, whooping cough, etc., etc.)

WRITE FOR LITERATURE TO
FARBENFABRIKEN OF ELBERFELD COMPANY
SELLING AGENTS
F. O. Box 2100 40 Stone Street, NEW YORK

ölümden sonra meydana gelen değişiklikler, ölümün zamanı" gibi konuları kapsayan bir bilim dalıdır.

Morpheus'un kardeşleri de var tabii. Morpheus'un kardeşi Fobi (Phobeter) kâbuslara, Fantezi (Phantasos) ise fantastik rüyalara sebep oluyor. Tahmin ettiğiniz gibi Fobi ve Fantezi kelimelerinin kaynağı ve kökeni de Morpheus'un bahsi geçen kardeşleridir.

Alyondan elde edilen morfinin büyük çaplı kullanımı Amerikan İç Savaşı sırasında olur. Aşın giderici bir ilaç olarak savaş yaralılarına uygulanmaya başlanmıştı. 1867'de Prevease'in hipodermik şırıngayı keşfetmesinden sonra bütün harp yaralılarına, ağrıyı gidermek için, morfin enjeksiyonları yapılır oldu. Savaş sonrası birçok harp gazisinde "Morfin bağımlılığı" semptomları başgösterir. Morfin bağımlılığı bilinmediği için buna toplum içinde "asker hastalığı" denilerek önemsenmez. Bağımlılık yaptığı pek bilinmediği için, bu dönemde morfin, Amerika'da hiçbir kayda tabii tutulmaksızın ağız çeken herkese uyulandı.

Morfin kullanmak, artık Tanrı "Morpheus'un kolları arasına girme olarak değerlendiriliyordu. O kadar ki, bazı zenginler, morfini ipek mendil içinde şırıngada taşıyarak, canları istediği zaman deri altına kolayca yaptırıyorlardı. Nihayet Pichan, 1890 yılında "Morphinisme" adlı ünlü kitabında morfinin yaptığı bağımlılığa dikkat çekti. 1934 yılında Mazhar Osman "Keyif Veren Zehirler" adlı kitabı ile Türkiye'de

de benzer bilgileri yayınladı. II. Dünya Savaşı'nda da ağır yaralı askerlerin acılarını dindirmek ya da acısız ölümünü sağlamak için sihiyecilerin çokça kullandığı bir tıbbi malmaze oluyor morfin. "Er Ryan'ı Kurtarmak" filminde Spielberg'in bu duruma açık bir atıfta bulunduğunu görüyoruz.

Agatha Christie romanlarında (Koltuktaki Ölü, Briç Masasında Cinayet) cinayet silahı olarak kullanılır. Arthur Conan Doyle'un ürettiği ünlü dedektif Sherlock Holmes, morfin ve kokain kullanır. Samuel Taylor Coleridge, Thomas de Quincey, Elizabeth Barret-Browning, Robert Browning gibi birçok ünlü romantik şair ve romancının morfin bağımlısı oldukları bilinmektedir (Kinter, 1969). Hatta, De Quincey'nin bağımlılığı ile ilgili itiraflarından oluşan otobiyografik kitabı "Confessions of an English Opium Eater" romantik edebiyatın klasikleri arasında sayılmaktadır.

Morfin üretiminin dayanağı, ülkemizin de imza koyduğu Birleşmiş Milletler Uyuşturucu Maddelere Dair 1961 TEK Sözleşmesi (Single Convention on Narcotic Drugs) ve bu sözleşmenin tadiline ilişkin 1972 tarihli Birleşmiş Milletler protokolüdür. Protokole imza koyan ülkeler, Birleşmiş Milletler teşkilatının uyuşturucu maddelerin üretimi ve dağıtımı üzerindeki kontrolünü peşinen kabul etmektedirler.

Ülkemiz, tıbbi amaçlı morfin hammaddeci ihracı yönünden yıllık ortalama 40 milyon ABD doları kadar döviz girdisi elde etmektedir.

Baz Morfin kelimesi ise, Morfin tuzu olan Morfin klorhidrattan gelir. Kahverengi görünümülü olup, yasadışı bir diğer uyuşturucu olan eroinin ham maddesidir.

Eroin: "Kendimi kahraman gibi hissediyorum"

Morfin'in bağımlılık yaptığıının fark edilmesinden sonra bitim dünyası, tıbbi kullanımlı yeni uyuşturucuların arayışı içine girmişti. 21 Ağustos 1897 günü, Bayer'in Almanya'nın Elberfeld kentindeki laboratuvarında sentezlendi. Sentezleme işlemi, bu tarihten yalnızca birkaç gün önce aynı laboratuvarında "aspirin" keşfetmiş olan saygın Alman kimyageri Dr. Felix Hoffman tarafından gerçekleştirilecekti.

Bayer kayıtları, bizlere bu deneyin hedefinin kuru öksürük, tüberküloz ve kanser gibi önemli hastalıklarda hem şiddetli acıları dindirebilen, hem de tedavi edici yönü bulunan etkili bir ilaç keşfetmek olduğunu bildiriyor. 1868'de Ludwigsburg'da doğan Hoffman, Münih Üniversitesi Farmakoloji Bölümü'nden son derece yüksek dereceleri mezun olmuş, geleceği parlak bir kimyagerdi. Nitekim, Alman ilaç sanayinin duayenlerinden Adolf von Bayer de onu keşfetmekte gecikmedi. Genç kimyageri şirketinin Ar-Ge bölümüne alan Bayer, onun sayesinde farmakoloji tarihinin en büyük buluşlarından biri olan asetil salisil-

Agatha Christie romanlarında, (Koltuktaki Ölü, Briç Masasında Cinayet) cinayet silahı olarak kullanılır. Arthur Conan Doyle'un ürettiği ünlü dedektif Sherlock Holmes, morfin ve kokain kullanır. Samuel Taylor Coleridge, Thomas de Quincey, Elizabeth Barret-Browning, Robert Browning gibi birçok ünlü romantik şair ve romancının morfin bağımlısı oldukları bilinmektedir.

Eroin kelimesi deneklerin maddeyi aldıkları zaman söyledikleri “kendimi bir kahraman gibi hissediyorum” (hero) kelimesinden ortaya çıkmıştır. Ve toz eroin, “heroin hydrochlor” ticarî markasıyla şişelenmiş olarak 20. yüzyılın hemen arifesinde Bayer şirketi tarafından piyasaya sürüldü.

lik asiti günümüzde "aspirin" adıyla bütün dünyada tanınan ticarî bir markaya dönüş-türecekti.

İşte, eroin tam da o günlerde, şirket çalışanlarının aspirinin keşfinin coşkusuna yaşadığı sırada doğdu. Dr. Hoffman büyük buluşunu kayıtlara geçirmesinden yalnızca 11 gün sonra yine aynı laboratuvarıda, fokurdayan küplerinin başındaydı. Bunaltıcı ağustosa sacına aldırmaaksızın gün boyunca aralıksız çalışan ünlü kimyager en sonunda hedefine ulaştı. Deney kabının dibine çökelen beyaz toz, bir süredir kafayı takıldığı o yepyeni formülün işe yaradığının da en somut kanıtıydı.

Aspirin ve eroinin ortak mucidi

Bazı morfinden sıkız kat daha güçlü bir uyuşturucu elde eden Dr. Hoffman, bunun kontrolü şeklinde kullanımıyla yukarıda anılan hastalıkların tedavisinde çok önemli bir ilerleme kaydedebileceğini düşünüyordu. Kobaylar üzerindekin deneme çalışmaları bir yıl kadar sürdü, eroin kelimesi ise deneklerin maddeyi aldıkları zaman söyledikleri "*kendimi bir kahraman gibi hissediyorum*" (*hero*) kelimelerinden ortaya çıkmıştır. Ve toz eroin, "heroin hydrochlor" ticari markasıyla şifelenmiş olarak 20. yüzyılın hemen arifesinde Bayer şirketi tarafından piyasaya sürüldü. Bugün için inanılması bir hayli güç olmakla birlikte, eroin o dönemde başta Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde eczanelerde rahatça satılıyor. Hekimler, birçok ağır vakada hastalarını "mutluluktan uçuran" bu toza önceleri büyük ilgi gösterdiler. Eroin yalnız tedavi

umudu olanlar için değil, tedavisi imkânsız görülen ve ölüm döşeginde birazcık huzur isteyen hastalar için de gerçek bir umut gibi görülmekteydi.

Ancak madalyonun öteki yüzü kısa sürede ortaya çıktı. Bağımlılığı morfinden daha güçlü ve tedavisi daha zordu. Normalde eroin psikopat bir kişilikte tek bir işle kullanımda bağımlılık oluşturu. Normalde psikolojik yapıya sahip insanlarda ise 7 günlük kullanımı bağımlılık yaratır. Eroin bağımlılıkları krize girdiklerinde derilen çelik, solungaşı ve tüyleri diken diken olur. Bu duruma 'turkey (hindi) olma durumu' denir. Eroin, filmlerde olduğu gibi beyaz renkli değildir. Saf eroin beyaz renklidir. Ama saf olan eroin sokaklarda satılmaz. Genelde içine nişasta, pudra şekeri, tebeşir tozu katılır. Filmlerde gördüğünüz kaşık içindeki beyaz toza limon suyu sıkılması ve ısıtılmasının amacı eroin içindeki diğer maddeleri yok etmek içindir. Sokaklardaki eroin, sarımsı, kahve ve bej rengine kadar değişir. Dünyada tıbbi amaçlı eroin üreten tek ülke İngiltere'dir. Eroinin hammaddesi olan 'asetan anhidrit' de İngiltere'de üretilmektedir (*İngiltere, uyar İngiltere*). Eroinin kimyasal ismi 'diasetil morfin klorhidrat'ıdır.

Eroin krizi bir insanın yaşayacağı en berbat krizlerden biridir. Ölmekten beter

eder, yaşamın anlamını yitirir. Eroinin krize yol açmasının sebebi ise, vücudun doğal olarak ürettiği endorfin adlı hormonu bloke etmesinden dolayıdır. Eroin alındığında vücut kendi doğal uyuşturucusunu üretmeyi bıraktığından eroin isteği artmaktadır.

Eroin bağımlıların yüzde 90'ı ekonomik yapıları ve kişilikleri ile doğru orantılı olarak 10 yıl içinde hayatlarını kaybederler. Golden Shot (altın vuruş) denilen şey ise, eroinmanın aldığı eroinin saflık derecesini ayarlamadığından solunum sisteminin durması sonucu ölümdür.

Çünkü eroin iğne yolu ile alındığında kana karıştıkça 2-3 saniye içinde etkilisini gösterir. O yüzden salık derecesini bilmeden kullandığı eroin, eroinmanın kolunda iğne ile ölmesine sebep verir. Teorik olarak 1 kilo alyondan 500 gr morfin 500 gr morfinden ise, 250 gr eroin elde edilir. Yine teorik olarak insanda bağımlılık yapan eroin ve morfin, kedilerde çılginlığa ve saldırı-ganlığa sebebiyet verir.

Gerçek bir yaşam öyküsü olan *Eroin: Christiane F.'nin Korkunç Anıları* ve 1978 tarihli Hubert Selby, Jr.'ün romanından, 2000 yılında sinemaya uyarlanan, *Bir Rüya İçin Ağıt* (İngilizce: *Requiem For A Dream*) adlı film tavsiye edilir.

Kokainli sarao reklamı (1837)

LSD etkisindeki bireyin gördüğü bir halüsinasyona örnek.

Kokain ve Coca Cola

Kokain aslında uyuşturucudan çok uyanıcı bir maddedir. Yüksek kullanımda öfori ve uyuşturucu anestejik etki yapar. Koka bitkisinin elde edilir. Güney Amerika yerlileri tarafından Tanrıların bir hediyesi olarak görülür. Ortaçağın bir Peru imparatorluğu olan İnkalar, sayısız koka çiftliği kurarak koka üretimini artırır. 1575 yılında Peru'da bulunan Avrupalıların yüzde 82'si koka ticaretine girer ve Güney Amerika'da en büyük Avrupa emeği koka üretiminde çalışır. Koka bitkisinin yaprakları çiğnenildiğinde açlığı bastırır, uykusuzluğu giderir ve enerji verir. 1850 yılında kokanın tıbbi yönleri ortaya çıkmaya başlar. Doktorlar boğazla ilgili cerrahi işlemlerde lokal anestezi maddesi olarak koka yapraklarından yapılmış bir eriyik kullanır. 1862'de saygıdeğer bir ilaç ve kimya şirketi olan Merck (kimyacılar bu şirketi iyi bilir) 250 gram kokain üretir ve yavaş yavaş bildiğimiz kokain ortaya çıkmaya başlar. Baz kokain ya da diğer ismi ile kokain hidroklorür.

Coca Cola'yı bulan John Stith Pemberton, 1886 yılında kokain kafein karışımını Coca Cola ismi ile pazarlamaya başlar. Coca Cola'daki "Coca" ismi Koka bitkisinin gelmektedir. Coca Cola'nın içine 1901 yılına kadar kokain katılmıştır. O dönemden sonra ise uyuşturucu etkisi alınmış kokain özü katılmaya devam etmiştir. Psikanaliz'in kurucusu Sigmund Freud kokain üzerine gözlemler yapar. Sık sık depresyon geçiren Freud, bir Alman askeri doktorunun raporunda, kokainin askerlerin dayanıklılığını artırdığını yazdı-

ğını okuyunca, kokainle ilgilenmeye başlar. Öncelikle kendi üzerinde deneyerek, kokain hakkında tutarlı verilere ulaşmak istemektedir. Kokainin dayanıklılığı artırdığına yürekten inanan Freud, bu heyecanını meslektaşlarıyla paylaşır. Freud'un, kokain üzerine anlattıklarından ilham olan arkadaşı C. Koller'in göz ameliyatlarında kullanılabilecek bir lokal uyuşturucu olarak kendisine tamamıyla mal ettiği bu buluşu, göz cerrahisinde büyük bir değişikliğe yol açar. Bu buluş aynı zamanda C. Koller'in büyük bir şöhret kazanmasını da sağlar. Freud, ölmeye kadar kokain kullanır ve tüm yakın çevresine de tavsiye eder. Avrupa tarihinde Victoria dönemi diye anılan döneme ismini veren İngiliz kraliçesi Victoria, Romancı Jules Verne, Mucit Thomas Alva Edison, Papa Leo XII vb., birer kokainimandı.

Kolombiya dünyanın en fazla kokain üreten ülkesidir. Ülkenin ekonomisine yaptığı etki nedeniyle siyasi literatürde espri-tüel olarak Kolombiya'ya "Narkotistan" denir.

Yine araştırmalar Amerika'da elden ele dolaşan dolarların %75 kadarının üzerinde kokain izlerine rastlandığını ortaya koyuyor.

Kokain'in, Türkiye gelişti ise Kızıl Ordu'dan kaçan Devrim kaçını Beyaz Ruslar sayesinde olur. Türkiye'de kokain genelde kokain olarak değil de, kokain ve yemeklik soda ve amonyak karışımının ısıtılması sonucu elde edilen tuzu ve sokak ismi "taş" (Batı'da ise buna crack derler) diye nitelendirilen formu kullanılır. Crack, kokainden 10 kat daha etkili olup daha da

ölümcüldür. Dünyanın başına bela olan Amerika'nın başına bela olan gözde uyuşturucu kokaindir.

Pablo Eskobar anlatılmadan kokainin gücü anlatılamaz. Pablo Emilio Escobar Gaviria, 1 Aralık 1949'da Kolombiya'da doğar. Escobar Medellin caddelerinde genç bir araba hırsızı olarak suçlarına başlar. Mezarlıklardan mezar taşları çaldığı ve Antioquia'nın diğer köylerinde sattığı iddia edilse de bu kanıtlanamamıştır. Bu tür işlerden sonra kokain gibi uyuşturucu işlerine başlar, 1970'lerde muazzam bir uyuşturucu imparatorluğu kurdu.

1975 Medellin bölgesinin en büyük uyuşturucu baronu Fabio Restrepo'yu bizzat kendi emirleriyle öldürerek Medellin'deki tüm kirli trafiği kendisine getirdi. Amerika'nın uyuşturucu trafiğinin %80'i onun payıydı. 1983'de Kolombiya Meclisinde üye olarak seçildi. Bu gücüne güç kattı. Artık tüm suçlarını rahatça işliyordu. Elinde bundan böylece psölik gücünü de aldı.

Pablo Escobar'ın adamları yaklaşık 200 yargıcın ve 1000'i aşkın polisin ölümünden sorumluydu. 27 Kasım 1989'da Avianca flight 203'da bulunan bir muhbirin Escobar aleyhinde sahip olduğu kanıtlar yüzünden Pablo Escobar'ın adamları uçağa bomba yerleştirip havada patlattılar. 110 kişinin ölümüyle sonuçlandı.

1993'de girdiği silahlı çatışmada öldürüldü. Bunun gibi suçlardan dolayı dünya-

Kokain'nin, Türkiye gelişti ise Kızıl Ordu'dan kaçan Devrim kaçını Beyaz Ruslar sayesinde olur. Türkiye'de kokain genelde kokain olarak değil de, kokain ve yemeklik soda ve amonyak karışımının ısıtılması sonucu elde edilen tuzu ve sokak ismi "taş" (Batı'da ise buna crack derler) diye nitelendirilen formu kullanılır.

da en çok aranan suçlular arasında yer aldı. Pablo Escobar'ın kendi askeri ordusu bile vardı.

1980'ler onun en güçlü dönemi. Forbes Dergisi tarafından 1989'da dünyanın en zengin insanlardan biri olarak seçilmiştir. Kolombiyalı magazin dergisine oğlunun yaptığı açıklamaya göre saklandığı dağ evinde üşüyen kızını ısıtmak için 2 milyon dolar nakdi yakmıştır. Her polis kellesi için 3000 \$ ödül koymuştur. O zamanlar 400'den fazla polis siviller tarafından sokaklarda öldürüldü. Pablo Escobar, saklandığı şehirde yerilerine yerini söylememelen karşılığında her kişiye çuvalarca para vermiştir. Pablo Escobar, her yıl elindeki parayı paketlemek için 2500 \$ değerinde paket lastiği alırdı.

LSD: Meskalin ve sihirli mantarlar (Alice harikalar diyarında)

Albert Hofmann, 1938'de İsviçre'nin Basel kentinde Sandoz (Kalsiyum Sandoz tabletlerinden hatırlarsınız) ilaç firması laboratuvarlarında şizofreni ve kan akışını hızlandırıcı için ilaç yapımı için çalışıyordu. Bunun için kır gezintilerine çıkıp çeşitli otlar topluyordu. Bu kır gezintilerinden birinde çavdar mahmuzu ile karşılaştı. Çavdar mahmuzu yani Claviceps Purpurea genel olarak arpa, buğday, çavdar ve mısır gibi tahıl ürünleri üzerinde asalak olarak yazılan zehirli bir mantardır. Albert Hofmann "Lysergic Acid Diethylamide" ilk defa 16 Kasım 1938 tarihinde tesadüfen sentezler. Albert Hoffman 1943 yılında, LSD'nin fizyolojik ve ruhsal etkilerini yanlışlıkla kendi üzerinde denemiş ve gözlemlerini "My Problem Child" adlı kitabına yazmıştır.

"19 Nisan 1943 Pazartesi günü saat 16.00'da Lysergic Acid Diethylamide Tartar'ın %0,5 santimetre küp 0,25 miligram LSD içeren tatsız, yavan sıvıyı içtim. Saat 17.00'da baş dönmesi, endişe, kaygı ve tedirginlik başladı. Görmem bozuldu, düşüncelerim dağıldı, içimden gülme isteği geliyor, anlamlı konuşmak için büyük çaba sarf ediyorum, görme alanım sanki karşımda, eşyaların biçimi değişiyor, çevremi lunaparklarda olduğu gibi olağanüstü görüyorum. Bir süre sonra bunların hepsi geçti. Bütün bunları hatırlıyorum, baş dönmesi, görme bozuklukları, çevredeki

eşyaların acayip günlük ve kaba şekilleri... Renkli yüzler belirdi. Belirli bir tedirginlik vardı. Aralıklı olarak başımın, ayaklarımın ve bütün gövdem ağırlığını duyuyorum, sanki madenle doldurulmuş gibi. Ayaklarda kramplar oluyor... Ellerde soğukluk ve sanki eriyip gidiyormuş gibi bir duygu var. Ağzımda maden tadında bir kuruluk, boğazda sıkışma, korku ve endişe, bilinçte bulanıklık... Bu arada içinde bulunduğum koşullarla gerçek arasında ayırım güçlüğünden doğan bir kaşıklık. LSD'yi aldıktan altı saat sonra eski durumuma döndüm. Ancak ufak telef görme bozuklukları kaldı. Her şey sallanıyor, eşyaların boyutları değişiyor. Sanki onların dalgalandığı yansımasını izliyorum. Üstelik bütün eşyalar hoş olmayan görünümle kazanıyor. Renkler durmadan değişiyor. Yeşil ve mavi renkler üstünlük kazanıyor. Gözlerimi kapayınca fantastik, gerçekdışı biçimler görüyorum. Dikkati çeken bir noktada bütün seslerin gözüme yansıması ve türlü biçimlere dönüşmesi... Her ses, renk bir sanrıya (gerçekte olmayan olguları var gibi algılamak) dönüşüyor. Bunlar renk ve gölge olarak sürekli değişiyor. LSD'yi aldıktan sekiz, on saat sonra şiddetli bir uyku bastırdı. Ertesi gün biraz yorgun kalktım." Albert Hoffman.

1947 yılında Santos Laboratuvarları tarafından Delysid adıyla çeşitli psikiyatrik kullanım amaçlarıyla piyasaya sürülmüş bir ilaçtır. LSD hızlı bir şekilde umut veren bir tedavi ajanı olarak görüldü. CIA,

1950'lerde LSD'yi kimyasal silah ve akıl kontrolü için uygulanabilir olduğunu düşündü ve MKULTRA araştırma programı kapsamında genç askerler ve öğrenciler üzerinde denendi. MKULTRA Projesinde görevli biyolojik silah uzmanı Dr. Frank Olson, 28 Kasım 1953 tarihinde, kendisinden habersiz içkisine karıştırılan LSD'nin etkisi altındayken Manhattan'da bir otelin 13.katından atladı. Ailesi Dr. Olson'un gerçek ölüm nedenini 22 yıl sonra MKULTRA ile ilgili bilgiler ilk ortaya çıkmaya başladığında öğrendi. Harold Blauer adında bir profesyonel tenis oyuncusunun da gizli bir meskalin deneyi sırasında öldüğü sonradan ortaya çıktı. MKULTRA belgelerin büyük bölümü yine programı başlatan kişi olan CIA Başkanı Richard Helms'in emriyle 1972'de yok edildiği için insanlar üzerindeki zihin kontrol deneylerinin gerçek boyutu belki de asla bilinmeyecek.

CIA'nın korkunç deneyi lanetli etmek olayı

Fransa'nın güney doğusunda yer alan Gard bölgesinin küçük bir köyü olan Pont-Saint Esprit'e 16 Ağustos 1951'de köy halkı aniden korkunç yaratıkların ve ateş görüntülerinin yer aldığı halüsinasyonlar görmeye başlamışlardır. Tüm köyün birden böyle bir halüsinasyon görmesi hala gizemini korumaktadır. Köylülerden biri karminin yılanlar tarafından yenildiğini iddia ederek intihar etmeye çalışmış, 11 yaşındaki bir çocuk ise büyük annesini bo-

LSD etkisinde çizilen bir resim.

şarak öldürmek için saldırmıştır. Yine köylülerden biri uçak olduğunu sanarak bina-
dan atlamış bir başkası da kalbinin dışarı
çıkma üzere olduğunu söyleyerek dokto-
ra yerine takmak için yalvarıp durmuştur.
Bu kişilerin çoğu tımarhanede kapatarak
uzun yıllar tedavi edilmişlerdir. Bu olaydan
iki sene sonra (*Biyolojik silah uzmanı Dr.
Frank Olson*) on üçüncü kattan atlayarak
intihar eden ve o zamanlar devletin ilgili
birimlerinde çalışmış biyokimyagerin inti-
harı araştırılırken, şans eseri bazı CIA dö-
kumanları bulunmuş. Bu dökümanlardan
birinde bir ajan ile Sandoz firmasının bir
yetkilisi arasındaki konuşmada bu köyde
yaşanan gizemin tamamen LSD kaynaklı
olduğu belirtiliyormuş. Yıllar boyu yaptığı
ekmekleri civa koymak ve köyleri zehirlen-
mekten suçlanan köyün fırıncısı, bu tuhaf
olaydan sorumlu tutulmuştur. Ancak yeni
kanıtlar, zihin kontrol deneylerinden birini
gerçekleştiren CIA'nın ekmeğe uyuştur-
ucu madde LSD kattığını ortaya çıkardı.
CIA'nın LSD maddesini lişivçreli ilaç firması
Sandoz'dan aldığı arşivlerde yapılan
aramalarda ortaya çıkmıştır. Sovyetler
Birliği'nin 1951 yılında, zihin kontrol ça-
lışmalarında kullanmak üzere Sandoz fir-
masından yaklaşık 50 milyon doz LSD-25
satın aldığı öğrenilmiştir. *"Usaintic raporu
-1951"*

LSD, (İlsejiktiletilim dardatart) yüksek
güçlü bir halüsinasyon yaratıcı etkisinden
dolayı kullanılan kişiye cennete yükseldiğini
hissettirdiği gibi cehennem çukuruna düş-
müş gibi de gösterebilir. "Üzerinize gelen
kamyonu sevgilim" diye kucaklayabılırsı-
niz. Etkisi 8 ila 24 saat arasında sürer. Etki
altında iken kullanılan kişiye renklerin ses,
seslerin de koku gibi algılanmasına yol
açabilir. Kullanım miktarı mikro gramdır.
(*Dikkat edin mikro gram*) yani 10-15 grami
insanı delirebilecek niteliğe sahiptir.

Ünlü İngiliz yazar *Aldous Leonard Hux-
ley, (Cesur Yeni Dünya'nın yazarı) "Ağı
Kapıları"* adlı eserinde doktor kontrolünde
aldığı Meskalin (LSD ile aynı etkiye sahip-
tır)'in üzerinde yarattığı etkiyi anlatır. Ünlü
Amerikan Rock grubu "The Doors" (kapi-
lar) ismini bu kitapdan alır.

LSD niteliğindeki Meksika yerlilerince
yüzyıllardır peyote kapsülü (etken mad-
desi meskalin) dini törenlerde kullanılır.
Peyote bir tür kaktüstür. Meksika yerlileri
tarafından 7 yaşına giren erkek çocukları-

na yedirilir. Böylelikle erkek çocuğun 3. gö-
zünün (beyin gözünün) açıldığına inanılır.
Bu inanç çok eskilere dayanır. Bütün aile
mecisi 7 yaşına giren erkek çocuğu peyo-
te bulunan yere, topraklara götürür. Büt-
ün aileyle birlikte bu kaktüsü toparlar ve
yerler. Bu kaktüsün hikayesini, kültürünü
anlatırlar.

Peyotenin hikayesi şöyledir; eskiden
avcılıkta geçimini sağlayan yerliler bir gün
gökyüzü kadar mavi bir ceylan görür bu
ceylanı 10 gün boyunca takip ederler. Cey-
lan yorulmuş ve bir an duraklar ve avcı
ona okunu gönderir ve ceylanı vurur. Mavi
ceylanın akan kanı toprağa değdiği zaman
gök güldür ve karın döküldüğü yerlerde
peyoteler ortaya çıkar. Bu kültür hala gü-
nümüzde yaşatılmaktadır hala Meksika'da
birçok yerli kabile 7 yaşına giren erkek
çocukları için bu olayı tekrarlar. Böylelikle
peyotenin kültürü nesillerden nesillere ak-
tarılır ve yaşatılır.

Amanita Muscaria

Üzerine konan sinekleri öldürdüğü için
Sinek mantarı ("Fly agaric") olarak da bi-
linen bu mantar musimol ve ibotenik asit
isimlerinde halüsinojen maddeleri içerir.
Lewis Carroll'un ünlü "Alis Harikalar Diya-
rında" isimli kitabının kahramanı Alice'nin
bir mantarı yedikten sonra yaşadıkları bu
mantarın *Amanita muscaria* olduğunu ima
etmektedir. 1999 yapımı The Matrix filmi-
nin meşhur "follow the white rabbit / beyaz
tavşanı izle" repliği bir labirent girişinin
anahtar cümlesi aslında. Aynı cümle Alice
Harikalar Diyarında adlı filmde de karşımı-
za çıkmıştır. Magic Mushroom yani sihirli
mantarları yiyen Alice, tavşan deliğinden
geçerek harikalar dünyasına adımını atı-
yordu. Matrix'teki Neo ise bu dünyaya gi-
rebilmek için bir hap yuttu.. Ama unutmak
gerek ki onlar kurgudur. Hayat ise,
gerçektir.

Ekstazi: Metilen dioksi metil amfetamin MDMA - patlamak

İk kez 1912'de Alman Kimya firması
Merck (*Yine Aynı firma bkz. Kokain*) taraf-
ından Almanya'da sentezlendi. İnsanlar
üzerinde hiç denenmedi. Daha sonra ise
unutuldu. Ekstazi'yi yeniden dünya sahne-
sine çıkaran kansı Ann Shulgin'le birlikte
ekstazinin terapotik etkileri üzerine çalışma

ve denemeler yapan kimyacı Alexander
Shulgin'dir. Yakınlık hissi artışı psikote-
rapide özellikle de çift terapisinde kullan-
may denemişlerdir. Kendisi üzerindeki
denemelerini psikolog Leo Zeff ile paylaştı.
"Sarhoşluk, rahatlama ve berraklık" gibi et-
kilerin birlikteliği, o tarihlerde Shulgin'e bu
maddenin psikoterapide kullanılabilecek
faydalı bir ilaç olabileceğini düşündürdü.
Zeff, 'ekstazi' maddesini terapilerde yar-
dımıcı olarak kullandı ve yüzlerce mes-
lektaşına aynı yöntemi önerdi. Ve MDMA
psikoterapi seanslarının bir parçası olarak
kullanılmaya başlandı. MDMA'in evlilik ve
ilişki terapisi, travma sonrası stres bozuk-
luğu, travma, fobi bozuklukları, bağımlılık,
kanseri ve ölümcül hastalıklardan mustarip
kişilerde endişe tedavisinde kullanılabile-
ceği, dönemin birçok psikiyatrist ve psiko-
terapist tarafından kabul görmüştür bazı
tartışmalı terapilerde kullanılmıştır.

Fakat MDMA maddesi bilim çevrele-
rinin dışında kalan farklı bir kesim tara-
fından da keşfedilmekte gecikmeyecekti.
Bir süre sonra yasadışı laboratuvarlarda,
etken maddesi MDMA olan ekstazi üre-
tilmeye başlandı. 1985'te kadar yasal
olan ve psiko terapilerde kullanılan mad-
de kötü kullanımın fark edilmesiyle birlikte
yasaklandı. Ekstazi, alındığında etkisi 20-
40 dakika arasında etkisi başlar. Beyacı
mutluluk veren hormon serotoninin aşırı sal-
gılanmasıyla kişi basit bir deyimle bir anda
"sevgi keleşine" döner. Kullanılan kişiler
bunu "patlamak" ifadesi ile ilişkilendirirler.
Ekstazi, fiziksel bağımlılık yapmamasına
rağmen, yarattığı etkiden dolayı psiko-
loji bağımlılık yaratabilir. Ekstazi alan bir
kişi yerinde duramaz, gözbebekleri büyük
fazla miktarda alındığında halüsinasyon
oluşturur. İçindeki amfetamininden dolayı
dişleri takırdır. Bunu engellemek için ge-
nelde büyük bir sakız çiğner. Yakınlık hissi
oluşturmasından dolayı tecavüz vakaları-
na rastlanmıştır. Ekstazi'yi bu ismi veren
yeraltı dünyasıdır. Shulgin, bu madde için
"empati" ismini uygun görmüştür. Ama yer-
altı dünyası daha baskın çıkmıştır.

Sonuç olarak, bütün narkotik madde-
ler ya siyasal ya toplumsal yıkımlarda belli
oranda rol oynamışlardır. İnsanlar mut-
luluğu metabolizmalarına zarar verecek
maddeler yerine yapmakta ve yapacağı
şeylerde aradığında dünya daha farklı bir
yer olacaktır.

Osmanlı'da matbaa neden gecikti?

Matbaanın neden geciktiğine dair çeşitli argümanlar ortaya atılmaktadır. Bunlar; hattat sanatının geleneksel bir etken olması, dinsel tutuculuk ve teknik eksiklikler olarak ileri sürülmektedir. Osmanlılarda halkın, matbaayı kültürel ve düşünsel yaşamını zenginleştirmede zorunlu bir ihtiyaç olarak görmediği göz önüne alındığında, toplumun hazır olmamasının matbaanın gecikmesindeki asıl gerekçe olduğu ortaya çıkmaktadır.

Matbaanın ilk kez nerede kim ya da kimler tarafından icat edildiğine dair çeşitli iddialar mevcut olsa da, yapılan ayrıntılı incelemeler Johannes Gutenberg (1398-1468) üzerinde karar kılınmasını sağlamıştır. Bilindiği üzere Gutenberg, 1430'lu yıllardan itibaren baskı tekniğini geliştirmeye yönelik çalışmalara başlamış, bazı girişimlerde bulunduktan sonra bugünkü anlamda matbaanın temelini atmayı baş-

şarmıştır. Matbaanın Avrupa'da, Almanya'dan başlayarak onar yıllık aralıklarla İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere ve diğer ülkelere yayılmasıyla birlikte de kitap fiyatları geniş halk kitlelerinin alabileceği seviyeye düşmüştür. Bilginin daha kolay ulaşılabilir olması, o dönemde sihir, büyü gibi batıl inançlara bağlı kalarak yaşamını sürdüren çoğunluğun bu bağımlılıktan kurtulmasına ve sonuçta kendine güvenen ve akli ön plana çıkaran bir insan tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Matbaanın Avrupa'da, Almanya'dan başlayarak onar yıllık aralıklarla İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere ve diğer ülkelere yayılmasıyla birlikte de kitap fiyatları geniş halk kitlelerinin alabileceği seviyeye düşmüş ve bu da kendine güvenen akli öne çıkaran insan tipinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

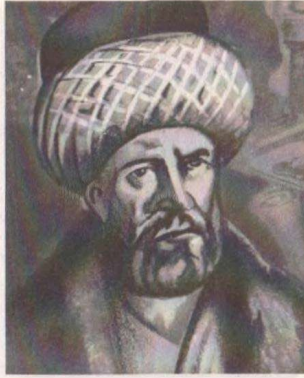

Bilginin daha kolay ulaşılabilir olması, o dönemde sihir, büyü gibi batıl inançlara bağlı kalarak yaşamını sürdüren çoğunluğun bu bağımlılıktan kurtulmasına yol açtı.

İbrahim Müteferrika ve Türk matbaacılığı

Rönesans'ın üç temel ögesinden biri olan matbaa, Türkiye'ye iki yüz yetmiş dört yıl sonra gelebilmiştir. Bununla birlikte Müteferrika matbaası kurulana kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde azınlıkların kurduğu otuz yedi matbaada çeşitli eserler basılmıştır. Osmanlı yönetimindeki topraklarda matbaayı ilk önce Yahudiler kurmuştur ve ilk kitap 1494'te İstanbul'da basılmıştır. Kim tarafından basıldığı bilinmeyen bu kitabın *Tevrat ve Yorumu* olduğu sanılmaktadır. Yahudiler ayrıca Selanik, Edirne ve İzmir'de matbaalar kurmuşlar ve buralarda Arapça ve Türkçe yasaklandığı için, çoğu dini konularda olmak üzere İbranice, İspanyolca, Yunanca ve Latince kitaplar basmışlardır. Bu kitaplar arasında tarih, gramer ve sosyoloji ilişkin kitaplara da rastlanmaktadır. Matbaayla ilgilenen bir diğer azınlık ise Ermenilerdir. İlk Ermeni matbaacısı Abgar'ın, patrikleri Sebastî Mikael'in yardımıyla İstanbul'da 1565'te faaliyete geçirdiği matbaanın Ermeniler arasında yaygınlaşmasıyla birlikte kitapların yanı sıra gazete ve dergiler de basılmaya başlamıştır. Ermeni matbaalarında da ağırlıklı olarak dini içerikli kitaplar basılmakla birlikte, tarih, coğrafya ve astroloji konularında kaleme alınmış kitaplar da yer almıştır. Ermeni matbaalarının çoğu daha sonra siyasi etkinliklere karışıklılarından dolayı kapatılmıştır, geriye kalanları ise 1728 yılında çıkan yangında yok olmuştur.

Karlofça Antlaşması ile Gerileme Dönemi'ne giren Osmanlı Devleti, daha önceleri kayıtsız kaldığı Batı'yı daha yakından tanımaya yönelmiş ve XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'nın uygarlık adına ortaya koyduğu ürünleri ve bu ürünlerin yaşama geçirilmesinde etkili olan bilimsel ve kültürel yapıyı tanımaya, anlamaya ve de aktarmaya çalışmıştır. **** Bu amaçla gerçekleştirebilmeye yönelik ilk adımlardan biri de Lale Devri'nde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesidir. Fransa'nın uygarlık ve eğitim araçlarının incelenerek uygulanması olanaklı olanların rapor

İbrahim Müteferrika, matbaanın gerekliliğini, önemini ve sağlayacağı yararları göz önüne alarak, aydınlanma yolunda önemli bir mücadele vermiştir.

edilmesi talimatı ile görevlendirilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin, Paris'te bulunduğu dönemde yanında oğlu Said Mehmet Efendi de bulunmuştur. Paris'te matbaa ile tanışan ve kitapların bu araçla kolaylıkla çoğaltıldığını görek hayranlık duyan ve bir benzerini İstanbul'da kurmayı düşünen Said Mehmet Efendi İstanbul'da döndüklerinde İbrahim Müteferrika ile tanışmış ve ilk Türk matbaasını kurmak yönünde onunla ortak girişimlere başlamıştır. Bu arada doğduğu ve yetiştiği çevre dolayısıyla matbaa konusunda tecrübeli olan Müteferrika, 1726 yılında

Paris'te matbaa ile tanışan ve kitapların bu araçla kolaylıkla çoğaltıldığını görek hayranlık duyan ve bir benzerini İstanbul'da kurmayı düşünen Said Mehmet Efendi İstanbul'da döndüklerinde İbrahim Müteferrika ile tanışmış ve ilk Türk matbaasını kurmak yönünde onunla ortak girişimlere başlamıştır.

önce matbaanın gerekliliğini, önemini ve sağlayacağı yararları vurguladığı *Vesile el-Tibâ'a* (Matbaanın Gerekleri) adlı bir kitapçık hazırlamış ve bu çalışmayı başta Sadrazam Damat İbrahim Paşa olmak üzere, birçok devlet ileri gelenine ulaştırmıştır. Ardından bazı taleplerin olduğu bir dilekçeyle Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya başvurmuştur. Sadrazam Damat İbrahim Paşa, konuya olumlu yaklaşmakla birlikte bir de Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'den bir fetva alınmasını emretmiştir. Şeyhülislam da matbaanın kurulmasına olumlu bakmıştır ve kitap basımına izin vermiştir. Fetva istenirken yalnızca lügât, mantık, hikmet, hey'et (astronomi) vb. kitaplar diyerek basırluğundan, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları doğrudan doğruya matbaada basılacak kitapların dışında tutulmuştur. Bu olumlu fetvadan sonra, Sadrazamın matbaanın imtiyazını dönemin padişahı III. Ahmed'e "Mucibince amel oluna" emriyle başlayan ve Said Mehmet Efendi ile İbrahim Müteferrika'nın 'Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm' kitapları basmamak şartı ile matbaa kurmalarına izin veren Hatt-ı Hümayûn'u imzalatmasıyla 1726 yılında matbaa resmen kurulmuştur.

Vesile el-Tibâ'a

Müteferrika'nın matbaada bastığı eserlere dair bilgiler vermeden önce yukarıda değindirdiğimiz *Vesile el-Tibâ'a*'nın içeriğini paylaşacağız, çünkü bu kitapçık Müteferrika'nın matbaanın toplumsal, ekonomik ve teknik boyutları olan bir icat olduğunun farkında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Müteferrika bu çalışmasını, yayımladığı ilk kitap olan *Vankulu Sözlüğü*'nün baş tarafına da eklemiştir. *Vesile el-Tibâ'a*'da Müteferrika şu noktaları vurgulamıştır:

Lügât, tarih, hey'et (astronomi), coğrafya ve devlet işleri ile ilgili önemli eserlerin basım yoluyla çoğaltılması her sınıf halkın tahsil durumunun yükselmesi için faydalıdır.

İslam devletlerinin kuruluşundan o zamana kadar yazılmış değerli eserlerin

Osmanlılar'da matbaa, devlet desteği ve özel çaba ile getirilmesine karşın, toplumsal anlamda bir fayda sağlayamamış ve halkın kültürel ve düşünsel gelişimine bir katkısı olmamıştır. Çünkü kitap fiyatları beklenenin aksine, gerektiği ölçüde ucuzlayamamıştır.

basılması bu kitapların Müslümanlar arasında yayılmasını sağlar.

Basım yoluyla çoğaltılacak eserlerin yazıları açık ve güzel, yanlışsız olacağından, öğrenciler ve öğretmenler okudukları ve okuttukları eserlerin doğruluğundan emin olurlar. Basılan eserlerin mürekkepleri sabit olduğundan yazmalarda olduğu gibi rutubetten çabucak bozulmaz ve devamlı olur.

Basım kârlı bir iştir. Bir cilt yazmak zahmeti ile binlerce cilt doğru yazılmış eser elde edilir. Böylece kitapların fiyatları ucuzlayacağından zengin fakir herkes, öğrenciler de dâhil, kitap satın alabilir. Basılmış eserlerin başlarına kısa ve sonlarına uzun fihristler eklemek suretiyle istenilen bir şeyin eserde kolayca bulunması sağlanır.

Kitapların basılınca ucuza alınabilmesi nedeniyle, onları herkesin, hatta taşra şehirlerinde yaşayanların dahi satın alabilmesi, bundan dolayı da cehaletin ortadan kalkması mümkün olur.

İstanbul'da ve İmparatorluğun öbür şehirlerinde basım sayesinde kütüphaneler kurulur. Öğrenciler tahsilleri için kitabı kolayca temin edebilir ve memleket kalınır.

Osmanlı padişahları yaptıkları savaşlar aracılığı ile İslam'ın yüzünü açartmış ve şanını yükseltmişlerdir. Kitaplar basım yolu ile çoğaltılırsa, Müslümanlara ayrıca büyük hizmet etmiş olurlar.

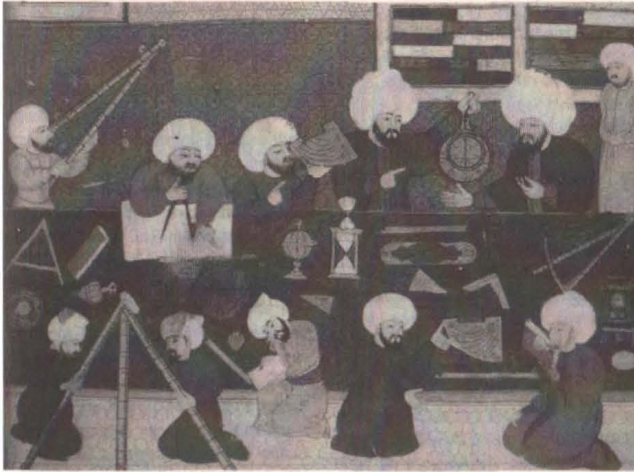
Avrupa Devletleri, Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış eserlerin değerini bildiklerinden onları bastırmaktadırlar ve örneğin *Kânun, Şifâ, Nüzhet el-Müşak* ve *Ökidesvb.* eserleri bastırıldıkları bilinmektedir. Ancak şimdilik bastıkları eserlerin yanlışlarını düzelterek adamları olmadılarından, bu kitaplar hatalarla doludur. Eserler Mağrib yazısıyla basıldığından güzel değildir. İleride doğu dillerinden alayan bilgili insanlar bularak bastıracakları eserleri İslâm memleketlerine gön-

dererek para çekebilirler. Müslümanlar, diğer hususlarda Hristiyanlardan ileride olduklarından basım sanatında da onları geçmezlerdir. ***2***

Bu faydalı sanatın alınması eskiden düşünülmüş ve devlet yöneticileri konuyu incelemiş ise de, uğraştırıcı ve sıkıntılı bir iş olması ve basım sanatından almayan bir kimsenin bulunmamasından ötürü geri bırakılmıştır. İslamiyeti benimsemiş bütün milletlerin kitaba ihtiyaçları fazladır. Basımın kabul edilmesi ve eserlerin

Müteferrika'nın matbaasında bastığı kitaplar

Sıra no	Kitabın Adı	Baskı Sayısı	Basıldığı Yıl	Fiyatı
1	Kitâb-ı Lügât-ı Vankulu (Arapça-Türkçe Vankulu Sözlüğü)	1000	1729	35 Kuruş 120 Frank
2	Tuhte el-Kibâr fî Estâr el-Bihâr (Deniz Savaşları)	1000	1729	3 Kuruş 12 Frank
3	Tâhî-i Seyyâh	1200	1729	3 Kuruş 6 Frank
4	Tâhî-i Hind-i Garbî (Amerika veya Batı Hindistan Tarihi)	500	1730	3 Kuruş 6 Frank
5	Tâhî-i Timur-i Gürgân (Timurlenk Tarihi)	500	1730	3 Kuruş 6 Frank
6	Tâhî-i Mısır-ı Kadîm ve Mısır-ı Cedid (Mısır'ın Eski ve Yeni Tarihi)	500	1730	3 Kuruş 9 Frank
7	Gülşen-i Hulefâ (Halifeler Tarihi)	500	1730	5 Kuruş 15 Frank
8	Grammaire Turque -ou Methode Courte et Facile Pour Apprendre la Langue Turque (Türkçe Grameri veya Türk Dilini Öğrenmek için Kolay Yöntem)	1000	1730	3 Kuruş 40 Frank
9	Usûl el-Hikem fî Nizâm el-Ümem (Milletlerin Düzeni Hakkında Yöntemsel Düşünceler)	500	1732	1 Kuruş 30/100 Frank
10	Füyûzât-ı Miknâsiye (Pusulânın Yararları)	500	1732	1 Kuruş 30/100 Frank
11	Cihânnümâ	500	1732	30, 44" Kuruş 90/150 Frank
12	Takvîm el-Tevâhîh (Kronoloji Cetvelleri)	500	1733	15 Kuruş 38 Frank
13	Kitâb Tâhî-i Nâimâ (Nâimâ Tâhîi)	500	1734	75 Frank
14	Tâhî-i Râşid	Belirsiz	1741	30, 40" Kuruş 90/120 Frank
15	Tâhî-i Asım	Belirsiz	1741	30, 40" Kuruş 90/120 Frank
16	Ahvâl-i Gazavât der Diyar-ı Bosna (Bosna Savaşlarının Durumu)	Belirsiz	1741	6 Frank
17	Kitâb Lisân el-Acem el-Müsemmâ bi-Ferheng-i Şuûri (Acemce-Türkçe Sözlük)	Belirsiz	1742	120, 150" Frank

Osmanlı'da matbaadan önce ağırlıklı olarak ilgi gören ders kitapları ve dini kitaplar konusundaki eğilimin matbaa sonrasında da değişmemiş ve Mütferrika'nın bastığı kitaplar da okuyucudan yeterince ilgi görmemiştir.

basılması, devletin şanını ve şerefini artıracaktır.

Matbaa neden gecikti?

Matbaanın neden geciktiğine dair çeşitli argümanlar ortaya atılmaktadır. Bunlardan biri Osmanlı Devleti'nde hattatlık mesleğinin geleneksel bir uğraş olarak etkin olmasıdır. Matbaanın hizmete girmesiyle yaklaşık olarak doksan bin kişiden oluştuğu düşünülen bu sınıfın iş anlamında büyük kayba uğrayacağından matbaayı engelledikleri ileri sürülse de, Mütferrika'nın on üç yıl içinde bastığı kitap sayısının on yedi olduğu (toplam on iki bin beş yüz baskı) göz önüne alındığında, hattatlık mesleğinin ortadan kalkmadığı hatta uzun bir dönem daha varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Matbaanın gecikmesinde etken olarak gösterilen diğer bir neden ise dinsel tutuculuktur. Ancak, matbaanın kuruluşu sırasında padişahın dinsel içerikli kitapların basılması koşulu ile izin alınmış olması bu nedenin de geçerli olmadığını ortaya koymaktadır. Zira Osmanlı Türkleri de daha önceden, tıpkı XV. yüzyılda matbaayı kuran azınlıklar gibi, dönemin padişahına başvurarak dini içerikli kitap basmamak

koşulu ile izin alabilirlerdi. Matbaanın kuruluşunun teknik nedenlerle geciktiği de ileri sürülmektedir. Bu nedenlerin başında kağıt sorunu, yetmiş eleman azlığı, aynı kitaptan çok sayıda istenmesinin yaratacağı sıkıntılar ve matbaada basımı kolaylaştıracak az harfli bir alfabe sisteminin yokluğu gelse de bu eksiklikler ikinci planda kalmaktadır. Bununla birlikte, matbaanın Avrupa'da hangi koşullar altında kullanılmaya başladığı ve hangi düşüncenin ürünü olduğu ve Osmanlılarda halkın, matbaayı kültürel ve düşünsel yaşamını zenginleştirmede zorunlu bir ihtiyaç olarak görmediği göz önüne alındığında, toplumun hazır olmamasının matbaanın gecikmesindeki asıl gerekçe olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yazımın başında da değindiğimiz üzere, Rönesans'ın ürünü olan matbaa bir gereksinimden doğmuştur ve Batı'da kendine güvenen ve akli ön plana çıkaran bir insan tipinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlılar'da ise matbaa, devlet desteği ve özel çaba ile getirilmesine karşın, toplumsal anlamda bir fayda sağlayamamış ve halkın kültürel ve düşünsel gelişimine bir katkısı olmamıştır. Çünkü kitap fiyatları beklenenin aksine,

gerektiği ölçüde ucuzlayamamıştır. Bunu örneğin tabloda gösterdiğimiz *Vankula Sözlüğü*'nün yazma ve basma nüshaları arasındaki fiyat farkıyla açıklayabiliriz. Yazma nüshanın fiyatı 350 kuruş iken, basma nüshanın fiyatı 35 kuruştur. Gerçi bu iki nüsha arasında on katlık bir ucuzlama söz konusudur, ancak öğrencilerin satın alabilmesi için biçilen 35 kuruşluk değer, o sırada 10 altın etmekteydi. Kitap fiyatlarının ucuzlamasına rağmen halen halkın alım gücünün oldukça üzerinde olması nedeniyle, matbaanın kurulması kitap alımını artıracak bir gelişme olmamıştır. ***Aynı zamanda matbaadan önce ağırlıklı olarak ilgi gören ders kitapları ve dini kitaplar konusundaki eğilimin matbaa sonrasında da değişmemiş ve Mütferrika'nın bastığı kitaplar da okuyucudan yeterince ilgi görmemiştir. Zira İbrahim Mütferrika'nın ölümünden sonra yüzlerce kitabının satılmadığı ortaya çıkmıştır.

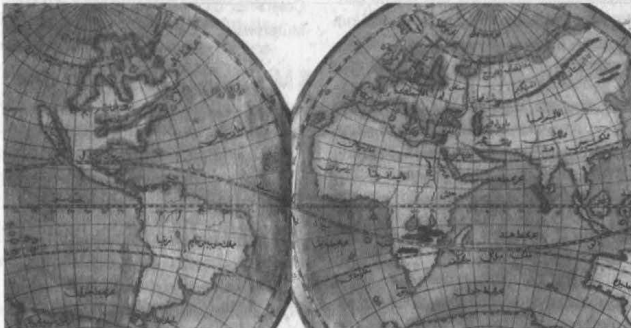
Mütferrika'nın ölümünden sonra matbaa işlevini uzun bir süre yitirmiştir. Bu durum göstermektedir ki devlet desteğine rağmen, matbaa Batı'dakinin aksine Osmanlılarda toplumsal ve kültürel dönüşüm sağlamada istenen ve beklenen etkiyi ortaya koyamamıştır. Oysa Mütferrika'nın bastığı kitaplar arasında yer alan *Cihânnümâ*, Osmanlılar arasında ilgi ve kabul görseydi matbaanın geç de olsa kuruluşu anlamlı olacaktı. Bilindiği üzere, *Cihânnümâ* XVII. yüzyılda yaşayan ve başta tarih ve coğrafya olmak üzere çeşitli alanlarda eserler kaleme alan Kâtip Çelebi'nin ölümsüz yapıtlarından biridir. Mütferrika, matbaayı kurduktan sonra

Mütferrika, matbaayı kurduktan sonra Cihânnümâ'ya birtakım ekler yapmış ve 1732 yılında basmıştır. Böylece bir bilim aktarıcısı olarak da Osmanlı bilim ve kültür dünyasına büyük hizmet etmiştir.

Cihânnümâya birtakım ekler yapmış ve 1732 yılında basmıştır. Böylece bir bilim aktarıcısı olarak da Osmanlı bilim ve kültür dünyasına büyük hizmet etmiştir. Şöyle ki, *Müteferrika Cihânnümâya* coğrafya, geometri, astronomi ve kozmografyaya ilişkin bilgiler eklemenin yanı sıra Kâtip Çelebi'nin Van eyaleti civarında bıraktığı memleket tasvirlerini, Anadolu'da Üsküdar sahillerine kadar uzatmıştır. *Müteferrika*'nın yaptığı eklerle örnek olarak, aşağıda önce Yer Merkezli Kuram'ı savunanların, doğa kanunlarına başvurarak Yer'in hareket etmesine yönelik itirazlarını ve ardından *Müteferrika*'nın bunlara, Aristoteles'i eleştiren Galilei'yi şahit göstererek verdiği cevapları gösterebiliriz:

"Mekânlar arasında en aşağıda olanı, evrenin merkezidir ve burada cisimlerin en ağırlı olarak bulunan Yer'in hareket-siz durması gerekir. Eğer, Yer hareket etseydi bu elbette algılanırdı ve binalar ile ağaçlar yıkılıp baş aşağı olurlardı. Ayrıca, ağır cisimler, yukarıdan aşağıya dikey olarak düşmezdi (Düşecekleri yer, Yer'in yüzeyi ile beraber hareket ettiği için!). Yine aynı sebepten, batıya doğru atılan bir güllenin hızı, doğuya atılan güllenkinden fazla olurdu. Çünkü batıya doğru giderken, batıdan doğuya gelen Yer'in yüzeyi ona karşı geldiği için, gülle çok daha fazla mesafe almış olurdu! Son olarak, havada uçan kuşlar, tekrar yere inince, Yer ile beraber doğuya sürüklenmiş olan yuvalarını bulamazlardı."

"Yer'in diğer feleklerden ağır olduğu henüz kanıtlanmamıştır. Dolayısıyla,

Müteferrika, Kâtip Çelebi'nin ünlü eseri Cihânnümâyı bazı eklemeler yaparak basmıştır.

bazı cisimlerin ulvi ya da sufi olmaları bize kıyasladır. Gerçi büyük taşlar gibi bazı cisimler yerden kaldırılıp, bırakılınca yine yere düşer; ama bundan, bütün yer küresinin ağır bir cisim gibi kımıldamaması anlamı çıkmaz. Yer, Descartes'in bahsettiği "yumuşak madde" ile kuşatıldığından, hareket halindeki su içinde bulunan bir cisim gibi, Yer'in hareketini hissetmeyiz. Ev ve ağaçların yıkılmaması da bundandır. Yukarıdan aşağıya düşen her cisim, bu düşme sırasında, Yer'in etrafındaki maddenin hareketine de katılır. Denizdeki balıklar nasıl suyun hareketine katılıyorsa, kuşlar da havanın hareketinden hissedâr oldukları için, uçarken yuvalarından uzaklaşmış olmazlar ve batıya doğru atılan bir gülle de doğuya doğru atılan gülleden daha hızlı olmaz. Çünkü gülle de Yer'in hareketine katılmaktadır."

Müteferrika'nın yalnızca astronomi ve fiziğe ilişkin ekleri genel olarak incelenip değerlendirildiğinde şu noktalar hemen açığa çıkmaktadır:

Kopernik Kuramı'nın gerçek anlamda Osmanlı kültüründe tanınması *Müteferrika*'yla gerçekleşmiştir.

Müteferrika, ilk defa Galilei'nin yeni fiziğini Osmanlılara aktararak, Galilei'nin de Osmanlılar arasında tanınmasını sağlamıştır.

Müteferrika, Evren'in yapısına ve işleyişine mekanik bir açıklama getiren Descartes'in *Çevrimler Kuramı*'nı da anlatmış ve böylece Descartes'in kuramını

-kuram oluşturulduktan yaklaşık yüz yıl sonra- Osmanlı bilim topluluklarının ilgisine sunmuştur.

Müteferrika'nın yaptığı ekler göstermektedir ki o, astronomi ve fizik alanlarında, döneminin en gelişmiş doğayı anlamlandırma modeli olan mekanik evren görüşüne uygun olarak, Batı'daki bilimsel bilgi düzeyini ayrıntılı olarak ve başarılı bir biçimde aktarmıştır. Bununla birlikte *Müteferrika*'nın *Cihânnümâ* baskısının, o günkü Osmanlı bilim topluluklarının yapısı açısından yeterince ve gerektiğince ele alınıp tartışılmadığı ve beklenen etkiyi yaratmadığı görülmektedir. Çünkü *Müteferrika*'nın 1732 yılında yayımladığı *Cihânnümâ*'dan 100 yıl sonra bile, Osmanlıların en saygın eğitim kurumlarından biri olan Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn'da hâlâ Batlamyus kuramının üstünlüğünü savunan *Mirât-ı Âlem*'in okutulması, hem geçmiş bilgilerin en üst noktasını temsil eden hem de Newton'la tamamlanan Bilimsel Devrim'in anlaşılmasını kolaylaştıracak bir yapıt olan *Müteferrika*'nın *Cihânnümâ* baskısının yeterince benimsenmediğine ve anlaşılmadığına açık bir kanıttır. Dolayısıyla, XIX. yüzyılın birinci yarısında Osmanlılarda Yer Merkezli Kuram'ı savunan kitaplar, hâlâ ders kitapları işlevini görmeye devam etmektedir. Oysa aynı dönemde Batı'da bilimsel bilgi birikimi çok gelişmiş ve Newton kuramı rhapsiz bir hale gelmiştir.

Kısacası ne *Müteferrika*'nın kurduğu matbaa, ne de *Müteferrika*'nın bastığı kitaplar arasında bilimsel açıdan en kıymetlisi olan *Cihânnümâ*, Osmanlılar arasında hak ettiği ilgiyi görmüştür.

Dipnotlar

* Bu çalışma, Hüseyin Gazi Topdemir'in *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı* (Ankara 2002) adlı eseri ile İnan Kalaycıoğlu'nun *Kâtip Çelebi'nin Cihânnümâ Adlı Eserine İbrahim Müteferrika'nın Yaptığı Ekler Doğultusunda Çağdaş Bilimlerin Türkiye'ye Girişi* (Ankara 2003) başlıklı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

** Ciltli tezhipli olan nüshanın fiyatıdır.

*** Çelebizade Asım Efendi'nin tarih kitabı aslında Râşid Tarih'i'nin zeyli olduğundan verilen fiyat iki tabiri ortak fiyatıdır.

İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış

Potlach (Potlaç)

Potlaç, gösterişli ziyafetler değil, daha geniş bir coğrafya ve demografi bağlamında malların ve nesnelerin eşitsiz dağılımını düzenleyen, farklılıkları asgariye indiren ve böylelikle topluluk içi çelişkileri törpüleyen önemli bir denetim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kıtlığa ve sınıfsal farklılaşmaya karşı bir tür sigorta işlevi görmektedir.

Potlaç, ABD'nin ve Kanada'nın kuzey batı Pasifik sahillerinde kalan tarihsel yerleşim alanlarındaki Kuzey Amerika yerli (Kızılderili) topluluklarında görülen ve "vermek", "bağışlamak", "beslenmek", "tüketmek" gibi anlamlarda Türkçeye çevirebileceğimiz son derece ilgi çekici bir ritüeldir.

Potlaçlar, kimi kabilelerde zenginlerin yahut şef vb. yüksek statülere sa-

hip üyelerin doğum, ölüm, erginlenme (inisiasyon) gibi geçiş ritüellerinde, kimi topluluklarda ise yıllık çevrimlerde (genellikle bahar aylarında), bir önceki yıldan arta kalan geçim ürünlerinin yahut prestij nesnelerinin bir araya toplanarak müzikli, danslı ortamlarda tüketildiği ve kalanların da yakılarak yahut kırılarak "yok edildiklen" ritüelleridir. 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar yoğun biçimde sürdürülen bu törenlerde, topluluk içerisindeki belirli soy

19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar yoğun biçimde sürdürülen bu törenlerde, topluluk içerisindeki belirli soy gruplarında ya da belirli kişilerin elinde fazlasıyla biriken geçim ürünleri yahut prestij nesneleri, toplu törensel bir tüketimle dağıtılırdı.

Besin edimimiz, toplumsal/kolektif temelde gerçekleşmektedir.

Avcı toplayıcılıktan karmaşık örgütlenme modellerine insanlığın dönüşümü devam ediyor.

gruplarında ya da belirli kişilerin elinde fazlasıyla biriken geçim ürünleri yahut prestij nesneleri, toplu törensel bir tüketimle dağıtılırdı. Hala daha geriye kalan ürünler ya da nesneler var ise, onlar da yine törensel uygulamalarla yok edilirdi. Antropolojinin, sosyolojinin ve iktisadın birçok yönüyle ele aldığı bu topluluklar ve törenler hakkında oldukça zengin tartışmalar vardır. Ancak Potlaç ritüellerini ve toplumsal yaşamdaki karşılığını daha iyi anlayabilmek için, (özellikle) antropologların bu toplulukları hangi ilişkisel boyutlarda tanımladıklarına ve haklarında tartışma yürüten hangi kavramlarla konuştuklarına kısaca bakmamız gerekecektir.

Geçim ürünleri ve prestij nesneleri

Elbette beslenme, tüm canlılarda ortak bir özelliktir. Türemümüzde ise beslenme, diğer primatlarda olduğu gibi, kolektif olarak giderilen birincil ihtiyaçlar arasındadır. Yani sıra türemümüzün besin ihtiyaçlarını giderme konusundaki ısrarcı ve yaratıcı tutumunun, biyolojik ve kültürel evrimimizin de nirengi noktasını yarattığı söylenmelidir. Özcesi, besin edimimiz, toplumsal/kolektif temelde gerçekleşmektedir.

Türemümüzün besin elde etme faaliyetleri, milyonlarca yıl boyunca, asalak ve basit bir ekonomik işlem den ibarettir: göçebe sürüler halinde toplamak ve avlan-

mak. Ancak besin üreticiliği aşamasına geçişimizle birlikte ekonomik sistemlerimiz, kültürün (yani belirli bir insan topluluğunun ürettiği/yarattığı maddi ve manevi öğelerin tümünün) belirleyici ilişkileri haline gelmiştir. Biyolojik evrimin yanı sıra kültürel evrimde de ilerledikçe ve daha karmaşık üretim, geçim, yaşam ve düşün biçimleri inşa ettikçe, besin edinme davranışları da büyük çeşitlilikler göstermeye başlamıştır. Tarihsel avcı toplayıcı atalarımızdan çağdaş avcı toplayıcı takımlara ve bahçe tarımcı (hortikültürist) topluluklara, tarım (ve çoban) toplumlarından sanayi toplumlarına uzanan kültürel evrimin odağında yer alan besin edinme faaliyetleri, beraberinde farklı toplumsal örgütlenme modellerini, toplumsal ideolojileri ve kültürel bütünlükleri de yaratmaktadır.

İktisat, kapitalizmin can verdiği modern Batı dünyasında beliren bir sosyal bilim olarak, tüm ekonomik sistemleri modern sanayi toplumlarını merkeze alarak değerlendirir. Üretim ilişkileri, üretim süreçleri, ortak pazar, piyasa ilişkileri gibi kapitalizmin belirleyiciliğinde vücut bulan ve diğer tüm üretim biçimlerini kendisine bağımlı hale getiren yeni bir toplumsal ilişki biçiminin tanımlarını ve analiz araçlarını kullanır. Uzmanlaşma ve ayrışma temelinde toplumsal sistemlerin ele alındığı bu tip kuramsal yaklaşımların dışında, antropoloji ise, dikkatini küçük ölçekli topluluklara yönelterek modern dünyada varolan bu kurumların, ilişkilerin, davra-

ların "köklerini" araştırır. Bu itibarla bakıldığında antropolojinin 25-30 kişilik küçük takımlara, topluluklara bölünmüş olarak yaşayan basit ekonomilere sahip topluluklardaki besin edimi faaliyetlerini ve bu ekseninde beliren birtakım ilişkileri, süreçleri "geçim ilişkileri" olarak değerlendirmeye eğiliminde olduğu görülmür. Buradaki ana fikir, daha ziyade gündelik yaşam içerisindeki sosyal ilişkilerden hareketle, modern dünyayı ayakta tutan kültürel sistemlerin erken izlerini sürmeye çalışma ya da çağdaş kalıntıları incelemeye gayretidir.

Antropolojinin bu yaklaşımındaki mantık basittir. İnsanlık göçebe avcı toplayıcı geçmişten, üretici ekonomilere ve daha karmaşık toplumsal-siyasal örgütlenme modellerine doğru bariz bir dönüşüm geçirmiştir ve süreç devam etmektedir. Üstelik zamanımızdan önce 10 ila 7 bin yıl önce hızlanan bu dönüşüm, milyonlarca yıla yaslanan göçebe sürü hayatıyla kıyaslandığında neredeyse önemsiz diyebileceğimiz kısa bir zaman önce hayat bulmuştur. Dolayısıyla antropoloji, bu dönüşümün hem tarihsel boyutunda hem günümüzde cereyan eden yeni ilişkisel boyutlarında sorularını cevaplarken, halen yaşamaya devam eden (ve tarihsel atalarımızın gerçekleştirdiği besin edinme faaliyetlerine benzer) eski ekonomi sistemlerine sahip topluluklara/kültürlere odaklanır.

Ayrıca günümüz dünyasında insanlar, modern sanayi üretiminin iki buçuk asırdır pâydeperpe denetimini artırdığı ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarda yaşamaya başlamış olsalar da (çağdaş) avcı toplayıcı, bahçe tarımcı (hortikültür),

İnsanlık göçebe avcı toplayıcı geçmişten, üretici ekonomilere ve daha karmaşık toplumsal-siyasal örgütlenme modellerine doğru bariz bir dönüşüm geçirmiştir ve süreç devam etmektedir.

Dede Korkut hikâyelerinden "Salur Kazan'ın Evi Yağmalanması"nda geçen ziyafet ve dağıtım, Potlaç örneği olarak değerlendirilmiştir.

böylelikle topluluk içi çelişmelerin asgari düzeyde tutulabilmesine yaramaktadır.

Burada şu noktayı da kısaca vurgulamakta yarar vardır. Bahsi edilen topluluklar avcı-toplayıcı, bahçe tarımcı (hortikültürel), (küçük çaplı) tarımcı yahut göçebe çoban ekonomilere sahip; anayanlı ya da (genellikle) babayanlı soy/akrabalık örüntülerine sahip; takım, kabile/aşiret tipi toplumsal örgütlenme biçimlerinde yaşayan kültürlerdir. Dolayısıyla kırılğan ekonomileri vardır. Gerek doğal şartlardan gerekse küreselleşen emperyalist-kapitalizmin devletlerinden, şirketlerinden gelen amansız zorlamalar altında çözüme, dağılma yahut yeni ara formlar oluşturarak eşitsiz biçimde küresel dünya sistemine eklenme baskısı altında yaşamaktadırlar. Bu topluluklar için "dayanışma", toplumun/kültürün ya da başka bir deyişle (bu insanlar için) bildikleri dünyanın yok olmaması için zorunludur. Dolayısıyla "Potlaç" için, toplumsal eşitsizliğin giderilmesi gerekliliğinin, dinsel-büyüsel boyutta toplumsal ideolojiyle meşrulaştırılmış ritüeller ve gelenekler biçiminde vücut bulmasıdır diyebiliriz.

Potlaç hakkında bazı tartışmalar

Elbette ki birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip sosyal bilimcilerin Pot-

laç hakkındaki yargıları da değişkenlik göstermektedir. Antropolojinin (ABD merkezli Kültürel Antropolojinin) kurucu babalarından Franz Boas, Pasifik kıyılarında yaşayan Tlingit, Salish ve Kwakiutl yerlileri arasında Potlaç ritüelleri üzerine ilginç gözlemler kayda almıştır. Buna göre, topluluklardaki bazı bireyler yahut topluluğun tümü, yine yakın kandaş ilişkiler içerisinde oldukları bireylerin yahut diğer toplulukların desteğiyle (doğum, evlilik, erginlenme vb. vesilelerle) büyük şölenler/ziyafetler düzenlemekte, misafirlerini tika basa doyurmakta, onlara kendilerine ait prestij nesnelerinden bolca hediyeler vermekte ve ardından (geçim ürünlerinden ve prestij nesnelerinden) ellerinde kalan ne varsa yakıp yok etmekteydiler. Bu ritüellerden etkilenen Boas ve onun takipçilerinden, öğrencisi Ruth Bededict (20. yüzyıl başlarındaki önemli antropologlardandır) bu ritüelleri "gösterişli tüketim seremonileri" olarak değerlendirmişlerdir. Bireylerin ya da topluluğun "prestij kazanmak" için başvurduğu bir strateji olarak düşünmüşlerdir (Aydın ve Emiroğlu, 2003).

Ne var ki aynı tarihsel toplumsal koşulları ve davranışları farklı bakış açılarıyla ele almak da mümkündür ve doğrusu, bu görüşler daha gerçekçi görünmektedir. Malların ve (toplumsal varlığın) sürekliliği-

ni sağlayan (topluluğu ayakta tutmuş ve de tutacağına inanılan) ilişkilerin öznesi durumundaki) prestij nesnelerinin bir bölümünün tüketilerek yahut yakılarak, kırılarak yok edilmesi ve bir bölümünün de dağıtılması, bir tür toplumsal varlık stratejisi olarak düşünülebilir. Ekolojik antropolojinin öne çıkan isimlerinden Andrew P. Vayda, Potlaç ritüellerini "yeniden dağıtım stratejisi" olarak değerlendirdi. Ona göre, bu gibi toplulukların kendilerini çevreleyen doğal ve toplumsal baskılar-malar karşısında, süregötürdükleri yaşam biçimlerini koruma eğiliminde oldukları görülmelidir. Örneğin, Kuzey Amerika kıtasının kuzey batı Pasifik kıyılarında yaşayan bu topluluklar, balıkçılıkla geçinen avcı-toplayıcı takımlardı. Besinlerden ve gündelik araç-gereçlerden oluşan geçim düzlemine; deniz kabuklarından süsleri, köleleri, kanoları, bakır aletleri vb. kap-sayan servet düzlemine ve soyut bir kavram olarak prestij düzlemine sahiplerdi (Özbudun ve Uysal, 2013). Kısacası, bu tip sanayi öncesi ekonomi sistemlerine sahip topluluklarda yukarıdaki örnekler gibi çok merkezli mübadele sistemleri yaygındı ve genel olarak bakıldığında topluluğun ve komşu (benzer ekonomi sistemlerine sahip) toplulukların bölgesel düzlemde yaşamalarını idame ettirebilmelerini sağlamaktaydı. Avrupalı istilacıların yüzyıllar içerisinde kıtaya yerleşmeleri

Sencer Divitçioğlu, Dede Korkut hikâyelerinden yola çıkarak, göçebe kabile konfederasyonların yağma/ülüş kurumunu, Potlaç ritüelleriyle kıyaslamıştır. Yağmanın bölüşüm biçimlerinin yanı sıra göçebe Türk topluluklardaki kimi ritüellerin Potlaçla olan benzerlikleri Ziya Gökalp gibi toplum bilimcilerin de ilgi alanına girmiştir.

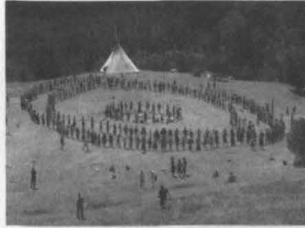
ve daha gelişkin ekonomik ve toplumsal sistemleriyle bu toplulukları da içermesiyle birlikte, bu mübadele düzenlemesine yeni nesneler ve ekonomik ilişki biçimleri girmeye başlamıştır. Bu durumda Potlaç, temel olarak balık avına dayanan kırılğan ekonomilere sahip yerlerde, yıllık av mevsimini az ürüne kapatanların, Potlaç düzenleyen (o yılın) "zenginlerinin" yani elinde daha fazla geçimlik ürün ve prestij nesnesi bulunanların misafiri olduğu törenler olarak hayat bulmuştur. Verimsiz bir av mevsimi sonunda komşu topluluklara ya da topluluk içerisindeki diğer soy gruplarına misafir olarak "prestij" kaybedenler, daha sonraki süreçlerde, verimli av dönemleri sonunda söz konusu "prestij" geri kazanabilmek için Potlaç düzenlemek ve o yılın talihsizlerini yedirmek, içirmek, doyurmak ve prestij nesneleriyle desteklemek durumundaydılar.

Şu durumda Potlaç, gösterişli ziyafetler değil, daha geniş bir coğrafya ve demografi bağlamında malların ve nesnelerin eşitsiz dağılımını düzenleyen, farklılıkları asgariye indiren ve böylelikle topluluk içi çelişkileri törpüleyen önemli bir denetim mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, kılığa ve sınıfsal farklılaşmaya karşı bir tür sigorta işlevi görmektedir.

Fransız etnolog Levi Bruhl de Potlacin tek tanrılı dinler öncesinde tüm topluluklarda görülen bir kültür olduğunu söyler. Bruhl'a göre, "ilkel" toplulukta egemen olan Animist (dinsel-büyüsel) inanmalar, nesneleri de kutsallıkla ilişkilendiriyordu. Böylece geçimlik malların yanı sıra "prestij" kazandıran nesnelerin mübadelesi, sosyal boyutta, topluluğun sürekliliğinin sağlanmasında güçlü bir ideolojik rol oynamaktaydı. "Armağanlaşma/mübadele" sayesinde, takas edilen nesneler topluluk bağlarını kuvvetlendirdiği gibi, bu nesnelerin yatay yahut dikey hareketliliği de yine topluluğun bütünlüğünü koruması bakımından önemliydi (Aydın ve Emiroğlu, 2003).

Potlaç, eşitlikçi toplumların kalıntısı olabilir mi?

Küçük ölçekli bir topluluğun yahut bu topluluğun üyesi olan bir ailenin ya da soy

Günümüzde halen kimi Kızılderili topluluklarda benzer etkinlikler, kültürel kimliğin korunması ve grup dayanışmasının kuvvetlendirilmesi amacıyla, toplu yemekler ve buluşmalar şeklinde organize edilmektedir.

grubunun elindeki geçimlik mallarını ya da kendisine topluluk içerisinde ayrıcalık kazandıran prestij nesnelerini, belirli aralıklarla (topluluğun geri kalanıyla kendisi arasında "servet" düzeninde fark yaratığında) dağıtması, paylaşması ve hatta elinde kalan olursa, onu da yok etmesi, toplumsal eşitsizliklerin düzenlemesinde radikal bir kültürel çıktı olarak değerlendirilebilir. Öyle ki ABD ve Kanada hükümetleri, 1850- 1930 yılları arasında yaygınlaşan Potlaç törenlerini "yasaklama" kararları dahi almışlardır.

Bu itibarla Potlacı, çağımızda, "komünal toplulukların" ya da "devlet öncesi toplulukların" eşitlikçi düzenlerinden günümüze kalan uygulamalardan birisi olarak kabul eden görüşler de vardır. Örneğin göçebe çoban topluluklarda da benzer geleneklerin olduğu savunulmuştur. Sencer Divitçioğlu, Dede Korkut hikâyelerinden yola çıkarak, göçebe kabile konfederasyonların yağma/ülüş kurumunu, Potlaç ritüelleriyle kıyaslamıştır. Yağmanın bölüşüm biçimlerinin yanı sıra göçebe Türk topluluklarında kimi ritüellerin Potlaça olan benzerlikleri Ziya Gökalp gibi toplum bilimcilerin de ilgi alanına girmiştir. Örneğin Dede Korkut hikâyelerinden "Salur Kazan"ın Evi Yağmalanması'nda geçen ziyafet ve dağıtım, Potlaç örneği olarak değerlendirilmiştir (Aydın ve Emiroğlu, 2003).

Ayrıca bayramlarda ve yüksek statülü kişilerin/yöneticilerin (hakanların) düğünlerinde, halkın yağma edilmesi için hazırlanan yiğinsal sofralar da bu örnekler arasındadır. Osmanlıcada geçen

"Han-ı Yağma", Osmanlı padişahlarının kurdurduğu sofralara halkın akın etmesi, "yağmalaması" anlamı içermektedir. Hatta Osmanlı'da uygulanan bir başka gelenek olan "diş hakkı" uygulamasının, yani Osmanlı zenginlerince yoksullara verilen yemek sonrasında bireylere dağıtılan paranın dahi, eski Potlaç uygulamasının kalıntıları olduğu tartışılmıştır. Bu meyanda, günümüzdeki şatafatlı sünnet ya da evlilik düğünleri, "hayır" yemekleri yahut bu maksatla yapılan çeşitli davetler ve etkinlikler de "prestij rekabeti"nin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Fakat Potlaç, bu gibi ortaçağa ait sosyal düzme içerisinde anlaşılabilir olacak yadımlaşma ve dayanışma gelenekleri ya da modern dönem tüketim alışkanlıkları ve insan ilişkileri çerçevesinde yeniden değerlendirilebileceğimiz bir ritüel olmaktadır uzaktır.

Potlaç, 19. yüzyıl sonlarında, Kuzey Amerika istilasını her boyutuyla tamamlamak üzere olan Batı uygarlıklarının, sanayi kapitalizminin hızlı gelişimiyle birlikte ciddi bir baskı altına aldığı küçük ölçekli yerli toplulukların gündelik yaşamlarına soktuğu yabancı geçim ürünlerinin yanı sıra çeşitli nesnelerin neden olduğu mübadele düzenlerindeki karmaşaya, sosyal dönüşüme, toplumsal eşitsizliklere ve yenilenen iç toplumsal rekabete karşı öne çıkardığı; geçim, prestij, servet, kadın vb. farklı düzenlerde dolaşan malların ve nesnelerin değiş tokuşunu yeniden düzenleyen; esas amacı ise toplumsal yapının korunması olan dini-sosyal bir ritüeldir.

Günümüzde halen kimi Kızılderili topluluklarda benzer etkinlikler, kültürel kimliğin korunması ve grup dayanışmasının kuvvetlendirilmesi amacıyla, toplu yemekler ve buluşmalar şeklinde organize edilmektedir.

* Etnolog. (Yrd. Doç. / ahmetkerim78@gmail.com)

Kaynakça

- Aydın, Suavi ve Kudret Emiroğlu. 2003. Antropoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Özbudun, Sibel ve Şefak Uysal. 2013. 50 Soruda Antropoloji. Bilim ve Gelecek Kitaplığı: İstanbul.

Kamucu bir Cumhuriyet aydını: Bilsay Kuruç

"20. Yüzyıl 1920'de başladı. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 20. Yüzyıla girme atılımıdır. Yani 20. Yüzyıl dünyasına, bilimine ve geç kalmış olan aydınlanmaya da giriştir. Cumhuriyetçilerin bize öğrettiği budur. Aynı şeyle eşleşen de kuzey komşumuzdur. Sovyetler Birliği'nin yaptığı atılımıdır. Onun da 20. Yüzyıla girme ve şekillendirme iddiasıdır. 1917'den itibaren. Halkçılık, Devletçilik ilkelerinde ve Planlamada onlarla dayanışma içinde birlikte adımlar atıldı. Aramızda eşit koşullarda bir dostluk gerçekleşti."

"Biz birden bire yüksek bilim ve teknoloji dünyasına sıçrayamayız. Önce sanayileşmeyi tamamlamamız lazım. İşsizliğin giderilmesi de sanayileşmeyi tamamlamaktan geçiyor. Türkiye ekonomisinde mutlaka kamu yeniden etkin olacak. Ara malarında, yatırım malarında, yatırımcı, işletmeciler, tasarımcı, teşvikçi olarak devreye girecek. Sanayileşme politikası değişmeyen bir devlet politikası olacak. Kaynakları olabildiği oranda sanayiye ve sanayiye bağlı hizmetlere yığacağız."

"Biz birden bire yüksek bilim ve teknoloji dünyasına sıçrayamayız. Önce sanayileşmeyi tamamlamamız lazım. İşsizliğin giderilmesi de sanayileşmeyi tamamlamaktan geçiyor. Türkiye ekonomisinde mutlaka kamu yeniden etkin olacak. Ara malarında, yatırım malarında, yatırımcı, işletmeciler, tasarımcı, teşvikçi olarak devreye girecek. Sanayileşme politikası değişmeyen bir devlet politikası olacak. Kaynakları olabildiği oranda sanayiye ve sanayiye bağlı hizmetlere yığacağız."

Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin en değerli hocalarından biri. 1963 yılında asistan olarak girdiği bu fakülte; doktora, doçentlik ve profesörlük derecelerini almış. Yurtdışında ise Pittsburgh ve Sussex Üniversitelerinde araştırmalar yapmış. Oslo Üniversitesinde Leif Johansen ile büyüme ve planlama üzerine çalışmış.

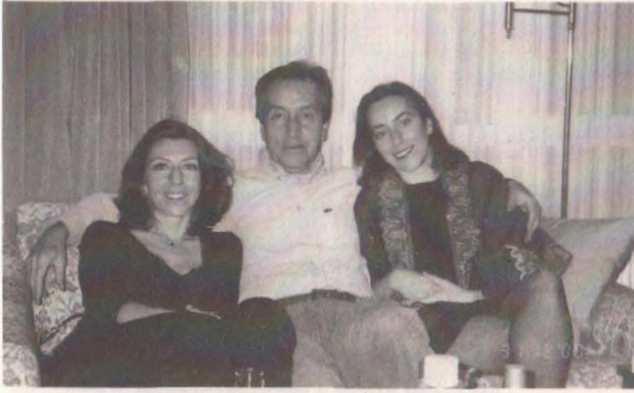
Emekli olmasına karşın derslerini ve bir üniversiteli olarak kitap yazma, seminerler düzenleme gibi toplumsal görevlerini sürdürüyor. O örnek bir Cumhuriyet aydını, halkçı bir bilim adamı. Kamuculuk, sanayileşme, planlama... Bunlar bilime ve akla inanan yurtsever bir iktisatçı ola-

rak onun önerdiği çıkış yolunun üç temel mucizevi ilacıdır. Kuruç: "Türkiye mutlaka sanayileşmelidir. Bu da ancak kamu eliyle ve planlamayla yapılabilir" diyor.

Bilsay Kuruç, "Şaşmaz Bir Kılavuz" olarak niteleyen Mümtaz Soysal, onun "Planlı kalkınmanın karma ekonomili düzeyinde, kamu kesiminin vazgeçilmezliğine inandığını" yazıyor ve sanayileşmeyi gelişmenin anahtarı olarak değerlendirdiğini belirtiyor. "Zaten onun anlayışında her şeyin, her değişimin, daha doğrusu her yenileşmenin ve gümbüzleşmenin başında sanayi ve 'sınaleşme' gelir. Gözü hep bir Sanayi Devrimine dönüktür Türkiye için".

Bilsay Kuruç, eşi Sevim Hanım ile.

Bilsay Kuruç, İzzan Umut(solda) ve Ayşegül(sağda) ile birlikte.

Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye

Bilsay Kuruç'un, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye* adlı yapıtı, Mümtaz Soysal'ın çok haklı olarak belirttiği gibi: "Cumhuriyet tarihine, en değerli incelemelerden birini getirmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda bugünlere ve yakın geleceğin dünyasını daha iyi anlamak bakımından belki dünya çapında iyi değerlendirilmesi gereken bir tezi yeniden gündeme sokmuş oluyor."(*)

Nitekim birçok uzman olağanüstü bir gelişme gösteren Çin'in, Mustafa Kemal dönemindeki Türkiye ekonomisinden çıkan derslerden yararlandığını belirtiyor.

Cumhuriyet aydınlığını taşıyanlar

Bilsay Kuruç, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının yetiştirdiği kuşaktan. Ben onlara Cumhuriyet aydınlığını taşıyanlar diyorum. Sonraki kuşaklara o aydınlığı iletmek için çaba harcıyorlar. Kitap yazıyor, ders veriyor, gerektiğinde tüm ülkeyi dolaşarak konferans veriyor, söyleşi yapıyorlar. Ayrıca bu binkimli insanlar kişilikleriyle, yaptıklarıyla da örnek oluyor, bulundukları ortamı aydınlatıyorlar. Kızı Umut Kuruç'un sözleri bunun en yakın ve en güzel kanıtı: "Bizler yetişirken, bir yandan o değerlerle büyüdük, ama bir yandan da onun ötesine, ilerisine taşındık. Sosyalizmi farkında olmadan bünyeme sindirmiş olmam bununla

alâkalıdır. Eşitlik ve özgürlük tutkusu, inat, kararlılık, ıkelilik ve mücadeleciçlik."(*)

Bilsay Kuruç'ta, 3 Haziran 2015 günü görüştük. Dikkatimi çeken ilk özelliği, verdiği söze özen göstermesi oldu. Onu tanıyan hemen herkes insanı ilişkilerindeki özeni, nazik, alçakgönüllü tutumunda birleştiriyorlar. Kendinden söz etmekten hoşlanmıyor. *Bilsay Kuruç'a Annağan* kitabı için zengin içerikli, bir nehir söyleşi yapan İtler Ertuğrul da onun bu yanını vurguluyor. (*)

Bilsay Kuruç'un çok ciddi bir görünümü var ama anlatmaya başlayınca muzip hatla çocuksu denebilecek bir kişilik özelliği ortaya çıkıyor. Esprileri ince. İnsanları ad vererek yargılamaktan, onlara ilişkin küçük de olsa olumsuz şeyler söylemekten özellikle kaçınıyor. Övgüleri de ölçülü. Müzik, resim ve spor, özellikle futbol ve atletizm tutkulan arasında. Umut Kuruç'un anlatımıyla: "Orkestra şefi olmak istermiş aslında. Bir arkadaşının bıraktığı piyanonun emanet süresi dolunca, kartondan kendisine klavye yapmış ve müzik bilgisini böyle edinmiş ilk elden. Konserleri orkestra partiyonlarından takip etmiş. Sanata tutkusu resimle sürmüştü. Sergi açmış arkadaşlarıyla."(*)

Bazı aydınlarda görülen karamsarlığın onda eseri yok. Büyük kızına da "Umut" adını vermiş. Umutsuz yaşanmaz denir ama ayrıca Umut Kuruç'un açıklaması ondaki iyimserliğin kaynağının, bilimsel bakış açısı olduğunu gösteriyor. Tarih denen o büyük yaşam nehrinin tüm zig zaglara

karşın hep ileriye doğru aktığı gerçeğine inanıyor. Umut Kuruç şöyle yazıyor: "Umut onda hiç tükenmedi. O, tükenmeyeceğini bilerek, hep iradenin iyimserliğini bütün yaşadıklarında aklıyla yeniden üretiminin yollarını buldu."

Öğrenmek, öğrenmek, öğrenmek...

Bilim, akıl, öğrenme ve ders çıkarma onun en önemli yaşam ilkeleri... Bunlara saygı, sevgi ve dayanışmayı da eklemek gerekir. Öğrenmek, öğrenmek, öğrenmek... Bilsay Kuruç'un yaşam felsefesinin sınırlarını temel taşı bu. Öğrenmenin yaşamdaki rolü nedir? Nasıl öğrenilir? Niçin öğrenilir? Sorulan ve benzerleri üzerinde uzun boylu düşünmüş. Öğretmek için öğrenme, yaşmak ya da öne geçmek için değil omuz omuza koşmak için öğrenme, iyi bir eş ve baba olmak için öğrenme, mutlu olmak için öğrenme, yaşananları yanlışları tekrarlamamak için öğrenme, kısacası insan olmak için öğrenme...

Düşüncüyü beslemek üzere öğrenme

Kuruç, yaşamın dinamosunun öğrenme olduğuna inanıyor. "Hayat sürekli bir öğrenme; öğrenmeyi kestiğiniz zaman fiilen bitersiniz; düşünceniz durur, organizma da durur artık. Galiba organizma büyük ölçüde düşüncenin gücüyle yürüyor. Yani

Bazı aydınlarda görülen karamsarlığın onda eseri yok. Büyük kızına da "Umut" adını vermiş. Umutsuz yaşanmaz denir ama ayrıca Umut Kuruç'un açıklaması ondaki iyimserliğin kaynağının, bilimsel bakış açısı olduğunu gösteriyor. Tarih denen o büyük yaşam nehrinin tüm zig zaglara karşın hep ileriye doğru aktığı gerçeğine inanıyor.

Ad bir insanın kişiliğini yansıtır mı? Ya da isim çocuğun, gencin kişiliğine yon verebilir mi? "Bilsay" bilgili ve saygılı sözlerinden türetilmiş bir ad. Bilsay Kuruç'un babası oğlunun bilgili ve saygılı olmasını istemiş.

düşünce bir tür lokomotif gibi organizmayı olabildiği kadar sürüküyor. Çünkü organlar yavaş yavaş ihanet etmeye başlıyorlar. Önce gözden başlıyor, daha bizim yaşlara erişmeden omurga bel ağrılarıyla filan kendini belli ediyor. Düşünceyi beslemek üzere öğrenme, esas yakıt o. Öğrenmeyi kesmezseniz, vücudu da olabildiği kadar götürüyorsunuz. Sürprizler her zaman olabilir. Kırılgnalık organizmadan geliyor. Ama kırılgnalığın beyinde yerleşmesine mahal vermemek, sürekli öğrenmek lazım. Doğmalarla yürümediğiniz, yeni şeyler öğrenmeye açık olduğunuz sürece düşünce beslenir, hayatîyetiniz devam eder, diye düşünüyoruz.

İnsan eğitim sürecinde öğrendiğinin yarısını öğrenciden öğrenir. Akla hayale gelmeyen sorular sorarlar. Siz bir şeyler öğrenip onlara aktarırsınız; öyle üç tane soru sorarlar ki her şeyi yeni baştan düşünmek zorunda kalırsınız. Öğrencinin karşısında konuşmak ve olabildiği kadar ona soru sordurmak yani soru sormaya yönelen, çok yaratıcı, diyalektik bir süreçtir. Öğrenme iki taraflı bir etkileşim tabii."

- Bazı öğretim üyeleri öğrencinin soru sorma yollarını kapatabiliyorlar, diyorum ve eski de olsa ilginç bir öğretmenlik öyküsünü öğreniyorum.

"Evet, kapatabilirler o zaman monolog oluyor; bilinenin tekrarı oluyor. Anlatırlar Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde eskiden bir hoca varmış, -ismini söylemeyeelim, (gerçekten de isim vermiyor. Ben de sormuyorum)- derse kitabıyla girmiş, başlarmış sayfa sayfa okumaya... Her yıl aynı gün ve aynı saatte aynı cümlelerden geçermiş. Tabii bu da bir yol. Bunda öğrenme yok.

Kendine kapalı, kendine kapalı olunca öğrenciye de kapalı. Öğretme zevki de yok. Görevini öğretme değil, belletme şeklinde düşünmüş. Çok eski bir yöntem."

Annesi, babası ve yakın akrabaları: Öymenler

Ad bir insanın kişiliğini yansıtır mı? Ya da isim çocuğun, gencin kişiliğine yon verebilir mi? "Bilsay" bilgili ve saygılı sözlerinden türetilmiş bir ad. Bilsay Kuruç'un babası oğlunun bilgili ve saygılı olmasını istemiş. Bu ad Bilsay Bey'i ne kadar etkilemiş bilmiyorum ama babası, annesi ve yakın akrabaları onun için yaşamları ve sözleriyle en etkili, olumlu örnekler olmuş.

Bilsay Kuruç, 1935'te İstanbul, Laleli'de doğmuş. Kimya öğretmeni İmamettin Bey ve zamanın Adalar Ağır Ceza Reisi'nin kızı Süeda Hanım'ın oğlu. Kardeşi Sezgin, 2. Dünya Savaşı sırasında, para-tifo nedeniyle küçük yaşta ölmüş. Tek çocuk olarak korunarak, özenle büyütülmüş. Çocuğu ve ilk gençlik yılları 1960 yılına kadar Nişantaşı'nda geçmiş. Babası kimyager, kimya öğretmeni olarak görev yapmış. Annesi ortaokuldayken babasının öğrencisiymiş, "Fazla okumasına imkân vermeden babam, onu kapmış" diyor Kuruç ve anlatmayı sürdürüyor.: Annem çok yetenekli bir insandı, onu 104 yaşında kaybettik. Çok

disiplinli, melekeleri gelişmiş, çok iyi düşünen, muhakeme eden bir insandı. Eğer okuyabilseydi Türkiye'nin önemli kadınları arasına ismi olurdu.

Babam da çok dengeli bir insandı; 1940'dan 1960 yılına kadar İstanbul Erkek Lisesi'nde kimya öğretmeni olarak çalıştı. 1960'da emekli oldu. İlkokulu Nişantaşı'nda okudum. O zaman orada iki ilkokul vardı: 15. ve 52. ilkokullar. Ben 15. ilkokulda okudum." Kuruç acı bir tebessümle "Okullar parasızdı tabii" diyerek anlatmayı sürdürüyor: "Ortaokulda iki yıl Şişli Terakki'ye, bir yılda Işık Lisesi'ne gittim. Liseyi, İstanbul Erkek Lisesi'nde okudum. Okullarım hepsinden memnunum. Liseden sonra da İstanbul İktisat Fakültesi'ne gittim."

Bilsay Kuruç, Altan Öymen, Onur Öymen ve Gülden Öymen Hacıoğlu kardeş çocukları yani kuzenler. "Ailede pek çok eğitimi var... Öymenler dayılarım oluyor, yani annemin kardeşleri. Altan Öymen büyük dayım Hıfzı Rahman Raşit Öymen'in oğludur. Hıfzı Rahman Raşit Öymen önemli bir pedagoğdur. Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekiliği de yapmıştır. Onun çocukları: Altan, Orsan, Gülden'dir. Orsan'ı çok genç yaşta kaybettik. Altan sağ olsun, çalışmaya devam ediyor. Gülden, Çetin Hacıoğlu'yla evli. Onur annemin bir büyüğü olan pedagoğ öğretmen Münir Raşit Öymen'in oğludur."

Öymen kardeşler ve eşlerinin birlikte çekilmiş tek fotoğrafı 15 Eylül 1965 Yalova. Soldan sağa: Asal Öymen, Münir Raşit Öymen, Süeda Kuruç, İmamettin Kuruç, Nezaket Öymen, Bedri Öymen, Hıfzırahman Raşit Öymen, Nebahat Öymen"

Sadun Aren, Korkut Boratav ve diğerleriyle, Marmaris 2001

"Bunu öğren şunu öğren" demeden öğretebilen kişiler

"Aile büyüklerinin hepsinden etkilendiğimi düşünüyorum ama annem ve babamdan sonra en çok büyük dayım beni etkilemiş olmalı. İnsanın daha sonra sahip olacağı birçok şeyi çok küçük yaştan 'bunu öğren şunu öğren' demeden öğretebilen kişilerdi annem ve babam.

Basit bazı şeyleri hatırlıyorum: ilkokuldaydım, sade bir yaşamımız vardı, Nişantaşı orta halli insanların yaşadığı bir semti. Bizim Güzelbahçe sokağında iki tane özel otomobil vardı. Bir tanesi Merkez Komutanı'na aitti, onun makam aracıydı. Biri de nispeten zengin bir adamındı. Mesela bir milletvekili vardı, otomobili yoktu. İstanbul'da o zamanlar herkes tramvaya binerdi. Otobüsler sonra geldi. Tramvaylar temizdi, güvenilirdi, saatinde gelir giderdi, uygar bir iklimdi. Kırmızı ve sarı renkli vagonları vardı.

Nişantaşı'ndan Harbiye'ye giderken solda bir park vardı. Şimdi hâlâ var mı bilmiyorum. Ya iki ya da üçüncü sınıftayım karşıdan kadın-erkek bir çift parka geliyordu ben ikisinin arasından geçtim. Babam: 'Bir kadınla bir erkek beraber yürüyorsa aralarından geçme' dedi. Ben bunu dün söylenmiş gibi hatırlıyorum. Veya şöyle bir şey: Nişantaşı'nın köşesinde çocukluğumdan beri saçımı kestirdiğim bir Ak Berber Halli vardı. Sanırım beş berber birlikte çalışıyorlardı. 1945 ya da 46 olmalı, Halil berber ötekilere dedi ki: 'Dün buradan geç

Japon geçti, onları gördünüz mü? Arka arkaya yürüyorlardı. Yani yan yana yürüyerek kaldırımı işgal etmiyorlardı.' Saygıya dayanan bir disiplini..."

Öğrenci hocayı kişiliğiyle değerlendirir Eler ya da omuzlarına alır

"İstanbul Erkek Lisesi'nde çok kaliteli hocalarda okudum. Edebiyat hocamız, Rıfık Melül Meriç'ti. Daha önce ortaokulda Necmi Bey'di Türkçe hocamız. *Pal Sokağı Çocukları*'nı Macarcadan Türkçeye, o çevirmişti. Kaliteye bakın. Altı saat Türkçe dersimiz vardı, bunun iki saati, Necmi Bey'in gazetelerden çıkardığı yanlış cümleleri irdelemeye geçerdi. Yanlış cümlelerin neresinde? Bulmaca çözer gibi ama çok da öğretici bir çalışma... Necmi Bey'i unutmak mümkün mü? Rıfık Melül Meriç, Tahir Nejat Gencan, Hakkı Süha Gezgin bu isimlerin hepsi İstanbul Erkek Lisesi'ndeki edebiyat hocalarımızdı. Felsefe hocamız Keyise Hanım, Türkiye'nin Sorbonne'dan doktoralı ilk kadın felsefecisiydi. Matematik hocamız Fazıl Say, besteci Fazıl Say'ın dedesi, Ahmet Say'ın babası, fevkalade bir matematik kitabı vardı. İlginç bir adamdı. Hepsini, çok kaliteli insanlar olarak hatırlıyorum. Öğrenci hocayı kişiliğiyle değerlendirir, eler ya da omuzlarına alır. İstanbul İktisat Fakültesi'ndeki hocalarımız da kaliteli insanlardı. Kaybettüğümüz Besim Üstünel de hocalarımızdan Şükrü Baban'ın asistanıydı. Bizim Fakülte'den doçentiğini almıştı. Ankara Siyasal'da onunla meslektaş olduk."

- Neden İktisat? Neden Mülkiye?

"İktisat dalını seçmem bir tesadüftür. Ben mimar olmak istiyordum. Sınavda kazanamadım. Hâlbuki resmim iyidir. Sonradan spor yazarı olan Nurhan Aydın Nişantaşı'ndan mahalle arkadaşımı. 'Bizim İktisat Fakültesi'ne gel' dedi, böylece öncesinde bir ilgim olmadan İktisada yöneldim ama şimdi küçük kızım Ayşegül mimar, doçent olmak üzere. İstanbul'da Mimar Sinan'da yani benim giremediğim yerde. İyi bir mimar galiba... Büyük kızım Umud, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde okudu. Norveç'te mastır yaptı. O şimdi Ankara'da yeni bir işe girecek.

Ankara'ya 1960 yılının son günlerinde askerlik yapmak için geldim. 27 Mayıs sonrası 54. Dönem ilk üniversite mezunu yedek subaylardık. Yalnızca üniversite mezunları yedek subay olabiliyordu artık. Askerlik süresi iki yıldır. Ankara, İstanbul'dan sonra kasaba gibi göründü ama sonra insan alıyor. Ankara'nın yaşamında yakın dostlukları besleyen bir ortam var. Burada yaşayıp dostluklar kurduktan sonra insan, İstanbul'un o birbirini tanımayan insanlar dünyasına dönmek istemiyor. Bizim için de öyle oldu. Sevim'le evlendik, o da benim İktisat Fakültesi'nden sınıf arkadaşım, 1963'ün Eylül'ünde evlendik. Ben 1963'ün başında askerliği bitirmiştim. O yıllarda yedek subayken askerlik bitmeden doktora derslerine devam etmek

"İktisat dalını seçmem bir tesadüftür. Ben mimar olmak istiyordum. Sınavda kazanamadım. Hâlbuki resmim iyidir. Sonradan spor yazarı olan Nurhan Aydın Nişantaşı'ndan mahalle arkadaşımı. 'Bizim İktisat Fakültesi'ne gel' dedi, böylece öncesinde bir ilgim olmadan İktisada yöneldim."

mümkündü. Ben de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora derslerine girdim ve "bu Fakülte'ye gireyim" diye düşündüm. Sadun Aren, o zamanlar çok ünlü. Ününü biliyorum fakat sokakta görsem tanınam. Onun kürsüsüne girmeye karar verdim, sınava girdim ve kazandım."

- O yıllarda sola bir eğiliminiz var mıydı? Sadun Aren'in kürsüsünü seçmenizde ne etkili oldu?

"1950'lerde sol üzerinde büyük bir baskı vardı. 1950'lerin sonlarına doğru aydınlar arasında sola karşı genel bir eğilim oluşmuştu. 27 Mayıs'ın açtığı zeminde oluşan 1961 Anayasası ile Türkiye dünyaya açıldı. Yön Bildirisi çıktı. Ben askerdeydim o zaman. 1962 idi sanırım Yön'ün yayın hayatına başlaması. Kısacası sol fıskiroya başladı. Ankara'nın entelektüel ortamı da solu besleyecek bir ortamdı. Sadun Aren'in kürsüsüne girmekten çok memnunum. Sadun Aren müstesna bir insandı. Fakat 1965'te ayrıldı ve Türkiye İşçi Partisi'nden milletvekili oldu.

Siyasal Bilgiler o zaman önemli bir noktaydı. İçinde her çeşit düşüncüyü barındıran öğretim üyeleri vardı. Kendiliğinden bir hoşgörü ortamı vardı. Bir de sosyal bilimlerde kalite olarak yüksek bir yerd; yükselmeye açık bir yerd. Dogmaların üniversitesi değildi. Fakülte insanlardan şunu istiyordu: hem kendiniz bu düşünce ortamından beslenin hem de onu besleyin. 1960'lar, 1970'ler böyle gelişti. 1960'lar da toplum uyanmaya başlamıştı. Kendini aşma arzusunun gösteren bir toplum halindeydi. Hepimiz biraz da toplumdaki öğrenmeye başladık. Toplumdan öğrenen solcu olur, normal olarak. Solculuşma toplumdan öğrenerek oldu. Tabii yayın hayatı da birden bire rahatladı. O güne kadar yasak olan birçok şey piyasaya çıkmaya, konuşulmaya, tartışmaya başlandı. O yirmi yıl, bilgi açlığı, düşünce açlığı o kadar çokmuş ki toplum birden bire, aç insanlar nasıl çığnemedi yutarlar sindirmeden yutarlar, birçok şeyi sindirmeden yuttu. Daha uygun bir deyişle, kâh sindirdi kâh sindirmedi... Sindirmediği şimdi çıkıyor ortaya. 1970'lerin sonundan sonra sindirdikleriyle idare ediyoruz."

"TİP'e gidişimde Sadun Aren'in etkisi, onun çağrılarının da etkisi vardı."

Cumhuriyet Halk Partisi'yle ve Türkiye İşçi Partisi'yle ilişkiler

"Her şeyin konuşulduğu, sorgulandığı, çok canlı ve sıradışı bir yirmi yıl yaşandı. O yirmi yıl benim eğitim sürecime ve siyasallaşmama da dâhil bir yirmi yıldır. Benim siyasete girme arzum yoktu. Fakat o tarihte Mülkiye'de özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) ve Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) yönelik bir akademik potansiyel vardı. Yani bazı şeyleri sorarlar, 'Gelin görüşelim ne dersiniz' derlerdi. Önce birkaç arkadaşla TİP'e gittik. Korkut Boratav'ı, Mehmet Selik'i hatırlıyorum. Başka arkadaşlar da vardı.

O tarihlerde sola ait şeyleri öğrenmek hem bir ihtiyaçtı hem de modalaş-

"Önce birkaç arkadaşla TİP'e gittik. Korkut Boratav'ı, Mehmet Selik'i hatırlıyorum. Başka arkadaşlar da vardı. O tarihlerde sola ait şeyleri öğrenmek hem bir ihtiyaçtı hem de modalaşmaya başlamıştı. Bu moda etkisinin sol gelişmeye ne kadar damgasını vurdu 1980'den sonra ortaya çıktı."

maya başlamıştı. Bu moda etkisinin sol gelişmeye ne kadar damgasını vurdu 1980'den sonra ortaya çıktı. Dönek denilenler esas olarak moda etkisine kapılıp, rüzgârın yönü değişince yön değiştirenler oldu. Tabii kimseyi suçlamak doğru olmaz ama sosyal gelişme bizim toprakta demek ki böyle oluyor. TİP'e gidişimde Sadun Aren'in etkisi, onun çağrılarının da etkisi vardı. 12 Mart 1971'e kadar bu etki devam etti ama bende siyasete girme isteği yoktu. Siyaseti öğrenme ve doktora yıllarımdı. O yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'ne gidenlerin başını Turan Güneş çekti. O grupta Deniz Baykal, Haluk Ulman, Ahmet Yüce-kök gibi isimler vardı. Besim Üstünel'in de İsmet Paşa tarafından görüş alış veriş için Parti'ye çağrıldığını hatırlıyorum. Hatta bu ekibe "Mülkiye Cuntası" da dendi."

Ecevit'le tanışma

- Üniversitelerle partiler arasında böyle bir düşünce alış verişinin olması olağan ve gerekli değil mi?

"Mademki Siyasal Bilgiler Fakültesi'yi tabii ki bizlerden görüş istenecek. 12 Mart'tan sonra Bülent Ecevit, CHP'de önce genel sekreter sonra da genel başkan oldu. Ben o sırada Norveç'teydim. Doçentlik tezimi yazmak için iki yıl Oslo'da kaldım. 1972'de ben Oslo'dayken Bülent Ecevit, genel başkan oldu. 74 başında Türkiye'ye döndüm. Bülent Ecevit başbakan ve Kıbrıs fatihi olmuştu. Ecevit'in İskandinav'ya gitmek istediğini söylediler, İskandinav'ya'yı bilen benden başka kimse yoktu. Kim istedi hatırlamıyorum, adeta vatani görev gibi 'Ne önerirsiniz' dendi. Böylece Ecevit'le tanıştım, kendisi de o bölgeyi biliyordu. 'Oslo'ya gidin ve durumu görün, ne yapılabilir' dedi. Kritik bir durum vardı. Kıbrıs'a yapılan ikinci harekâtın sonra Ecevit karalanmaya başlamıştı. Yunanistan aleyhte bir kampanya yürütüyordu. Bir ön bilgi edinmek için Oslo'ya döndüm oradan Stockholm'e gittim. Oslo'da devlet katında tanıdıklarım vardı, onların yardımıyla İsveç'te Olof Palme'nin danışmanlarıyla temasım oldu. Döndüm ve Ecevit'e önceden beri Yunanlara sempatisi olan kamuoyunun son kampanyalarına daha da aleyhimize yönlendirildiğini anlattım ve 'Uygun görürseniz bu geziyi erteleyin' dedim. O

Merkez Bankası heyeti ile birlikte, Erzurum

dönemde Erbakan'la ilişkiler nedeniyle Ecevit'in hükümetten ayrılması söz konusuydu, ayrıca benim düşünceme de kulak kabarttı belki, geziye gitmedi."

Ecevit'le birlikte çalışma

"Hükümet düştü, sonrasında Bülent Bey'le temaslarımız arttı. 1975'te bu geziyi yapmaya ikinci kez niyetlendiğinde, 'Siz de geliyorsunuz' dedi. Basın danışmanı Orhan Koloğlu'yla birlikte ben ve her ülkede -kentte- bir kişi, Danimarka, Kopenhag'da Hasan Esat Işık, İsveç, Stockholm'de Turan Güneş, Norveç, Oslo'da Haluk Ulman olmak üzere dışişleri görevlisi olarak ben gezide yer aldık. Orhan Koloğlu, çok değerli bir insan, çok iyi bir tarihçidir, çok da çalışkandır. Gezide çok iyi bir destek elemanı oldu. Orada çok hüsnü kabul gördük. Bülent Bey'i adeta sorguya çektiler ve kucakladılar. Önemli bir destek vereceklerini belli ettiler."

CHP'nin Planlama Bürosu'nda yöneticilik

- Bu sonuçta sizden önceki ve sonraki çabalarının etkisi oldu mu?

"Onu bilemem. Bu başarı Bülent Bey'in ürünüdür, onun hasasıdır. İskandinavya turundan sonra ilişkilerimiz arttı. Bana, iktidar için kurulmuş olan ve geçici olarak Cahit Kayra'nın yönettiği çalışma bürosunu başına geçmemi önerdi. Bu büro Ankara Göreme Sokak'taki büro olarak bilinir. Orada çalışmalar yaptık. İki yardımcım vardı: İşin Çelebi, CHP gençlik kollarından geliyordu ve Mehmet Kabasakal. İkisi de

çok çalışkan, yaratıcı ve değerli insanlardır. Kabasakal, şimdi İstanbul'daki bir üniversitenin rektör yardımcısı... İşin Çelebi, sonraki yıllarda Turgut Özal'a destek verdi. Özal onu milletvekili ve bakan yaptı. ANAP'tan sonra sanırım başka bir partiye girmede. Galatasaray Kulübü'nde aktif olarak çalıştı. Stadyum inşaatına önemli bir emek harcadı.

Bu büroyla 1977 seçimlerine girdik. Birçok hazırlık bu büroda yapıldı. Milletvekili adayları burada Bülent Bey'e mülakat verdiler. Sola yönelik ve zengin çalışmalar oldu. O dönem, Bülent Bey'in sloganı 'Bu düzen değişmelidir' idi."

- Bu çalışmadan çıkan bugüne ışık tutacak dersler var mı?

"Benim izlenimim: böyle bir büro, mutlaka parti genel merkeziyle iyi geçinmeli, yani "bizde akıl var, sizde bizdeki akıl yok" gibi bir tavır içinde olunmamalı, olabildiğince onlarla iç içe olmalı, kendini dışlatmamalı ki ürettiği fikirler hayata geçebilsin. Ayrıca bir büro kendi kendine fikir üretmez. Çeşitli alanların bilgi sahiplerini toplayabilmeli ve onların bilgi ve deneyimlerinden yararlanmayı bilmeli. Bizim yöntemimiz buydu. Hiç tanımadığım insanları, hiç bilmediğim alanlarda oraya çağırarak, onlarla konuşmak, onlardan öğrenmek mecburiyetinde hissettim ben kendimi ve bu tutum çok da faydalı oldu."

- Anı benzeri bir çalışma... Binlerce çiçekten öz toplayıp bal yapmak gibi denebilir mi?

"Evet, yani böyle küçük özel ihtisas ko-

misyonu gibi toplantılar yapardık. Geceleri iki - iki buçuğa kadar toplantılarımız sürerdi. Bazı akşamlar çıkışta farlarını söndürmüş bir otomobilin beklediğini görürdüm. İçinde sessiz iki adam var. Ne yapıyoruz diye takip ediyorlardı, sanırım. Çok verimli bir büro oldu. İşin uzmanları ortaya çıktı. Hatta iktidar olunduğunda kimlerin hangi görevlere gelmesi gerektiğinin listeleri yapıldı, haklı olarak. Hangi görevi kim yapabilir diye...

Ecevit'te, onunla birlikte çalıştığım yıllarda, bana hep olumlu görünen değişmeler, kendini tazeleme gibi oldu. 1977 seçimi, sonrasında 1977 sonunda yerel seçim... O daha büyük oy getirdi. 78'in başında 12'lerle hükümet kuruldu. Beni, Devlet Planlama Teşkilatı'nın başına getirmek istediğini söylemişti. Ne zaman? 77'nin sonlarında. Dolayısıyla o başbakan olduktan bir süre sonra beni de Devlet Planlama'nın başına getirmişti."

Ecevit'in kontenjan milletvekilliği önerisi

Bilsay Kuruç'un CHP'nin Planlama Bürosu'nda birlikte çalıştığı isimlerden Dr. Mehmet Kabasakal, Ecevit'in "Planlama Bürosunun çekirdek kadrosundan bazı kişilere ve doğa olarak Bilsay Kuruç'a kontenjan milletvekilliği" önerdiğini söylüyor ve ekliyor: "Bilsay Bey, birçok insanın hayallerini süsleyen bu görevi kabul etmedi. Kabul etse, büyük olasılıkla ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olacaktı." (*)

"Toplumu kucaklayan, toplumun bütünü'nü kucaklama sorumluluğu veren bir şey planlama. Üretimden hizmetlere kadar, insanın üretici olmasından, insanın insan olmasına kadar bütün alanı kapsama sorumluluğu demek. Bunu düşünme sorumluluğu demek."

"Bir daha yatırımcı Demirel'i göremedik. Bülent Bey de o tarihten sonra ilk Ecevit gibi olmadı. '24 Ocak' bir anlamda dönüm noktası oldu. Düşünce ve yöneliş bakımından ortanın solunda olan Ecevit veya sağında olan Demirel için, her ikisi için de ortak bir mecburiyet yolu gibi."

Kuruç başkanlığındaki bu nitelikli ve mütevazı ekip, çalışıyor ve üretiyordu. CHP'nin % 41,3 oy aldığı 1977 Milletvekili Genel Seçimleri'ndeki başarısında Ecevit'in partiyeye getirdiği yeni yaklaşımın yanında, oluşturduğu kadronun da önemli bir katkısı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

- Ecevit size 1977 seçiminde milletvekili olmanızı öneriyor ama kabul etmiyorsunuz. Bugünden baktığınızda acaba olsaydım daha faydalı olabilirdim, daha iyi olurdu diyor musunuz?

"O kararım doğruydum. Birçok arkadaşımız girdi ama ben kendimi daha çok öğrenmeye muhtaç hissediyordum. Görmeye Sokak adeta daha çok öğrenmelisin düşüncesini yerleştirdi. Bir şey öğrenince bakıyorsunuz beş şey daha öğrenmelisiniz. O beş şeyi öğrenince yirmi beş şeyi daha öğrenmeniz gerektiğini görüyorsunuz. Dolayısıyla politikaya girmek, dar ufukla girmek olacaktı. Giren arkadaşlarımızı eleştirmiyorum, faydalı da oldular. Mesela Gündüz Ökçün girdi kontenjanından, dışişleri bakanı oldu. Siyaseti de siyasetin kenarından bir süre öğrenmek lazım. 74-77 arasında siyasetin kenarından bir şeyler öğrenmişim ama bana yeterli görünmedi. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilatı önemli bir yerd. Planlama düşüncesini içinde çalışarak öğrenirseniz o zaman planlamanın için önemli olduğunu ve Türkiye'nin geleceğinde mutlaka planlamanın ağırlık merkezi yahut da omurga olması gerektiğine inanıyorsunuz."

- Planlama niçin önemli?

"Yön duygusuna sahip olmak için. Nereye doğru gitmemiz lazım ve ne kadar çabuk gitmemiz lazım. Gecikmeden gitmemiz lazım. Gecikmişek arayış nasıl kaptatacağız. Dolayısıyla toplumu kucaklayan, toplumun bütününe kucaklama sorumluluğu veren bir şey planlama. Üretimden hizmetlere kadar, insanın üretici olmasından, insanın insan olmasına kadar bütün alanı kapsama sorumluluğu demek. Bunu düşünme sorumluluğu demek."

Bir toplum mühendisliği değil bu. Fakat mutlaka toplumu insanlarıyla doğru yönde düşünme sorumluluğu. Bunun için ne yapmak lazım? Bizim iktisat dünyasında çoğunlukla planlamanın karşısı gibi dile getirilen piyasa mekanizması bunu yapmaz. Piyasa mekanizması kim güçlüyse ondan yana çalışır. Bu bakımdan toplum için iyiyi tercih etmek piyasa üzerinden giderek mümkün değildir. Bunun için başka bir şeye ihtiyaç vardır. Ya bu aydınlanma kültüründen gelecek, aydınlanma ile bir toplumsal vicdana sahip olacaksınız. Veya aynı zamanda onun garantisi değil, onun tamamlayıcısı doğru bir teknik akla sahip olacaksınız. Teknik sorunları nasıl çözeceğiz? Kimya niçin önemli? Aspirinden boyaya kadar önemli. Hepsini yapmanız lazım. Hepsine sahip olmalısınız. Onları üretebildiğiniz takdirde bunun bir marifet değil, insan aklını geliştiren bir şey olduğunu görüyorsunuz. Bunun çok yönlü oldu-

ğunu ve bir takım çalışmasıyla mümkün olduğunu, üretim sürecinin aslında topluma mal edilmesi gereken, kâr alanında bırakılması gereken ve toplumu ilerleten bir şey olduğunu görüyorsunuz. Dolayısıyla planlama bu demek. Piyasa mekanizması kim güçlüyse ondan yana çalışır. Bu güç, sermaye gücüdür. Çağımızda hipotetik bir piyasa dünyası yoktur. "Bütün birimlerin eşit olduğu bir piyasa dünyası varda bunlar rekabet ediyor buradan mutluluk doğuyor" gibi saf bir şey çıkaramayız. Kitaplardaki dünya yok. Gerçek dünya insanlara diyor ki "ben senden sorumlu değilim başının çaresine bak, ne istersen onu kendin seçersin, kendi bacağından asılsın. Piyasanın topluma verdiği budur."

Planlama olmazsa bir ülke bağımsız da olamaz değil mi?

"Güçlü ülkeler çekip çevirirler orayı. Bugünkü Türkiye bunun örneği. Onların gücünün nedeni, yalnızca kaba bir güç değil. Meçhul bir birikim değil, planlı olmalarıdır. Plan sahibi olan sonunda güç sahibi olur. Her şey planla başlar. Kaba kuvvete sahip olmak da planla başlar. Güzel kuvvete sahip olmak da planla başlar. Piyasa dünyasında sermayenin gücü mutlaka planla elde edilmiştir. Gökten bir şey inmemiştir."

- Ecevit'le ilişkileriniz devam etti mi?

"Takviyeli Ecevit iktidarı bittikten, 1979

"Demirel'in ünlü sözü: '77 sente muhtacı'z' demişti. Bu söz meseleyi şöyle teşhis ettiğini gösteriyor: En kit kaynak dövizdir. Dövizle muhtacı. Dövizsiz olmuyor."

"Küreselleşme, ülkeleri ziyaret ediyor, kendi mülküne alıyor, yolculuğa devam ediyor. Emperyal devletler tarafından onaylanan bir süreç ve dünya seimayesi de bundan hoşnut"

sonundan sonra görüşmedik. Ecevit gitti, Süleyman Demirel geldi. Herkes istifa ediyordu, ben yıllık programı yapmakta olduğumuz için 'Teşkilatı o durumda bırakmayalım' dedim. 'Meclis'ten yıllık bütçe çıkıncaya kadar kalamız' diye düşündüm. Başbakanlığa Demirel'e gittim, 'Yıllık programı yapıyoruz bize bir talimatınız var mı' dedim. 'Yok, çalışın' dedi. İki ay Demirel'le çalışmış olduk. Yıllık programı tamamlanınca, 79'un Aralık başında, bizi görevden aldı yerimize Turgut Özal'ı getirdi."

- Demirel'e, Turgut Özal dışarıdan, bazı güçlerce dayatılmış olabilir mi?

"Demirel'in, benim orada kalmamı terah etmesi için bir neden yoktu ama Turgut Özal'ı ayrıca önerdiler ya da dayattılar diye düşünüyorum. Çünkü Yüksek Planlama Kurulu toplantısı yaptık. Yıllık programı yaptığınız zaman Yüksek Planlama'ya götürünüz, bir masa çevresinde: bakanlar bir tarafta, diğer yanda plancılar, baş tarafta başbakan oturuyor. Yıllık programı onaylandıktan sonra plana göre bütçe hazırlanır. Biz belli bir büyüme hızı olan Yıllık planı anlattık. Demirel: 'Ben istikrar istiyorum, Bu anlattıklarınızı benim bu isteğime göre yeniden düzenleyip getir misiniz' dedi. Bir-iki hafta çalıştık ve daha düşük büyüme hızlı bir plan yaptık. Beğendiğini de reddettiğini de söylemedi. 'Tamam, imzalayalım' dedi.

Demirel'in bir mecburiyet altında olduğunu hissettim. 'İstikrar istiyorum' sözü bizden sonra '24 Ocak' olarak çıktı. 'İstikrar istiyorum' sözünü bize 'ben 24 Ocak'ı istiyorum' demiş oldu. Biz o zamana kadar Demirel'i yatırımcı olarak tanıyorduk. 'Ben büyümeye istiyorum, yol, baraj istiyorum' derdi. Bir daha yatırımcı Demirel'i göremedik. Bülent Bey de o tarihten sonra ilk Ecevit gibi olmadı. '24 Ocak' bir anlamda dönüm noktası oldu. Düşünce ve yöneliş bakımından ortanın solunda olan Ecevit veya sağında olan Demirel için, her ikisi için de ortak bir mecburiyet yolu gibi... Askerler de onlara gerek kalmadan bunu yaptılar."

Yapılan neydi?

"Türkiye'nin bizim hazırladığımız 4. Beş Yıllık Plan'daki gibi değil de sanayideki hedeflerinden vazgeçen, daha çok hafif ya da ikinci el sanayilere yönelik bir ülke olması... Özeti şu galiba: Türkiye ekonomisiyle ve Türk toplumuyla ilgili kararlar Türkiye'de mi alınacak yoksa dünyada mı alınacak? '24 Ocak'ın esas ruhu dünya ile bütünleşmedir. Yani Türkiye insanına, toplumuna, gelişmesine ait kararların dünya ile bütünleşmeye uygun olması. Daha açık bir anlatımla söylersek dünyada alınan kararların önce Türkiye'ye yavaş yavaş telkin edilmesi, sonra talimat olarak verilme yoluna girilmesi. Çünkü Demirel'in ünlü sözü: '77 sente muhtacı'z' demişti. Bu söz mese-

leyi şöyle teşhis ettiğini gösteriyor: En kıt kaynak dövizdir. Döviz'e muhtacı. Dövizsiz olmuyor. Döviz dış dünyadan bankerlerden alacaksınız. Bankerlerin arkasında uluslararası kuruluşlar var. Uluslararası kuruluşların arkasında da büyük devletler var. Hepsi birbirine yakın, birbiryle konuşuyor, Türkiye'yle ilgili karar alıyorlar: Döviz verelim mi vermeyelim mi? Hangi koşulda verelim? Bu döviz'e muhtaclık devam etsin. Bu çizgi Türkiye'yi dünyayla bütünleştiren çizgi olsun.

Türkiye'de de bu çizgiye 'evet böyle olmalıdır' diyenler başa geliyor. 1980'de askerlerin de buna bir itirazı olmadı. Turgut Özal burada başı çekti. Dolayısıyla 'En kıt ve yegâne muhtaç olduğumuz kaynak dövizdir' dediğiniz zaman her şey buna göre düzenleniyor. 1980'ler buna göre düzenlenme dönemi. Devalüasyonlar yapıldı arka arkaya. İşçi ücretleri sürekli olarak düşürüldü. Turgut Özal. Türkiye'nin ihracat yaparak döviz kazanacağını dolayısıyla döviz kıtlığının kalkacağını söyledi. Ne kadar devalüasyon yaparsanız yapın yine açık veriyorsunuz. Türkiye'nin açıkları büyüdüyü ve anlaşıldı ki dış dünya, Türkiye'yi bir sürekli borçlu statüsüne sokuyor. Sürekli borçlu ve sürekli ithalatı artacak olan bir ülke. Ana çizgi bu ve bu dünyayla bütünleşmenin çizgisi... Bu çizginin dışında dünyayla bütünleşilemez."

"Dünya devletleri emperyal bir seviyeye varmadan

sermaye hareketi ile uygun adım yürüyemiyorlar.

Demek ki dünya devletleri, Amerika'yı başa alalım, dünyayı kendi sopasıyla yönlendirebileceği, sermayeyi de yönlendirebileceği bir mertebeye varıyor. Dolayısıyla içinde hem dünya kapitalizminin devletleri hem sermaye var."

Küreselleşme denen, sermayenin dünya gezisidir

"Tabii kazanan dış dünya oluyor. Böyle bir çizgide Türkiye, kendi kaynaklarını dış dünyaya aktaran bir ülke oluyor. 1980'lerden sonra dünya kapitalizmi buna göre şekillendi. Küreselleşme denen sermaye hareketi başladı. Sermayenin dünya gezisi diyelim buna. Sermaye serbestleşti. Bu tarihten önce kısıtlamalar vardı. Ülkeleri ziyaret ediyor, kendi mülküne alıyor, yolculuğa devam ediyor. Küreselleşme bu. Emperyal devletler tarafından onaylanan bir süreç ve dünya sermayesi de bundan hoşnut. Sermaye enternasyonalleşiyor. Dünya devletleri emperyal bir seviyeye varmadan sermaye hareketi ile uygun adım yürüyemiyorlar. Demek ki dünya devletleri, Amerika'yı başa alalım, dünyayı kendi sopesiyle yönlendirebileceği, sermayeyi de yönlendirebileceği bir mertebeye varıyor. Dolayısıyla içinde hem dünya kapitalizminin devletleri hem sermaye var. Sermaye olmadan emperyalizmin olması mümkün değil. Sermayenin büyük dünya gezisi finans sermayesinin ön almasıyla kolaylaşıyor. Yani filanca şirketinin gidip başka bir ülkede yatırım yapmasıyla değil. Birtakım sanal kâğıtların sermaye varlığı şeklinde dolaşmasıyla oluyor.

Paradan para kazanacaksınız, bunun için yeni finans enstrümanları icat edeceksiniz. Merkez bankalarıyla işbirliği yapacaksınız. Bir ülkeye gittiğinizde kapıyı açın diye çalacağınız kapı, merkez bankasının kapısıdır. Onlarla işbirliği yapacaksınız. 1980'den sonra işte böyle bir dönem başlıyor. Merkez bankasının finans piyasalarıyla mutlak bir işbirliği içinde olması lazım ki para veya paraya benzer enstrümanlar dolaşabilsin. Ortak dil olmadan sermayenin dolaşması mümkün değildir. Sermaye dolaşmalı ki kaynakları transfer edebilsin. Tabii güvence merkez bankalarıncı sağlanacak."

- 1989'da 32 sayılı kararla başlatılan "İstediğin kadar borçlan" döneminin bugünkü durumu nedir? Bu durum sürdürülebilir mi? Nereye kadar?

"Döviz muhtacı dediğinizde size, 'sermayenin giriş çıkışındaki kontrolleri kaldır' diyorlar. İşte 32 sayılı karar. Sizi

Bilsay Kuruç, Parlev Nallı- Hayrünisa Borstav çifti ile beraber, Paris

borçlandırmak üzere sermaye geliyor, ganimetini alıyor, vadesi dolunca gidiyor. Türkiye'ye niçin gelsin? Yüksek faiz veriyorsunuz. Dünyanın başka yerlerinden daha yüksek faiz vereceksiniz ki cazip olsun, gelsin. Bu da 1980'lerin sonu ve 1990'lar. Dolara kemiksiz % 25-30 faiz verildiği yıllar. Önce hazine -devlet borçsuz ayakta duramıyor. 2000'lerde ise devlet küçültüldüğü için devlet borcu aşağı yukan sabit kalacak, özel sektör borçları artacak. Muhtaç bir ülke olduğumuz için 'Sana hep para mı vereceğiz, sat varlıklarını, ayrıca bunları indirimli fiyata sat parayı al' deniyor. Biliyorsunuz dironcin kırılmasıyla en büyük satışlar AKP döneminde oldu. 32 sayılı karar baraj kapaklarının açılmasıdır. Ondan sonra kapakların kapanması mümkün olmadı."

"1980'de 'bizim ihtiyacımız sanayi değil, dövizdir çizgisi' üzerinden; Türkiye sanayi gibi kirli pasaklı işlerle uğraşmanın turizm, otelcilik ve sanayinin dokuma, tekstil gibi daha hafif dallarıyla ilgilensin" dendi. Bu Özal'ın programıydı."

Türkiye sanayileşmelidir düşüncesine kapılar kapanıyor

"Türkiye kapitalizminin sanayileşme umurunda değil. Özel sektörün sanayileşme gibi uzun dönemli bir programı, hedefi yok. Batı Avrupa'da, İngiltere'de bu vardı. Orada sanayi kapitalizmi çıkıyor, karşımıza. Cumhuriyet'i kuranların bir sanayileşme anlayışı, sanayileşme hareketi var. Ama Türk özel sektörünün bir sanayileşme anlayışı yok. Mesele burada. İşin acıktı tarafı şu: 1980'de Türkiye'nin dümenine Türk özel sektörü geçiyor. Türkiye mutlaka sanayileşsin. Bunu ancak kamuda yapabilirsiniz düşüncesine kapılar kapanıyor. Sanayileşme gibi uzun ve ciddi bir işi Türk özel sektörüne devrediyorsunuz. "Yapabilir miydi?" dersiniz, yapamadığını da son otuz beş sene gösteriyor. Planlı yıllar şunu gösterdi: Plancılar özel sektöre sanayileşmenin niçin önemli olduğunu anlatmaya çalıştılar. Böyle şey olur mu? Tersine sanayici diyecek ki 'bize planlama lazım'. Dolayısıyla plan sanayicinin ihtiyacından çıkacak."

Bizim ihtiyacımız sanayi değil, dövizdir çizgisi

"1980'de 'bizim ihtiyacımız sanayi değil, dövizdir çizgisi' üzerinden; Türkiye sanayi gibi kirli pasaklı işlerle uğraşmanın turizm, otelcilik ve sanayinin dokuma, tekstil gibi daha hafif dallarıyla ilgilensin" dendi. Bu Özal'ın programıydı. Bu program sonucu işsiz kalanlar, yani bir başka programda sanayi işçisi olacak kesimler, sanayileşmenin getireceği görgüyü, bilgiyi, dayanışmayı, melekayı öğrenemediler. Bunlar işsiz kitleler olarak büyümeye başladılar. Siyasi olarak da bu şunu gösterdi: Türk sermaye sınıfı ki, 1980 darbesi bir sınıf bilinciyle yapılmıştır, bunu görebiliyoruz, kendi siyasal elitini yaratarak, Türkiye siyasetine şekil vermede, demokrasiyi kurmada başarılı olamamıştır."

Tüm iktidar bizde olsun

"Sermaye sınıfının, tüm iktidar bizde olsun biz bunu başka hiçbir sosyal sınıfla paylaşmayız" düşüncesi vardır. Bu Tü-SİAD'ın 1979'da Ecevit iktidarına yazdığı muhtıradaki açık seçiktir. İktidar bizimdir, tüm iktidara biz sahip olmalıyız bildirisiydi

Türkiye kapitalizmi, Cumhuriyetçi çerçevedeki demokrasinin 'merkez sağ' siyaseti ile reel kapitalizme ilerleyemeyeceğini kavradı ve 'merkez sağ'ı yavaş yavaş terk etti.

o. 12 Eylül darbesiyle buna sahip oldular. Bu darbe ve sonraki otuz beş yılın gösterdiği şey şu: siyasal elit yetiştirmiyorlar ama yan güçleri var. İlk yan gücü silahlı kuvvetlerin komuta kademesi, sermaye sınıfının yan gücü gibi hareket ediyor. Ne yapıyor? Sermaye sınıfının karşısındaki sınıfsal gücü yani çalışanları tasfiye ediyor veya cumhuriyetçi bir orta sınıf varsa onu tasfiye ediyor. Katiben çalışan sınıfla işbirliği yapmasın. Buradan solcu fikirler maazallah doğmasın. Amaç, 'bizim iktidarımıza kimse engel olmasın.' Dolayısıyla bir yan güç olarak silahlı kuvvetlerin komuta kademesini kullanıyorlar. Onlara bazı akçalı teşvikler de veriyor, emekli olan generalleri yönetim kurullarına alıyor. Ama bu gücünde bir kullanımı süresi var, devamlı olarak yan güç olarak kullanamazsınız."

- Ülkemizde 1980, hep bir milat olarak, yani köklü değişimlerin olduğu bir tarih olarak kabul edilir. Siz de bunu vurguluyorsunuz. Bunu biraz daha açar mısınız? Olan tam olarak nedir?

"Bir ülkede sermaye birikimini yönetenler, ulusal çerçeveyi terk etmeye ve dünya kapitalizmiyle bütünleşmeye karar verip o yola girince, arada yeni ve o güne kadar görünenlerden farklı şeyler olmaya başlıyor. Türkiye'de 1979-1980'den itibaren yaşananların çerçevesi budur. 1980'de çalışan sınıflar ve onlarla yakınlaşmış Cumhuriyetçi orta sınıf darbe ile, siyaset alanının dışına çıkarıldı. Bu alana geri dönmeleri için de şiddet kullanıldı. 1980 Darbesi'nin şiddet bilançosu çok

anlatıldı. Asılanlar, öldürülenler, cezaevlerine atılanlar, işsiz kalanlar... Böylece Türkiye'de toplumsal bir siyaset çizgisinin oluşma şansı köreltildi. Siyaset, sermayenin sınıf çizgisine göre ayarlandı. Sermaye sınıfının dünya kapitalizmi ile bütünleşmesi için ilk ana koşul bu oldu. İşin olmazsa olmazı idi bu."

Bağımlı değil tabii...

"1980 sonrası, kapitalist birikim Türkiye'de istihdamın artışını ve modern bir çalışan sınıfın doğmasını amaçlamıyor. Ülkenin sanayileşmesini de amaçlamıyor. 1980 sonrası birikimin özellikleri gösterdi ki böyle bir tarihi iddia yok. Sermaye sınıfı birikim yapsın ve bu konusun isteniyor. Bunun için dünyadan destek anyor. O kadar. Bunun toplumsal ve ekonomik maliyeti hesaba katılan bir şey değil. Bu nedenle 1980 sonrası birikim ağır insan zayıflığına yol açtı ve bu artıyor. Çünkü Türk sermayesi kendini dünya kapitalizmine tabi kıldı. Tabiiyetin sonucu kuşaktan kuşağa insan zayıftır. Bağımlı değil tabii yani sürükleniyor. Tabiiyet tek taraflıdır ve ekonomik maliyeti gitgide artar.

Dünya kapitalizmine tabi olma ve bunun şekillendireceği özel birikim tarzı için bir siyasal kontrol düzeni oluşturmak gerekiyordu. O da yeni birikimin elemanlarından, onların yeni organizasyonundan beklenenecekti. Birdenbire değil, zaman içinde yeni süreçlerle olacaktı. 1980 darbesini o tarihte sermayenin 'yeni güç' olarak düşündüğü silahlı kuvvetlerin komuta kademesi

yaptı. Ancak o sermaye sınıfı için bir atımlık eylemdi. Ondan Türkiye için sürekli bir siyasal kontrol düzeni yaratılamazdı. Yeni elemanlar yani yeni 'yan güçler' lazımdı. Bunlar, yeni ekonomik ve siyasal süreçler içinde sahneye çıktılar."

Yeni elemanlar: lümpen proletarya ve taşra sermayesi

"Birikimin ekonomik ve siyasal bir bütün olduğunu unutmamak lazım... Yeni elemanlar bu bütünlüğe hakkını verecek ve bu yeni Türk kapitalizmini ondan pay alarak koruyacak elemanlar olmalıydı. İşte hem o kapitalist birikimin hem de kapitalizmin üvey evladı olan lümpen proletarya ve taşra sermayesi 1980'den ve özetikle 1990'dan sonra Türkiye kapitalizminin yeni elemanları (yan gücü) sahneye çıktılar, çıkarıldılar. Çalışan sınıflara ve Cumhuriyetçi orta sınıfa karşı kalkan ve muharip oldular. 1980 darbesinin başı zaten çabuk davranarak ve yaptığı mitinglerde cebinden kutsal kitap çıkararak (Atatürk'ün sözlerini okuyarak değil!) kitleler için kontrol çizgisinin ne olacağını ortaya koymuştu. Yani, sermaye sınıfına geleceğin politika yolunu da göstermişti. Toplumsal gelişme ve bilinçlenme sakın ola yeniden canlandırılmamalıydı. Bu, 1980 darbesinin sermaye sınıfına vasiyetidir.

"1990'ların ortamı reel kapitalizme doğru ilerleme ihtiyacı içindeki sermaye sınıfı için önemli ve güvenli geçiş yılları oldu. Dünya sermayesinden ilgi ve destek arttı. Türkiye kapitalizmi, Cumhuriyetçi çerçevedeki demokrasinin 'merkez sağ' siyaseti ile reel kapitalizme ilerleyemeyeceğini kavradı ve 'merkez sağ'ı yavaş yavaş terk etti."

"AKP'nin iktidara geldiği tarih ilginç bir şekilde 2000'li yılların başlangıcı, Amerika'nın dünyayı likiditeye yani dolara boğduğu tarih... Küreselleşmenin zirvesi ve bütün dünya ülkelerinin, girip çıkan sermayeyi artık hiç kontrol etmediği, borçlanmanın adeta bir nimet haline geldiği tarih."

Dünya ile bütünleşmenin hedefi Türkiye'de reel kapitalizme erişmektir. 1980'lerde adımlar atıldı. 1990'larda yeni bir aşamaya varıldı: Yeni kapitalist birikimin elemanları, yani kentlerin lümpen grupları ve yeni filizlenen taşra, birlikte önce 1990'ların yüksek ve sürekli enflasyonu sayesinde kendilerinin de bir ilk birikimini yaptılar ve bu sayede yeni rollerini kavradılar. Bir yandan, sermaye sınıfına nasıl militanlar hizmet vereceklerini öğreniyorlardı, bir yandan da bu tarihi hizmeti verebilmek için aracılık, tefecilik ve ticaret ağılarıyla zenginleştiler; sonra siyaset sahnesine iddia ile çıkma vakitleri geldi. Böylece, 1990'ların ortamı reel kapitalizme doğru ilerleme ihtiyacı içindeki sermaye sınıfı için önemli ve güvenli geçiş yılları oldu. Dünya sermayesinden ilgi ve destek arttı. Türkiye kapitalizmi, Cumhuriyetçi çerçevedeki demokrasinin 'merkez sağ' siyaseti ile reel kapitalizme ilerleyemeyeceğini kavradı ve 'merkez sağ' yavaş yavaş terk etti.

Artık, siyaset sahnesini sermaye sınıfının elitlerinden ziyade, ihtiyaç duyduğu yeni 'yan güçlerin' lümpen ve taşranın elemanları doldurmaya başladı. Okumuş, az okumuş, okumamış... Ama çok hırslı, gözü kara çalışan sınıflardan, onların taleplerinden, haklarından nefret eden, bunları ve Cumhuriyet'in çizgilerini yok ederek ilerlemek isteyen, buna fena halde inanmış elemanlar. Burada artık bir siyasal etik aramak lazım... Kural ve medeni ahlak kodları tanınmıyorlar. Bu elemanlar her düzeyde ekonominin ve siyasetin lokomotifleri

oldular. Ancak tümü dünya sermayesine tabi olmayı biliyor. Dünyayı, onun 'gör!' dediği şekilde görüyor. Dünya kapitalizmi bu Türkiye fotoğrafının ve yeni elemanların destekçisidir. Niçin? Çünkü en basitinden Türkiye ekonomisi 1980'den sonra gitgide dünya kapitalizmine net kaynak aktaran süreçlerin ekonomisi olmuştur. Bu süreçler içinde, 2000'lerin siyaset ve ekonomi kadroları bunlardan oluştu. Bu, Türkiye reel kapitalizminin insan kaynağı oldu."

Türkiye sermaye sınıfı bu tablodan memnundur

"2000'ler şunu gösterdi ki, on beş yıldır ülke yönetimi bu kaynağın elindedir. Toplumsal gelişme dereceleri ve tarzları dediğimiz gibi, bir siyasal etiğe göre oluşmamıştır. Bunları duygulardan anarak objektif bir tablo gibi görmek lazım... Çünkü karşımızda bir ekonomik ve toplumsal oluşum var: Her yönüyle bir yeni sermaye birikimi ve bu birikim, yani bu reel kapitalizm sürdükçe, bu insan kaynağı beslenecektir. Siyasette var olacaktır. Bugünkü isimler, 1980'den itibaren dünyaya bağlanarak, kendini geliştirme yolunu seçen kapitalizminin ihtiyacı olarak ortaya çıkan isimlerdir. Yarın başka isimler gelir. Eğer bu birikim ve onun ekonomisi ve siyaseti sürerse, Türkiye sermaye sınıfı bu tablodan şikâyetçi değildir. Memnundur. Öyle, Cumhuriyet değerlerine falan da meraklı değildir. Dünyadan takviyeli kapitalizmin gücünü siyaset demek oluyor ve kapitalizmin

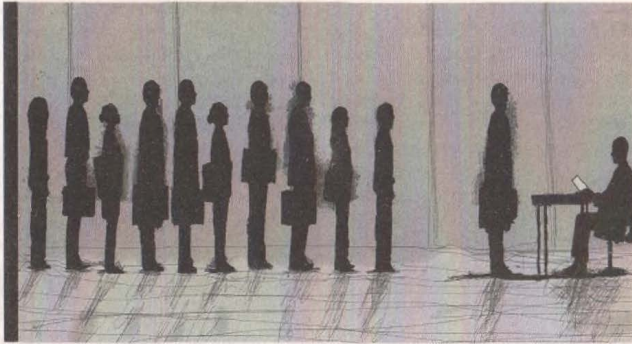
olabilirdiğince ve engel tanınmaksızın, zayıfta aldırmaksızın teşvikli bu gücü arttırmaktadır. Sermaye sınıfının siyaset anlayışı bu dar yola girmiş görünüyor. Liberal demokrasi bir söylemden ibaret kalıyor ve başka bir demokrasi de söz konusu değildir. Çünkü birikimin yeni elemanları için tek hedef iktidardır. Siyasal kontrol düzeni de siyasal islam'ın bir çeşidi oluyor, eğer sürerse."

"Siyasal islam'ın; yani bu sermaye birikiminin beslediği yeni elemanların iki tarihi işlevi, görevi olduğu görülüyor. Son on beş yıl bunları berraklaştırdı. İç görev, sermaye sınıfı hesabına bir yeni siyasal kontrol mekanizması oluşturmak ve bunun bekliğini yapmak. Dış görev ise 1854'ten sonra Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim elemanların üstlendikleri tarihi görevdir: Ülke kaynaklarının dünya kapitalizmine transfer edilmesini sistemli ve sürekli kılmak ve bunun aracılığını üstlenerek dünya kapitalizmi için vazgeçilmez olmak. Son on beş yıldır gitgide büyüyen, kemikleşen ve küçülmesi mümkün görülmeyen cari açığın, onun arkasındaki dış borçların, net hata noksan kalemindeki acayipliğin anlamı budur: Dışarıya kaynak aktarmaya mahkum bir ekonomi. Aktarma görevlisi kim? Öncelikle Siyasal islam'ın kadroları. Osmanlı Devleti'ni batıran cari açığın ve arkasındaki borçların, yani o kaynak aktarma mekanizmasının görevlisi kimdi? Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlar. Tablo berraktır.

- Lümpen proletaryayı, yalnızca işsiz güçsüz ve de ahlaken yozlaşmış bir

"Toplumsal mülkiyet alanı olan kamu arazileri de bildiğimiz ihalelerle bir büyük inşaat sektörü haline dönüştü."

"Daha önce borçlanarak yatırım yapan bir Türkiye vardı, şimdi sadece yatırım yapamayan ama borçlanmaya mahkûm bir Türkiye var."

sosyal katman olarak düşünüyordum ama sanırım siz bu kitleyi daha geniş daha etkin bir sosyal grup olarak değerlendiriyorsunuz. Sık sık lümpen proletaryadan söz ediyorsunuz. Üzerinde biraz daha konuşalım mı?

"Lümpen proletarya Türkiye'de 1980'den sonra kapitalizmin gelişme özelliği içinde kapitalizmin bağında büyüdü. Şunu kastediyorum: Türkiye gibi bir ülke sanayileşemezse, yani kendi emeğini işçileştiremezse, güçlü bir sınıf bilinci yaratacak şekilde bir işçi kitlesi meydana getiremezse, ne yapacağı belli olmayan, meleke kazanamayan, iş bilgisine sahip olmayan işsiz kalan yığınlar üretir. Lümpen proletarya, doğru dürüst bir iş sahibi olmayan ama bazı işlerde çalışan, inancını dinden ya da gerici ideolojilerden alan bir tabaka. Bu tabaka büyük kentlerde var ve siyasiler bunları zaman zaman kullanır. Mesela MHP 1970'lerde bunları vurucu güç olarak kullandı. Ama orada bitti.

Esnaf da olabilir. Dünya görüşü bakımından muhafazakâr olan ve kendini daima emniyette hissetmek isteyen tabakalardan olabilir. Kapitalizme hizmet eden siyasiler ve esnaf ya da iş gücü bakımından daima muhtaç durumda olan gruplar. Bunlar kendi başlarına var olamazlar bunların rejim tarafından bir şekilde desteklenmesi lazım. Veya parasal olarak desteklenmesi lazım... 1980'le de bu lümpen diyebileceğimiz, dinci ideoloji ile beslenmiş tabaka muhafaza edildi. Bunların siyaset üzerinde o zaman, bir etkileri yoktu. Ancak 1990'ların yüksek faiz

döneminde sermaye birikimi ile beslendiler. Dinci sermaye ya da yeşil sermaye diyelim, ilk birikimini 1990'larda yaptı."

Amerika'nın dünyayı dolara boğduğu tarih...

- Anadolu kaplanları denenler bunlar mıydı?

"Anadolu kaplanları... Taşra kapitalizminin gelişme, zenginleşme dönemine ait bir terim. O dönemin yüksek faizini bir tür tefecilik olarak değerlendirebiliriz. İstisnai bir yüksek faiz dönemiydi. Lümpenler ve taşranın zenginleşen ama görgü kazanmayan sermayesi, bir bütünlük halinde zemini tercihen dinci olan partilerde örgütlendi. Bu zemin yeni kapitalizmin güvencesiydi ve yeni kapitalizm ancak bu zeminde siyasallaşarak güvenceye kavuşacağını fark etti. 'Yeni Türkiye' dedikleri bu. 1990'ların sonuna gelindiğinde bu örgütlenme bayağı olgunlaşmıştı. Ve 2000'li yıllarda bu örgütlenme AKP olarak karşımıza çıktı. İlk birikimini 1990'larda yaptı. AKP'nin iktidara geldiği tarih ilginç bir şekilde 2000'li yılların başlangıcı, Amerika'nın dünyayı likiditeye yani dolara boğduğu tarih... Küreselleşmenin zirvesi ve bütün dünya ülkelerinin, girip çıkan sermayeyi artık hiç kontrol etmediği, borçlanmanın adeta bir nimet haline geldiği tarih... Dolayısıyla AKP iktidara geldiğinde gökten rahmet yağar gibi dolar yağmaya başladı. 1990'ların ilk birikimi dünyadan gelen bu likiditeyle beslendi. Bir yandan da birikmiş kamu varlıkları bu gelen likiditeye karşılık satıldı."

Türk sermaye sınıfının etki alanı genişledi

"Türk sermaye sınıfının etki alanı genişledi. Nasıl genişledi? Kamu varlıklarının yanı sıra kamu alanları da satılmaya başlandı. Eğitim ve sağlık özelleşmeye başladı. Özel okullar, özel hastaneler bu dönemde hızla arttı. Bir tür toplumsal mülkiyet alanı olan eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanı gitgide daraldı, kalitesizleşti. Bu alanlar parasallaştıkça AKP'nin zenginleri çoğaldı. Kamu varlığı hükümetin elinde kamu rantı haline döndü. Toplumsal mülkiyet alanı olan kamu arazileri de bildiğimiz ihalelerle bir büyük inşaat sektörü haline döndü. Hepsini adeta birbirini tamamlar şekilde geliştirdi. Ekonomik olarak güçlenen siyasete mutlaka el koyar. Türk sermaye sınıfı beslediği yan güçlerle, onları da zenginleştirerek Türkiye'nin düzenine damgasını vurmuş oldu. Burada bir demokrasi projesi yok. Sermayenin ilk kullandığı yan güç 1980 Darbesi'ni yapmış; iyi kötü işleyen, demokrasiyi, parlamentoyu, tasfiye etmiş; sonra ilk yan gücün adeta kullanma süresi bitmiş, yedekte bekleyen ve zenginleşmiş öteki yan güç: lümpenler ve taşra, partisini kuruyor, hükümet oluyor. İktidarı olduktan sonra da sermayenin ilk yan gücünü tasfiye ediyor. Ergenekon ve Balyoz davalarını açıyor ve sermayenin 1980'de kullandığı ilk yan gücünü tasfiye ediyor."

Bir büyük proje var

"Sermaye sınıfının ekonomik programı Cumhuriyetin başından beri birikmiş olan kamu varlıklarını satarak zenginliğini artırır.

"Ekonomi sadece rant yaratma kurnazlığından ibaret bir iş haline geldi. İnşaat ve spekülasyon ana sektörler oldu. Rant hevesi kendi kendini gitgide büyütüyor ve ülke ekonomisinin varlıklarını, kaynaklarını, verimini yok ediyor."

"Aydınlarla işçi sınıfının birleşmesi 1960'larda, 1970'lerdeydi. Bu bir dinamizm bir enerji yaratıyordu. Ama bu, Türkiye sermayesi ve dünya kapitalizmi için hoş bir şey değildi. Dolayısıyla bu birleşmeyi hem aydınları hem de işçi sınıfını olabildiğince sindirerek bu alanı temizleyelim dediler.

yorya da dünyaya kaynak transfer ediyor. Yani ikisi iç içe oluyor. Hem ekonomik, hem siyasal, hem de sosyal, parçaları bir biriyle bütünleşen bir büyük projedir yeni kapitalizm veya 'yeni Türkiye'. Bunun getirdiği ekonomik model, dünyaya gittikçe daha fazla muhtaç olan bir ülke ekonomisi tablosu. Bu tabloda ithal etmeden ve borçlanmadan yaşayamıyorsunuz. Daha önce borçlanarak yatırım yapan bir Türkiye vardı. Şimdi sadece yatırım yapamayan ama borçlanmaya mahkûm bir Türkiye var. Yatırım yapma iradesine yeniden sahip olmadı bu durumdan çıkma imkânı yok.

Görüyorsunuz ki kapitalizm borçlandırarak işler. Dünya sermayesi Türkiye'yi, Türk sermayesi de Türkiye'deki şirketleri ve vatandaşları borçlandırarak işler. Vatandaşları nasıl borçlandırıyor? Gel sana ev veriyim diyor, krediyle veriyor. Memnunsunuz. Gelirinizle almanız mümkün değil, bunu bir nimet kabul ediyorsunuz. Diyorsunuz ki 'Bu tarihe kadar kimse bana ev vermedi. Demek ki borçlandırarak mümkünmüş. Beni borçlandırdı ama vallahi bravo bana ev verdi', 'Otomobil al senin hakkındır' diyor. Taksit ödeyerek otomobil sahibi oluyorsunuz. Borçlanmanız için elinize kredi kartı veriyor.

En önemli eğitim özelleşmiş, çocuğunuzu okutmak için size kredi veriyor. 'Çocuğun iyi okullarda okutacaksın, git bankaya kredi al. Bir yılda yirmi otuz bin lira ödeyeceksin, önemli değil.' Borçlanmaya muhtaçsınız ama şikâyetçi de değilsiniz.

Gelecek gelirimden öderim diye düşünüyorsunuz. Bu borç hiçbir zaman bitmeyecek. Bu ne demektir, kapitalizmi damarlarınıza enjekte ediyor. Bütünlüklü bir proje bu. Kapitalizm damardan giriyor. "Geçmişine göre maddeten iyi misin? İyisin. Seni bunun için borçlandırdım, nasıl olsa ödersin. İşte yegâne sistem bu. Gerisini düşünme." diyor. Ama, dikkat ederseniz, esas dokuyu, arkasındaki 'ahlaksız teklifi' de görebilirsiniz. "Ver Cumhuriyet'in kazanımlarını ve aydınlanma ufkunu, al borcu, evi, otomobili, konutu vs.yi" diyor. Bir anlamda "Gel seni de yeni Türkiye'nin rantına ortak yapalım" diyor.

Bu projenin içinde Türk sermaye sınıfının kendine siyasal elit yaratmadığını, yetiştirmedini, üretmediğini, dolayısıyla Türkiye'de demokrasinin kalite kazanmadığını, tersine gerilediğini görüyorsunuz. Yan güçler Cumhuriyet'in kazanımlarını yıkıyorlar, yavaş yavaş yok ediyorlar. Bu durum Türk sermaye sınıfının umurunda değil. Ara da bir 'Bu da olmasa daha iyi olur' gibi bir ses çıkıyor sermayenin temsilcileri, bu kadar. Bundan öte bir ses çıkarmıyorlar. Bazen medyada bu büyük bir kahramanlık gibi niteleniyor. Onlar genel gidişten, dünya ile bütünleşmeden ve borçlanmadan memnunar, başka yol görmüyorlar. Sermaye şirketleri dünyadan kredi alamazsa Türkiye'nin bankaları yaşayamazlar."

"1970'lerde, Dünya Bankası'nın ideolog iktisatçıları vardı: 'Devletin ön ayak olmasıyla çizilen sanayi programları rant

yaratır. Bu verimsizlik ekonomisidir." diyorlardı. Bu görüşe katılan meslektaşlarımız da az değildi. Yani, ekonomide rantların kaynağı sanayileşmedir, bırakın bu yolu, çizgisi. Şimdi son otuz beş, hele son on beş yıldan sonra yani devletin ön ayak olduğu sanayileşme hareketi tümüyle bırakıldıktan ve yaratılan varlıklar yeni sermaye sınıfının özel ellerine akıbeti ne olursa olsun, terk edildikten sonra geldiğimiz yere bakalım. Dünya Bankası iktisatçılarının akıl hocalığı ile geldiğimiz yere. Şimdi ekonomi sadece rant yaratma kumazlığından ibaret bir iş haline geldi. İnşaat ve spekülasyon ana sektörler oldu. Rant hevesi kendi kendini gitgide büyütüyor ve ülke ekonomisinin varlıklarını, kaynaklarını, verimini yok ediyor. İmalat sanayinin ülke hasılasında payı yüzde on beş'e indi. Dünya imalat sanayinde Türkiye'nin payı %1'e çakıldı kaldı. Fakat Türkiye'nin zenginleri çoğaldı, çoğalıyor. Bu nedenle kapitalizm gitgide daha sıkı siyasal kontrol mekanizmalarına (gerekirse bazı savaşlarla) ihtiyaç duyuyor.

Amerika'nın Irak'ı işgali, Ergenekon ve Balyoz davaları

- **Ordunun Amerika'nın, Irak'ı işgalinde, bu müdahaleye karşı çıkan yurtsever bir tutumu vardı. Ergenekon ve Balyoz davalarının esas nedeni de bençe buydu. Ne dersiniz?**

"Tabii ikisi de var. Irak büyük ve karışık bir iş... Amerikan ve Anglosakson güçleri-

Merkez Bankası heyeti ile birlikte Harran Ovası'nda, 2000

"Soma modeli: Hiçbir güvence yaratmayan, işçiyi meta kabul eden şirket. İşçi mutlaka borçlandırılmalı, kontrol unsuru olarak din. Anlamazsa kaba kuvvet."

nin Ortadoğu'ya ve Afrika'nın kuzeyine ilk büyük adımı ve girişi ve o coğrafyalarda o yandaş güçlerini (buna Türkiye'deki siyasal İslam da dahil) oluşturmaları, sıraya dizmesi ve düğmeye basması. 1990'larda yani Sovyetler'in dünya sahnesinden çekilmesinden sonra, Türkiye'de ordunun değişik kuvvetlerinin: 'Dünyaya yeniden bakalım; NATO dönemi bitiyor; NATO'nun bize olan ihtiyacı da bitiyor ama biz bu kadar bağlanmakla yanlış mı yaptık?' biçiminde yeni ve yaratıcı düşüncelere yöneldiği görülüyor. Dolayısıyla Irak'ta ve Ortadoğu'da çeşitli senaryolar düşünen bir Anglosakson kuvvetin Türk ordusunun kendi kendine düşüncesine bağımsız bir kuvvet kazanmasına tahammülü söz konusu olamaz. Bu tahammülsüzlüğü Irak'a yapılan birinci müdahaleden, Özal'dan itibaren görüyoruz.

İşin öteki tarafı da ordunun en önemli ve seçkin insanlarını tasfiye etmek için bir potansiyelin olması lazım. Bu potansiyel, Türkiye'deki sermaye rejimine destek veren, ona yeni bir ruh veren yeni bir yan güçle olabilir. Üstelik Türkiye'yi Cumhuriyetçi düşüncelerden uzaklaştıran bir yan güç olmalıydı. Sivilmiş gibi görünen hatta birtakım aydınların: 'Aman bu ne kadar da iyi, dine tolerans göstermek lazım' filan diyerek de sözcülüğünü yaptıkları bir yan güç. Aslında bu ilkel bir yan güç. Çünkü lümpen dünyada, insanlık için önemli hiçbir değer hiçbir düşünce yeşermez. Bu, lümpen dünyanın özelliğidir.

Türkiye taşrası da bu lümpen dünyadan uzak değil. Onların çoğu da yeni zen-

ginlerdir. 1990'lardan itibaren kolay yoldan zenginleşmiş olanlardır. Sanayileşmeyi, onun mücadelesini göze alamayanlardır. Yüksek faizle kestirmeden zengin olanlardır. Herhangi bir değer taşımaksızın yükselen çevrelerdir. Türkiye bu bakımdan karşısında hiçbir sınıfsal direnç olmadan bunları yeşertti. Çünkü direnebilecek bir işçi sınıfı oluşmamıştı."

- Aydınlar da direnemedi.

"Aydınlarla işçi sınıfının birleşmesi 1960'larda, 1970'lerdeydi. Bu bir dinamizm bir enerji yaratıyordu. Ama bu, Türkiye sermayesi ve dünya kapitalizmi için hoş bir şey değildi. Dolayısıyla bu birleşmeyi hem aydınları hem de işçi sınıfını olabildiğince sindirerek bu alanı temizleyelim dediler. Önce korkutuyor, sindiriyor. Örgütlenmeyi yasaklıyor. 1980 harekâtı bu. Sermaye sınıfı 1979'da tüm iktidar benim dedi ama ordunun generalleri dışında kullanılabileceği başka bir güç yoktu. Bir süre bu gücü kullandı. Bir süre sonra bunların etkisi olamaz, gücünü tazelemesi lazım. Gücünü yeni demokratik projesiyle tazelemesi Türkiye sermaye sınıfının geçmişinden gelen birikimiyle mümkün değil. Yaşadığımız yıllar bunu gösteriyor. O halde güç kullanmaya devam edecektir. Daha çok güç, daha çok güç isteyecektir. Bu gücü bir tür kaba kuvvetin organizasyonunda buluyor. Bu kaba kuvvet, yeni ve sempatik bir siyasal organizasyonmuş gibi çıkıyor. Daha önce söylediğim gibi bazı okur-yazarlar da, 'dine tolerans göstermek lazım' diyerek buna destek çıkıyor. Bu bir yan güçtür ve kendinden önce

kullanılan yan gücü tasfiye edeceği ortaya çıkıyor ve ediyor. Irak ve Ortadoğu operasyonları ile Ergenekon eşleşiyor bir anlamda. 'Ben davanın savcısıyım' dedi ya, bu şu demek: 'Ben bunları tasfiye edeceğim. Bu iş benim görevim.' Esas güç daima sermayedir. Esas güç sınıfsaldır. Bir sınıfsal güç için, bu bir varlık olarak, işin silahşoru olarak ortaya çıkmıştır.

Ama sosyal değerler kazanması filan da mümkün değildir. Yaşadığımız son on beş yıl, bu siyasal örgütün temsilcilerinin insani değerleriyle filan çıkmadı karşımıza. Gitgide mevcut kurumları, insani değerleri yok edişle çıktı karşımıza. Cumhuriyet değerleriyle başlamak üzere, yok edişle çıktı karşımıza."

AKP gidecek tabii

"Lümpenden benim kastettiğim, kısaca Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişme biçiminin ürettiği bir sosyal kategoridir. Bu sosyal kategori var. Bu sosyal kategori bugün iktidarda olan AKP'nin son bulmasından sonra da var olmaya devam edecektir. Bir pilot proje olarak önce ANAP'ı üretti. ANAP, Türkiye normal düzene doğru giderken yok oldu. Daha militan ve zenginleşmiş olarak AKP'yi üretti. Yaşadıklarımız gösteriyor ki, bugün iktidarda olan partiyi muhalefete düşürmek zordur. Sadece ikti-

"Sermaye şöyle diyor:

Dünya değişti, değişiyor;

ayak uydurmak lazım.

Ulus devlet zamanı geçti.

Bizim artık seksen milyon

olarak birlikte var olmamızın

bir anlamı yok. Dünya

nasıl değişiyorsa zorunlu

olarak ona göre değişmemiz

gerek. Sermayenin projesi

dünya sermayesinin

projesinden, objektif

olarak bağımsız olamıyor."

"Çin dış fazla vererek yani döviz biriktirerek finansal olarak güçlü pozisyona geçiyor."

dar olmak için parti olmuştur. Çünkü bu reel kapitalizmin ihtiyacına göre menfaat dağıtan, aslı işi bu olan bir örgüt olması gerekiyor. İktidardan inerse erir gider. Ancak, o zaman da bu kalmanın temsilcileri bir başka şekilde karşımıza çıkacaktır. Sermaye sınıfı bir başkasını oluşturmak isteyecektir. Artık, 2000'ler öncesi 'orta sağ' partili Türkiye'de değiliz!

Burada mesele bir kişi, ya da Tayip Erdoğan meselesi değil. O bir sosyal kümelemenin çıkardığı bir temsilcidir. Dünya Türkiye'yi bu sistem içine soktukten sonra çıkarmak istemeyecektir."

Türkiye'nin kendi yaratıcı güçleri sahneye çıkabilecek mi?

"Türkiye'nin kendi yaratıcı güçleri sahneye çıkabilecek mi? Esas mesele bu. Türkiye, 1960'lardaki, 1970'lerdeki ya da Cumhuriyet'in kuruluşundaki gibi kendi yaratıcı güçlerini sahneye çıkarabilecek mi? Saffar burada belli oluyor. Sermaye sınıfı, son otuz beş yılda Cumhuriyet'in kazanımlarına hiç sahip çıkmayarak safını belli etti. 'Benim meselem Cumhuriyet değil, dünya sermayesiyle bütünleşmedir,' dedi."

- Bizde sermayenin millî bir niteliği hiç mi yok?

"Hayır hayır! Millî meselenin kadük ol-

duğunu, bunun modasının geçtiğini, Türkiye'nin bir millî meselesinin olmayacağını sermaye sınıfının çeşitli platformlardaki ifadelerinden okuyabiliriz. Şöyle diyorlar: 'Dünya değişti, değişiyor: ayak uydurmak lazım. Ulus devlet zamanı geçti. Bizim artık seksen milyon olarak birlikte var olmamızın bir anlamı yok. Dünya nasıl değişiyorsa zorunlu olarak ona göre değişmemiz gerek.' Sermayenin projesi dünya sermayesinin projesinden, objektif olarak bağımsız olmuyor. Gördüğümüz bu."

- Büyük sermaye ile çatışma içinde olan, menfaatleri daha ülkeye özgü olan, zaafları olsa da küçük, orta böyle bir kesim yok mu?

"Özel sektör içinde çok yaratıcı, bilgili, yurtsever insanlar var. Türkiye'nin açmazını da görüyorlar ama sınıf mantalitesi başka bir şey. Özel sektörü sınıfsal olarak organize eden onun sözcülüğünü yapanlar başka. Yani bütün bu siyasi sistemi şekillendiren ekonomik modeli buna uyumlu hale getiren, işçi sınıfını daima bastıran 'aman yeniden 60'lar, 70'ler tekrarlanmasın' diyen, taşra sermayesini teşvik eden, din unsurlarını daima insanları sindirmek üzere gündemde tutan sermaye sınıfının sınıf bilindir. O sınıf bilinci, bütün bu gördüğümüz siyaset, ekonomi, din faktörlerinin birbiriyle uyumlu olmasıyla karşımıza çıkıyor."

Soma faciası, modelin unsurlarını bize gösteriyor

"Soma'da bu facia, katliam oluyor, adam ocaktan çıkıyor. Çamur içinde televizyoncu mikrofonu dayıyor: 'Tekrar ocağa incek mısınız?' Adam: 'Evet ineceğim. Çünkü bankaya borcum var.' Aşağı indiği zaman, bu yeni yetme lumpen taşra organizatörü şirketin adamı olarak ocağa inmek zorunda çünkü işsiz. Oradan çıktığı zaman Türk finans sermayesine borcu var. Televizyoncudan kurtuldu, karşısına oraya gönderilen din-imandan biri çıktı. 'Ben ölenlerin evinden geliyorum, Allah'a şükret, isyan etme' dedi. Ertesi gün iktidarın başı geldi, 'Yakarım yıkarım, hepinizi dövenim' dedi. O da sermayenin gücünü yani gerekli şiddeti kullandı. Tipik bir vakadır bu. Hepsi birbirini tamamlıyor. Kısaca sistem: 'İtiraz etme aşağıya in' diyor. Soma, modelin unsurlarını bize gösteriyor. Hiçbir güvence yaratmayan, işçiye meta kabul eden o şirket. İşçi mutlaka borçlandırılmalı. Kontrol unsuru olarak din. Anlamazsa kaba kuvvet... Seçime giderken aşağı yukarı tablo bu..."

Amerika'yı ve Çin'i dünya sahnesindeki rolleriyle nasıl değerlendiriyorsunuz?

"Amerika sistemin sahip iydi. 1970'lerin başına kadar ekonomik olarak sistemin lokomotifiydi. 70'lerin başından itibaren Amerikan ekonomisinin, daha hızlı gelişen ekonomik olarak daha fazla güçlenen

"Çin dış fazla vererek yani döviz biriktirerek finansal olarak güçlü pozisyona geçiyor. Günümüzde üç trilyon dolardan fazla rezervi var. Bu üç trilyonun bir buçuk trilyonu Amerikan kağıtları. Yani Amerika, Çin'e bir buçuk trilyon dolar borçlu. Bir anlamda Amerika Çin'in elinde demek bu."

'21. yüzyıl için teklifiniz nedir?' denirse cevabımız: 'planlama' olacaktır. Durumumuzu görmek, dünyayı doğru teşhis etmek ve ona göre kendi irademizle -burada irade sözcüğü önemli- nereye yürüyeceğimizi saptamaktır. Basit gözle görünen hedefleri değil de, basit gözle görünen hedeflerin ötesini tasarlamak ve onlara erişme stratejisini yapabilmektir.

Almanya ve Japonya kadar hızlı koşmadığı ortaya çıktı. Çünkü 50'ler ve 60'larda Almanya ve Japonya ekonomik olarak git gide daha fazla hızlanarak öne geçtiler. Bu durumda Amerika, 1945'te Bretton Woods sistemiyle verdiği taahhüdü yerine getiremediğini gördü. Bu taahhüde göre dolar altına, bütün paralar da dolarla tartılır, dolayısıyla Amerika, 'dolarımı getirene değeri kadar altın veririm' demişti. Artık veremiyor. Bunun bir nedeni dediğiniz gibi dünya jandarmalığı yapma mecburiyetinde olması, kaynaklarını ona ayırması, çünkü sosyaliستي güçlü olmazsa dünyada Sovyetler'e karşı duramaz. Sovyetler'e karşı politika ve proje oluşturması lazım. Buna soğuk savaş dünya diyorduk. Ayrıca ülke içinde de harcama yapması gerekli. Yollar bozuluyor, binalar eskiyor. İki yönlü harcama yapması lazım. Açıklar büyüyor. Doların dünyadaki değerinden herkes şüphe etmeye başladı.

İlk kez de Gaulle 'Dolar o kadar güçlü değil. Ben dolarları vereceğim altın alacağım' dedi. 1960'larda ilk denemesini yaptı. Amerika sarsıldı. Dolayısıyla bu sistemin devam edemeyeceğini gördüler. 1970'lerin başında Nikson, bu sisteme son verdi. Dolar ve altın serbest kaldılar. Altın sistemi regüle etme bakımından önemsiz oldu. Fakat dünyada işlemler dolarla yapıldığı için dolar dünya parası olmaya devam etti. Amerika 1970'lerden itibaren gitgide borçlu pozisyonuna geçti, hâlbuki sistemin kredisitiriyordu,

herkese o kredi veriyordu. Bugün geldiğimiz noktada dünyanın en büyük borçlusu. Ama kendi bastığı parayla borçlanıyor. Yine de bu ekonomik olarak zayıf sayılır. Ekonomisini çalıştırmak için sürekli olarak dünyadan borç almak zorunda.

Bu arada 1990'larda ortaya Çin çıktı. Çin o zamana kadar dünya sahnesine çıkmamıştı. Büyük nüfusu ve beceri kapasitesiyle: 'Ne lazımsa ben üretirim size zahmet olmasın' diyor. Çin'in ürettiği sayesinde Amerika ucuz ithalat yapıyor. Amerikan ekonomisi ayakta duruyor. Çin dış fazla vererek yani döviz biriktirerek finansal olarak güçlü pozisyona geçiyor. Günümüzde üç trilyon dolardan fazla rezervi var. Bu üç trilyonun aşığı yukarı bir buçuk trilyonu Amerikan kâğıtları... Yani Amerika, Çin'e bir buçuk trilyon dolar borçlu. Bir anlamda Amerika Çin'in elinde demek bu...

Bir anlamda da Çin, Amerika'nın elinde demek tabii... Kâğıtların değeri kalmadı; diyelim ki Amerika iflas etti. Çin bir buçuk trilyon dolar kaybeder. Ama kaybetmediği sürece de Amerika Çin'in elinde. Amerika borçlu pozisyonunu sürekli olarak muhafaza edebilmek için bu politikayı sürdürecektir. Çin ise bu politikayı sürdürdükçe dünyada avantaj kazanacak. Böyle bir denge üzerinde duruyor. Birbirlerine muhtaç gibiler ama birbirleriyle rakipler. Amerika Çin'in daha fazla güçlenmesini istemiyor; Çin de Amerika'nın yeniden güçlenmesini istemiyor."

Küresel olarak kaotik yanı olan uzun vadeli bir itişme var

"Bu arada Çin, Rusya'ya ittifak yapıyor Rusya'ya destek veriyor. Rusya da Çin'in ihtiyacı olan hammaddeler: petrol, doğal gaz başta olmak üzere geleceğe dönük anlaşmalar yapıyor. Demek ki, geleceğin dünyasını ekonomik olarak ve güç olarak şekillendirme bakımından hem işbirliği hem de çatışma var. Amerika böyle bir dünyada Rusya'yı yıpratmaya çalışıyor. Hem Rusya'yı yıpratmış olmak hem de Çin'in en önemli desteğini yıpratmak gibi bir strateji."

Amerika, Ortadoğu ve Afrika'ya yayılmak istiyor. Neden? Çünkü maliyetler yükseliyor. Yeniden doğal kaynaklara parasız, yani bedavaya sahip olmak istiyor. Bir tür ilkel birikimi yeniden yapabilmek için... Demek ki yarının dünyasında önce Ortadoğu'nun kaotik durumu var, sonra da Afrika'nın ne olacağı var. Afrika geleceğin dünyasında herhalde savaşlar alanı olacak. Dünya sermayesi Afrika'yı yaşmalamak isteyecek. Çin de kendine destek olabilecek kaynağı Afrika başta olmak üzere sağlamak istiyor. Küresel olarak kaotik yanı olan uzun vadeli bir itişme var. Şimdilik itişme, savaş hali değil. Bu itişmede taraflar önceki tarafın öncelikle ekonomik gücünü kırmak istiyorlar. Amerika, Ukrayna meselesini çıkardı, Rusya'ya ambargo koydu. Daha önce Kafkasya meselesini çıkarmıştı. Demek ki küresel stratejiler arttı."

21. Yüzyıl Planlama Kurultayı'nı hazırlayan ekip

Görsel 17 altı yazı: 21. Yüzyıl Planlama Kurultay değerlendirme toplantısı

Amerika geriliyor diyebilir miyiz?

"Amerika geriliyor, ben 1990'lardan beri bunu söylüyorum. Soğuk Savaş'ın bittiği anda Sovyetler bitti ama Amerika da gerilemeye başladı. Nedeni, açık vermeye mahkûm bir ekonomisinin olmasıdır. Teknolojik olarak büyük farkla herkesin önünde... Sopa olarak yani askeri güç olarak herkesin önünde... Sopaya ve teknolojiye dayanıyor ama ekonomiye değil.

Çeşitli güçlerin geleceğin dünyasında yeni ne olacak? İtismeler, çatışmalar dünyası olacağı benziyor. Biz bu nedenle bağımsızlığımızı elde etmek ve korumak zorundayız. Bunun içinde 21. yüzyıla girme meselesi var. Geleceğin yakalanabilmesi lazım... On beş yıldır hep kısa vadeli günlük işlerle yaşıyoruz. Geleceği düşünmüyoruz. Tek kaynığımız genç kuşaklar; onların hakları var. Genç kuşakları düşünmeliyiz. Onların yön duygusuna sahip olmaları lazım... Benim 21. yüzyıl dediğim geleceğe, onları yönlendirmek lazım.

Biz birden bire yüksek bilim ve teknoloji dünyasına sıçrayamayız. Önce sanayileşmeyi tamamlamamız lazım. İşsizliğin giderilmesi de sanayileşmeyi tamamlamakla geçiyor. Türkiye ekonomisinde mutlaka kamu yeniden etkin olacak. Ara mallarında, yatırım mallarında, yatırımcı, işletmeciler, tasarımcı, teşvikçi olarak devreye girecek. Sanayileşme politikası değişmeyen bir devlet politikası olacak. Kaynakları olabildiği oranda sanayiye ve sanayiye bağlı hizmetlere yığacağız.

Bugünün beş milyonluk sanayi işçisi yarın on beş milyon olabilsin. Çalışma etiği denen şey böylece öğrenilecek. Siyasetçi kendini buna göre şekillendirecek. Etik, dayanışma ve örgütlenmenin olduğu böyle bir dünyaya muhtacdır. Sanayileşmeyi tamamlayacağız ki sanayinin bugün milli gelir içinde %15- 16 olan payı % 40'lara erişecek ki bizde otuz bin dolar olacak kişi başı gelir düzeyine doğru gidebilelim. Dünyanın yoluna girebilmemiz lazım. O yol içinde ancak genç kuşaklarımız yarının dünyasını öğrenebilir. % 40'a yaklaşan bir sanayi payına varmadan bir yukarı basamak olan bilim ve teknoloji dünyasını göremeyiz."

- Sanayinin ihtiyaçları bilim ve teknolojiyi de geliştirecektir diyebilir miyiz?

"Tabii. Demir çeliğini siz üreteceksiniz, dışarıdan alacağınız mallar bugün olduğu gibi Ar-Ge'si içinde gelmeyecektir. Ar-Ge'yi siz yapacaksınız. Yurtiçinde üretim zinciri oluşturacaksınız. Dünya üretim zincirinin bir halkası olmayacaksınız. Yurtiçinde üretim zincirini kendiniz yaptığınız zaman, ara malları ve yatırım malları sektörlerinde, tarımınıza gübre, ilacı siz vereceksiniz. Çiğnize siz yeni şeyler öğreteceksiniz. Makine mühendisiniz takımıyla çalışıyor olacak, bilgi işlemciniz bu süreç içinde her şeyi yeniden öğrenecek. İş alanlarınıza buna göre açacaksınız. 1990'larda, 2000'lerde doğan çocuklar böyle yeni bir dünyaya girecekler. Yoksa bugün hangi dünyada oldukları belli... Ya işsizler, ya da yönde belli olmayan bir dünyanın içindeler.

Bu tabii başka bir strateji... Böyle proje yaparak falan değil de mutlaka bir politika çizgisi belirlenerek; 'kaynakları kayıtsız şartsız şuraya vereceğim' diyerek olacak bir iş. Bunu yapmaya mahkûmuz. Yoksa ülke elden gidecek."

Bilsay Kuruç bugünlerde ne yapıyor? Öğrenmeye devam ediyor... Öğrencileriyle omuz omuza ders vermeye devam ediyor. Toplumun aydınlatmak üzere anlatmaya, yazmaya devam ediyor. Ona ufkumuzu açan, yolumuzu aydınlatan emekleri için teşekkür ediyoruz.

Bilsay Kuruç ve 21. Yüzyıl İçin Planlama Seminerleri

Dört yıldır yürütülen bu değerli Seminer çalışması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nin ve Mülkiyeliler Birliği'nin ortaklaşa özvenli emeklerinin ürünü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Serpil Sancar'ın da desteklediği bu çabanın onursal yöneticisinin, Prof. Dr. Bilsay Kuruç olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Dr. Serdar Şahinkaya ve Dr. N. İltis Ertuğrul, Kuruç'a her tür desteği veren meslektaşları. Bu emeğe katkısı olan diğer yöneticilerden biri de, Mülkiyeliler Birliği Genel Başkanı Erdal Eren. Başta Mülkiyeli gençler olmak üzere birçok aydın bu çalışmaya konuşmacı, tartışmacı ya da dinleyici olarak katılıyor, destek veriyor.

Bu seminerleri örgütleyip planlayanlar öncelikle "fazla şikâyet etmeden elimizdeki malzemeyle ne yapabiliriz" diye düşünüyorlar ve bilimsel bir düşünce platformu oluşturmaya karar veriyorlar. Bilsay Kuruç 17 Nisan toplantısının açış konuşmasında, Mülkiye Marşı'nın ilk dizesini anımsattı: "Başka bir aşk istemez, aşkıyla çarpır

Sanayileşmeyi tamamlayacağız ki sanayinin bugün milli gelir içinde %15- 16 olan payı % 40'lara erişecek ki bizde otuz bin dolar olacak kişi başı gelir düzeyine doğru gidebilelim. Dünyanın yoluna girebilmemiz lazım.

kalmız, / Ey Vatan gözyaşların dınsın, yetiştik çünkü biz." Mülkiyetler olarak "Türkiye'nin yarısını konuşmanın görevleri" olduğunu söyledi. Ve ekledi: "Öğrencilerimiz 'önümüzde şikâyet listesi koymayın; ülkemizin ufkun gerisine kaydığını biliyoruz. Ne yapılmalı, onu soruyoruz' diyorlardı. Görevimiz, işte bu soruya yanıt bulmaktır." Özetle onlar konuşarak, tartışarak yurdumuzun, insanımızın can alıcı sorunlarına çözüm arıyorlar.

İsim olarak bildiğim, saygı duyduğum Bilsay Kuruç'la, ilk kez 21. yüzyıl için Planlama Semineri'nde tanıştım. Tüm konuşmaları, tartışmaları bir "ev sahibi titizliğiyle" dinledim. Katılımcılarla neredeyse tek tek ilgilendi. Etkinliği birlikte düzenlediği meslektaşlarına teşekkürü kolektif çalışmaya yakınlığını gösteriyordu. Hepsinden önemlisi gençlere saygı ve sevgiyle yaklaşmıştı. Zaten çalışmanın asıl hedefi de gençler.

Bilsay Kuruç 21. yüzyıla girmeyi ve üniversite konusunu şöyle değerlendirdi: "Ana mesele 21. yüzyılı doğru kavrayabilmek ve oraya adım atabilmektir. 21. yüzyıla nasıl ve nereden girebileceğizdir. Çünkü orası ortalamaların değil, en iyilerin dünyası olacaktır. Üniversite o dünyanın, en iyie erişebilmenin ilk durağı. Aklın ve aydınlanmanın gerçek varisi olduğu için, bilimin ve geleceğin beşiğidir. Böyle bakmalıyız ve bunun gereğini yapmalıyız. Onun için, planlama kurultaylarının yeri, adresi üniversite oluyor. 20. yüzyılın akli planlama akli olmuştur. Bilimde ilerleyen toplumlar da tesadüflerle değil, planlı adımlarla yürüdüler. Daha önce hayal edilmeyen noktalara böyle erişildi. '21. yüzyıl için planlama' başlığı bir teklifi dile getiriyor: '21. yüzyıl için teklifiniz nedir?' derirse cevabımız: 'planlama' olacaktır.

Durumumuzu görmek, dünyayı doğru teşhis etmek ve ona göre kendi irademizle burada irade sözcüğü önemli neredeyse rüyeceğimizi saptamaktır. Basit gözle görünen hedefleri değil de, basit gözle görünen hedeflerin ötesini tasarlamak ve onlara erişme stratejisini yapabilmektir. 21. yüzyıla bu kapıdan girilebilir sadece. Yani bilim ve planlama kapısından.

21. yüzyıla girme meselesini ciddiye almak lazım, gençlerle birlikte yapılacak bir iş. Yaşlıların gençlere akıl vermesi şek-

linde değil. Yeni bir çağa giriliyor, bunun bilincinde olmalıyız. Seminerlere 2011'de başladık. 21. yüzyıla girme ihtiyacı yoksa yerimiz koruyamayız. Başta konuştuk Türk sermaye sınıfı 1980'den Türkiye'yi yönsüz ve anarşik bir tabloda bıraktı. Bu tablonun hep kendi kendini yenilemesi ile gitgide alaca karanlık, karanlığa doğru gidiyor. Buradan bir çıkış gerekli. Hem çıkış ihtiyacı var hem de dünya 21. yüzyıl denen şeye doğru gidiyor. 21. yüzyıl insanların sayılarıyla olmaktan çok nitelikleri ile sahneye çıktıkları bir yüzyıl olacak. Türkiye'nin genç nüfusu bir şans ama doğru değerlendirilirse... Cumhuriyet kurulurken bu genç insan kaynağı yoktu. Bugün Türkiye için en ciddi açık, öyle döviz açığı falan değil, insan kaynağındaki açık.

Bilim teknolojiden daha hızlı gelişmeye başladı

Bilim teknolojiden daha hızlı gelişmeye başladı. Yani biz şöyle düşünemeyiz filanca teknolojileri alalım da proje kuralım diyemeyiz. 1990'larda, 2000'lerde doğan bu çocuklardan başlayarak düşünen sorgulayan, yaratan insanı yetiştirmek zorundayız. Vurgulamak gerekirse bilim teknolojiden daha hızlı gelişmeye başladı. Bu müthiş bir şey, yeni çağı bilim şekillendirecek, diyorum ben. Bilim daha hızlı geliyorsa yeni bir dil geliyiyor dünyada demektir. Biz bunu görüp buna göre bir atılım yapamazsak, yarın o dili anlamayacağız. Yarın konuşulan bilim dili olacak. Onu anlamayacağız. Bunu hedeflemeliyiz. Bunu hedeflemek için de geçtiğimiz yıllarda yıkıma uğramış aydınlanma işimiz var. Yani bu aydınlanma ile birlikte olacak. Burda da kadın erkek birlikte Türkiye'nin yeniden bir aydınlanma sürecine girmesi lazım. Kadın erkek birlikte yeniden aydınlanmayı, bilinçlenmeyi, dolayısıyla dayanışmayı, hak sahibi olmayı, haklarını istemeyi öğrenecekler. Ama bu dünyanın yarışı içinde yükümlülüklerini de bilmeyi. Yani gitgide bilim diliyle konuşabilme kapasitesi kazanmayı... Yarının dünyasında yüz milyonluk bir Türkiye, dünya dilini konuşamazsa parçalanır. Parçalara ayrılır yok olur gider.

1920'de parçalanma noktasına getirdiler. O zaman da 20. yüzyıla giriş meselesi vardı. Çünkü 19. yüzyıl, 1. Dünya Savaşı'na kadar uzadı, orada bitti. 20. yüzyıl

1920'de başladı. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 20. yüzyıla girme atılımıdır. Yani 20. yüzyıl dünyasına, bilimine ve geç kalmış olan aydınlanmaya da giriştir. Cumhuriyetçilerin bize öğrettiği budur. Aynı şeyle eşleşen de kuzey komşumuzdur. Sovyetler Birliği'nin yaptığı atılımdır. Onun da 20. yüzyıla girme ve şekillendirme iddiasıdır. 1917'den itibaren. Halkçılık, Devletçilik ilkelerinde ve Planlamada onlarla dayanışma içinde birlikte adımlar atıldı. Aramızda eşit koşullarda bir dostluk gerçekleşti."

Yararlanılan Kaynaklar ve Dipnotlar:

(*) "Bilsay Kuruç'a Amağan", Editörler: Serdar Şahinkaya - N. İller Ertuğrul,

Mülkiyetler Birliği Yayın No: 2011/2, Amağanlar Dizisi No: 9, Kasım 2011 - Ankara

(**) Bu çalışmada Bilsay Kuruç'la, 3 Haziran 2015 günü yaptığımız söyleşinin yanı sıra Serdar Şahinkaya ve N. İller Ertuğrul'un editörlüğüyle hazırlanan Bilsay Kuruç'a Amağan kitabından yararlandım. Benden desteğini esirgemeyen İller Ertuğrul'a ve Mülkiyetler Birliği Genel Başkanı Erdal Eren'e teşekkür ederim

Bilsay Kuruç'un Eserlerinden Bazılan

(1970) Ricardo İktisadının Bazı Metod Sorunları, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 301, Ankara (Bu yapıt, Bilsay Kuruç'un 12.06.1967'de kabul edilen doktora tezidir)

(1970) "İktisat Nasıl Okutulmalı?", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, S. 25/3, s. 165-180, Ankara.

(1973) Sanayileşmeye Geçiş Sorunları, Doçentlik tezi, basılmadı

(1987) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara

(1988) Belgeleler Türkiye İktisat Politikası: 1. Cilt 1 29-32, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 569, Ankara

(1991) İktisat Söyleşileri (Görüşler, Sorunlar, Çözümler) (Ed. Erçen Uğur) içinde: s.141-179 Bilgi Yayınevi, Ankara,

(1991) Turkey, A Socio-Economic Profile, UNICEF (İngilizce ve Türkçe basılmıştır.)

(1993) Belgeleler Türkiye İktisat Politikası: 2. Cilt 1933-1 35, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 580, Ankara

(1999) "Cumhuriyet Döneminde İktisat Politikaları Üzerine Gözlemci" Balcıoğlu 1 23 - 1999: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi, II. Cilt, 10 - 12 Aralık 1998, ODTÜ, Ankara-Tarih Vakfı Yayınları, 1 9 , s.21-32.

(1999) "1930'ların Sanayi Hareketinde Unutulanlar ve Az Bilinenler", 75inci Yıldız Arkadaşları Çiğdem (Ed. Oya Baydar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 85 - 106.

(2009) Prof. Dr. Bilsay Kuruç ile Söyleşiler - Kriz, Yayına Hazırlayan İpek Karsu, Kamu İşletmeciliği Geliştirme Vakfı (KIGEM) Yayını, Ankara,

(2010) "Bir Planın Anatomisi Politik Dördüncü Plan'ın Hazırlanışı ve Sonu" Atilla Sözcüoğlu ve Amağan-Türkiye'de Planlamayın Yükselişi ve Çöküşü (Ed. Ergun Türcan), Bilgi Üniversitesi Yayınları içinde: s. 357-410, EK'ler 434-470 Mayıs, İstanbul

(2011) Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi - Büyük Devletler ve Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Şaşmaz bir kılavuz: Bilsay Kuruç

"Eski Mülkiyeliden daha Mülkiyeli, daha inançlı, daha tutarlı. Herhalde şundandır bu farklılık: Biz eskiler, kırk kişiden çok, epeyce çokuz ama yine de birbirimizi biliriz. Bilsay ise, değişik bir arkadaşlık tarzı, farklı bir hava, klişelerin dışına çıkan düşünceler, daha önce tatmadığımız ilginç bakış açıları getirdi aramıza. Kısacası, kendimizi beğenmişliğin üstüne eklenen zarif bir alçakgönüllülük, kimseyi ezmeden en asık suratlılarımızı bile sevimileştiren bir katkı."

Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans öğrencisi olmamıştı. Sonradan, doktora düzeyinde katıldı aramıza.

Dolayısıyla, kitap yerine "not" belleyen, yani Sütunlu Salon yanındaki Kütüphane'nin cilt yığınları hazır dururken hocaların ders teksirlerini "ot" geviş getirircesine saatlerce okuyarak "inek" rütbesine yükselen kahramanlarımızdan olmadı. İstanbul İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra gelmişti. O dönemde artık "teksir devri"nden "kitap devrimi"ne geçmişti Mülkiye'de. Böylece eski devrin kitaplarını okuduktan sonra yeni devrim kitaplarını yazmaya başladı.

Geliş, o geliş; o zamandan beri hep Siyasalıdır.

Hem de nasıl? Belki, eski Mülkiyeliden daha Mülkiyeli, daha inançlı, daha tutarlı olarak. Herhalde şundandır bu farklılık: Biz eskiler, kırk kişiden çok, epeyce çokuz ama yine de birbirimizi biliriz. Bilsay ise, değişik bir arkadaşlık tarzı, farklı bir hava, klişelerin dışına çıkan düşünceler, daha önce tatmadığımız ilginç bakış açıları getirdi aramıza. Kısacası, kendimizi beğenmişliğin üstüne eklenen zarif bir alçakgönüllülük, kimseyi ezmeden en asık suratlılarımızı bile sevimileştiren bir katkı. Son zamanlarda zayıflayan, gidişlerle ayrılışlarda küçülen akademik kadro da onunla yeniden zenginleşmiş sayılmalıdır.

Yazmaktan söz açılmışken hemen belirtmeli ki, Profesör Kuruç'un üslubu

profesyonel yazarları kışkındıracak kadar akıcı ve vurucudur: Kısa, berrak ve rahat anlaşılır tümceler, en önemlisi de, çok seri ve hızlı.

Neredeyse, bir mitralyöz atışı gibi.

Hedefi hemen vurup sonraki hedefe geçiveren. Yazılarının devrimciliği, içerik yanında üslubunun bu niteliğinden de bellidir: Eskiği yıkıp yeniyi, daha doğru, daha çağdaş ve akılcı olanı bir an önce ortaya koyma telaşı.

Zaten onun anlayışında her şeyin, her değişimin, daha doğrusu her yenileşmenin ve gürbüzleşmenin başında sanayi ve "sınallaşma" gelir. Gözü hep bir Sanayi Devrimi'ne döndüktü Türkiye için. Keşke çocukluğu Zonguldak'ta geçmiş olsa ve sinaileşmenin -ülkelere özgü bütün ölçüler saklı tutulmak koşulluyla- Osmanlı döneminden henüz çıkmış, do-

nanımı henüz Merkez Atölyesi düzeyini geçmemiş bir kasabaya nasıl bir kentsel ve evrensel toplum anlayışı kazandırma-ya başladığını yaşamış olsaydı.

Ama bu olmadan da, teknolojik gelişmenin neler getirebileceğini herkesten daha önce sezmişti. TÜBİTAK gibi bir kurumun yaratılması ve devreye girmesi için çırpınanlardan biri oluşu boşuna değildir.

Bir bakıma, akademik yaşamının ve ülke yönetimindeki bürokratik katkılarının özünde de bu sezginin yadsınamaz etkisi vardı kesinlikle.

Siyasal Bilgiler'de asistan olarak başladığı üniversite mesleğinin ilk aşamalarında da Fakülte'nin temel taşlarından biri olan Profesör Sadun Aren'in ağır bastığı her zaman belli olur.

Bilsay Kuruç, Mümtaz Soysal ile birlikte.

1960'larda Oslo Üniversitesi'nin ekonomik ve sosyal planlama ile büyüme arasındaki bağlantılara ilişkin çalışmalarına katılması da hep aynı sezginin devamı.

Genç yaşta ülkesinin planlama çabasıyla yakından ilgilenip, kısa bir sosyal demokrasi iktidarında Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı gibi bir görevi üstlenmiş olması da bundan.

Merkez Bankası'ndaki Banka Meclisi üyeliği bile, ekonomi bürokrasisindeki bu "sevgili katkı"nın malî alana sıçraması sayılmaz mı?

Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye* adlı son yapıtıyla cumhuriyet tarihine en değerli incelemelerden birini getirmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda bugünleri ve yakın geleceğin dünyasını daha iyi anlamak bakımından belki dünya çapında iyi değerlendirilmesi gereken bir tezi yeniden gündeme sokmuş oluyor galiba.

Türkiye, daha iyi yönetilmiş ve yeryüzündeki konumunu manen daha sağlam boyutlara dayandırılmış olsaydı, herhalde böyle bir yapıttan kalkarak geliştirilecek bir ekonomik programla kim bilir hangi ileri aşamalara varmış olurdu?

Olmalı.

Hâlâ, anlamsız hevesler peşinde, Batı âlemiyle Yakın Doğu dünyası arasında gidip gelmekte.

Oysa, önumüzde mutlaka yeniden değerlendirilmesi gereken bir örnek ya da ders var: Büyük devletlerin kurtlar sofrasının dayutlak üzere olan yenik, batık ve yıkık bir halkın, başkaldırıp direnerek yenen, kurtulan ve yeniden devlet kuran bir ulusa dönüşmesi. Kısaca, Mustafa Kemal mucizesinin verdiği ders.

Unutmamak gerekir ki, hiçbir çaresizlik, karamsarlık ve umutsuzluk 1918 Türkiye'sinin kararlılığı kadar koyu olamaz. O kararlılığı göz kamaştırıcı bir aydınlığa çevirmek başlanılabilmişse, şimdi bugünkü Türkiye'nin eleştirilecek yanlarını abartarak testliyetçi, şaşkın ve hareketsiz beklemenin anlamı olabilir mi? Profesör Kuruç, son yapıtıyla 1919'un o "imkân ve şeraif"-

M. M. Soyas: Kuruç'un cumhuriyetçiliği belirli bir döneme ya da kişiye bağlı bir cumhuriyetçilik değil.

ten kalkıp 1930'lara gelmenin aşamalarını iyi incelemiş bir kişi olarak, bugünlerin karamsarlığından sıyrılıp parlak ufuklara yönelme çareleri üzerinde de düşünmemiş olamaz. Böyle olduğu içindir ki, olabildiğince kısa bir sürede dirilişin yollarını da önümüze sermesi beklenmelidir.

Zaten, bunun ilk belirtileri de var.

Bilsay, planlı kalkınmanın karma ekonomik düzeninde kamu kesiminin vazge-

çilmezliğine inandığı için, KİGEM adıyla bilinen Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Vaktının yönetim kurulundaki etkin üyelerinden biri olmuştur. O Vakfa katkı olarak Cumhuriyet Gazetesi'nden Işık Kan-su'ya verdiği 2009 demeçleriyle oluşturulan "Kriz" kitapçığında şöyle söylüyor:

"Mutlaka kamu yatırımcılığına gereksinim var. Büyüme hızı başka türlü güvence altına alınamaz. Böyle bir atılım, iki kolona dayanmalıdır. Bunlardan ilki, halkın çalışma hakkını kavrayabileceği, insanların emeklerinin değerini görebilecekleri, caplerine paranın gireceği ve bunu da harcayacakları bir sosyal programdır. Diğer ise çok kapsamlı, parasız ya da düşük bedelli bilimsel ve teknik öğretimden başlayan, yeni kuşakları bilimsel ve teknik bilgiye kavuşturacak olan ve süratle yeni sanayilere çevrilebilecek olan bir teknoloji programıdır."

Şaşırtıcı olan, böylesine uygar, yumuşak ve sakin yaklaşımın gerisinde kesin, ısrarlı ve gerileme kabul etmez bir cumhuriyetçi inancın yatmasıdır. Kuruç'un cumhuriyetçiliği belirli bir döneme ya da kişiye bağlı bir cumhuriyetçilik değil. Evet, 1930'ların atılımlarına ve Mustafa Kemal'in öngörüsüne hayrandır ama, bu hayranlık onun için geçmişe saplanıp kalmış bir bağlılığın değil, gelecekte beklenen başarıları değerlendirmekte kullanılacak bir ölçütün güç kaynağıdır.

Bilsay, bugünün, yarının ve öbür günlerin kararlarını, işlemlerini, sonuçlarını artık böylesine gücünmüş bir ölçüte göre ölçeklendirir. Onun gözünde, bundan böyle, ekonomik politikaların başarısı en az 1930'lardaki kadar sonuç verici ve yöneticilerin başarısı da en az Mustafa Kemal'inki kadar parlak olmalıdır.

Türkiye'nin tarihçileri ve iktisatçıları kendi değerlendirmeleri için böylesine sağlam bir kılavuz bulmuş olmaktan memnun olmalıdır.

(*) "Bilsay Kuruç'a Armağan", Editörler: Serdar Şahinkaya - N. İter Ertuğrul, Mülkiyeliler Birliği Yayını No: 2011/2, Armağanlar Dizisi No: 9, Kasım 2011 - Ankara

Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye* adlı son yapıtıyla cumhuriyet tarihine en değerli incelemelerden birini getirmiş olmakla kalmıyor, aynı zamanda bugünleri ve yakın geleceğin dünyasını daha iyi anlamak bakımından belki dünya çapında iyi değerlendirilmesi gereken bir tezi yeniden gündeme sokmuş oluyor galiba.

Türkiye’de bilim tarihi araştırmalarının gelişimine genel bir bakış (1532-1993)

Savunma dönemi ve Batı’da yazılan bilim tarihi eserlerinin kullanılmaya başlanması

Batılı düşünürlerin ve tarihçilerin, Müslümanlar’a ve Türkler’e yönelmiş oldukları eleştiriler ve düşünsel saldırılar, “İslâm Dini’nin bilim ve felsefe gibi yüksek düşünsel etkinliklerin gelişimini engellediği”, “Müslümanların insâniyet ve medeniyet tarihindeki yerlerinin, Yunan bilim ve felsefesini korumaktan ve gününü geldiğinde Hristiyanlar’a aktarmaktan öteye gidemediği”, “Müslümanlar’ın yaşadıkları ülkelerin, Türkler tarafından fethedilmesinden sonra, İslâm Medeniyeti’nin duraklamaya ve çökmeye başladığı” biçimindeki yüzeysel savlar çevresinde toplanmıştı ve tarihî araştırmalarla çürütülmeleri gerekiyordu.

“Gerçekte hangi millet olursa olsun, ilim ve fenleri kendi diliyle tahsil ve talim etmeyip de, bütün halkın anlamadığı ecnebî veyahut terk edilmiş bir dille tahsil (ve talime) devam ederse, o millette ilim ve marifet tabiatıyla seçkinlere münhasır kalır; umuma yaygınlaşamaz.”

Bilim tarihi yazıcılığının ikinci dönemi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yani büyük düşünsel dönüşümlerin gerçekleştiği yıllarda başlamıştı ve dönemin düşünsel koşulları gereği, araştırmacı olmaktan çok savunmacı bir nitelik taşıyordu. Şarkiyatçılar başta olmak üzere, Batılı düşünürlerin ve tarihçilerin, öteden beri Müslümanlar’a ve Türkler’e yönelmiş oldukları eleştiriler ve düşünsel saldırılar, “İslâm Dini’nin bilim ve felsefe gibi yüksek düşünsel etkinliklerin gelişimini engellediği”, “Müslümanların insâniyet ve medeniyet tarihindeki yerlerinin, Yunan bilim ve felsefesini korumaktan ve gününü geldiğinde Hristiyanlar’a aktarmaktan öteye gidemediği”, “Türkler’in barbar oldukları” ve “Müslümanlar’ın yaşadıkları ülkelerin, Türkler tarafından fethedilmesinden sonra, İslâm Medeniyeti’nin duraklamaya ve çökmeye başladığı” biçimindeki yüzeysel savlar çevresinde toplanmıştı ve tarihî araştırmalarla çürütülmeleri gerekiyordu.

Bu maksatla Nâmık Kemâl’in (1840-1888) *Renan Müdâfaanâmesi* (1908) ve Şemseddin Sâmî’nin (1850-1904) *Medeniyet-i İslâmiyye’si* (1879) gibi birçok

Batı’nın Doğu Politikasının Ahlâken İftâsı (La Faillité morale de la politique Occidentale en Orient) adlı yapıtın yazarı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önderlerinden Ahmed Rıza Bey.

Meşhur Türk tarihçilerinden ve hukukçularından Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Osmanlı mülkiyesinin düzenlenmesi için Celâli Takvimi'ni esas alan yeni bir şemsî takvim geliştirmiştir.

eser yazıldı; ancak bunlar arasında, Türk bilim tarihçiliği açısından en önemli ve en değerli olanları, son dönemin önde gelen kimyagerlerinden ve hekimlerinden Kıvrımlı Aziz Bey'in (1840-1878) *Kimya-yı Tıbbi* adlı iki ciltlik yapıtının (Cilt 1, İstanbul 1868 ve Cilt 2, İstanbul 1871) birinci cildinin başında bulunan ayrıntılı "Mukaddime" ile Jön Türk hareketinin liderlerinden ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerinden olan Ahmed Rıza Bey'in (1858-1930) Paris'te Fransızca olarak yayımladığı *La Faillité morale de la politique Occidentale en Orient (Batı'nın Doğu Politikasının Ahlakken İfâsı*, Paris 1922) adlı yapıtıydı. (1)

Mehmed Mansur

Bâb-ı Âli tercüme odasında Nâmkî Kemâl'e Fransızca dersi verdiği için "Kemâl'in Hocası" olarak tanınan gazeteci Mehmed Mansur (2), meşhur İskenderiye Kütüphanesi'ni Müslümanların yakmadığını kanıtlamak maksadıyla, Batılı kaynaklardan yararlanarak *İskenderiye Kütüphanesi* (İstanbul 1882) adlı küçük bir eser yazmış (3) ve burada İskenderiye Kütüphanesi çevresinde gelişen olayları aktarmak için, muhtasar bir bilim tarihine de yer vermiştir. Eski Çin ve Hindistan döneminden Osmanlılar dönemine kadar, bilimin gelişim sürecini anaçizgileriyle betimlemiş; ilimlerin ve fenlerin İslâm dünyasında ve Osmanlı dünyasında yükseliş ve çöküşünü incelediği sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde bazı ilginç görüşlere yer vermiştir.

Eserin en değerli yönlerinden birisi, bir memleketin bilimlerin anadili öğretilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olması ve bu görüşü, tarihten getirmiş olduğu kanıtlarla desteklemesidir. Mehmed Mansur bir yerde şunları söylemektedir:

"Gerçekte hangi millet olursa olsun, ilim ve fenleri kendi diliyle tahsil ve talim etmeyip de, bütün halkın anlamadığı, ecnebî veyahut terk edilmiş bir dile tahsil (ve talime) devam ederse, o millette ilim ve marifet tabiatıyla seçkinlere münhasır kalır; umuma yaygınlaşamaz." (4)

Avrupalılar bu mahsuru kavramışlar ve Latince'yi bırakarak millî dillerine döndüklerinde büyük bir uyanış gerçekleşmişlerdir:

"Her iki taraf, yani halk ve seçkinler, uzun müddet cehâlet denizine gark olmuş durumdayken, bundan takriben yüz eli sene önce, her nasılsa eski ve terk edilmiş dillerde yazılmış olan çeşitli kitapların, konuşulan dillere tercümesiyle beraber, ilimlerin ve fenlerin de her milletin kendi dilinde talim ve tedrisine başlanmış olduğu için, ilim ve marifet tahsili isteği derhal bütün halka sirâyet etmiş ve bu cihetle, ilimler ve fenler az zaman zarfında Avrupa'nın her tarafına yayılmıştır. O sırada yetişen edipler ve filozoflar bugün bile Avrupalılar'ın muallimleri mevkiinde olup, ilimlerin ve fenlerin konuşulan dile nakledilmesi de bugünkü medeniyetin doğuş tarihi sayılsa gerektir." (5)

Aslında, Mehmed Mansur'un bu görüşleri ileri sürmekteki niyeti, Osmanlı

medreselerindeki Arapça eğitim ve öğretimi eleştirmekti; nitekim, eserinin "Osmanlı Devleti'nde İlimlerin ve Fenlerin Yayılışı ve Çöküşü" başlıklı dokuzuncu bölümünde, Osmanlı bilginlerinin, Arapça eserleri Türkçe'ye tercüme etmeleri şöyle dursun, kendi eserlerini bile Arapça yazmalarından ötürü, ilimlerin ve fenlerin Osmanlı memleketinde yayılmasının ve yaygınlaşmasının mümkün olmadığından ve bunların Arapça'yı bilen birkaç seçkinin elinde kaldığından yakınırken, bu maksadını açıkça ifade etmiştir. Ona göre, İbrahim Hakkı, "Ayaklı Kütübhane" olarak tanınan Mehmed Efendi, Palalıyık ve Gelenbevi gibi Osmanlı âlimleri, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda görülen ilmi teşviklerin yok olduğu bir dönemde ortaya çıkmışlar ve Arapça gibi, gayet geniş bir dille ilim tahsil ettikleri halde, İbn Sînâ, İmâm Gazzâlî ve benzerlerine yaklaşmışlardır; öyleyse şayet kendi dillerinde ilim tahsil etmiş olsalardı, hem kendileri fazilet ve kemâl kazanarak eser yazmak konusunda diğer İslâm âlimlerinin derecelerine ulaşırlardı ve hem de Osmanlı ülkesinde ilimlerin ve fenlerin bütün halka yayılması sonucunda, Müslümanların başka bir durumda ve yerde ve belki Âlem'in durumlarının bile başka bir tarz ve surette bulunmasına sebep olurlardı. (6)

Mehmed Mansur, Osmanlı bilginlerinin Arapça eserleri Türkçe'ye tercüme etmeleri şöyle dursun; kendi eserlerini bile Arapça yazmalarından ötürü, ilimlerin ve fenlerin Osmanlı memleketinde yayılmasının ve yaygınlaşmasının mümkün olmadığından ve bunların Arapça'yı bilen birkaç seçkinin elinde kaldığından yakınmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa

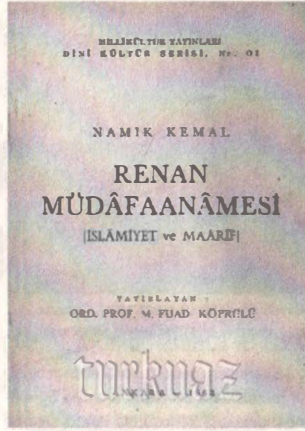
Meşhur Türk tarihçilerinden ve hukukçularından Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Osmanlı mâliyesinin düzeltilebilmesi için Celâli Takvimi'ni esas alan yeni bir şemsi takvim geliştirmiş ve bunu *Takvimü'l-Edvâr (Dönemlerin Takvimi, İstanbul 1870)* adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde tanıtmıştır. (7)

Eserin Türk bilim tarihi yazıcılığının gelişimi açısından önemli olan yönü, Ahmed Cevdet Paşa'nın yeni düzenlemiş olduğu şemsi takvimin ilkelerini belirlemeden ve tanıtmadan önce, geniş bir takvimler tarihi sunmuş olmasıdır.

Nâmîk Kemâl

Fransız pozitivistizminin önde gelen temsilcilerinden Ernest Renan (1823-1892) 29 Mart 1883'te Paris'te vermiş olduğu "L'Islamisme et La Science" (İslâm ve Bilim) başlıklı bir konferansında, Dünya'daki bütün İslâm ülkelerinin geri kaldığını ve Müslümanlar'ın akıllarının demir çemberlerle kuşatıldığını için, bilime kapalı olduğunu belirttikten sonra, bu durumun eskiden de böyle olup olmadığını sorgulamaya girişmiş ve sonuçta VIII. ve XIII. yüzyıllar arasında, yani yaklaşık beş asır boyunca İslâm Dünyası'nın düşünsel etkinlikler bakımından, Hristiyan Dünyası'ndan daha üstün olduğunu ve İslâm ülkelerinde çok meşhur bilgiler ve düşünürler yetiştirdiğini teslim etmiştir; ancak Renan'a göre, bu başarı, içinde İslâmiyet'in doğduğu ve geliştiği Arap Milleti'nin değil, Nastûri Hristiyanlar'ın, Zerdüştcü geleneğe bağlı kalmış İranlılar'ın ve putperest Harranlılar'ın bir eseridir. İlk dönemin üç büyük Müslüman topluluğundan olan ve XII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş İslâm Dünyası'nın hâkimiyetini ele geçirerek İslâm Medeniyeti'ni geliştiren ve Hristiyanlar'ın saldırılarına karşı kuyan Türkler ise, düşünsel etkinlikler yönünden yetersizdir; "çok geçmeden Türk ırkı İslâm'ın hegemonyasını eline alacak ve kendi felsefi ve ilmi düşünce eksikliği ni her tarafa üstün" kılacaktır. (8)

Kısacası, Arapça yazıldığı için yanlışlıkla Araplar'a mal edilen ilmi ve felsefi bi-

Renan Mûdâfaanâmesi: Nâmîk Kemâl'in Fransız pozitivist Ernest Renan'a karşı yazdığı reddiye.

rikim, gerçekte Yunan-İran kökenlidir ve hatta en verimli unsuru Yunanistan'dan gelmez. Ayrıca şunu bir kere daha vurgulamak gerekir ki bu dönemde ortaya çıkan bilim, Araplar'a âit olmadığı gibi, Müslümanlar'a da âit değildir; Zerdüştcüler, Hristiyanlar, Harrânîler, İsmâîlîler ve kendi öz dinlerine karşı isyan etmiş olan Müslümanlar olmasaydı, bu bilimin oluşması mümkün olmayacaktı; İslâmiyet, bilim ve felsefeyi dâima ezmiş ve sonunda boğmuştur. (9)

Renan'ın bu görüşleri, Müslüman düşünürler tarafından yanıtsız bırakılmış ve Türk sahasında, İbnü'r-Reşâd Ali Ferruh *Teşhîr-i Ebâtî (Yanlışların Sargılanması, İstanbul Hicri 1306, Milâdi*

1886/1889) ile Petersburg İmam ve Müderrisi Atâullah Bâyezîdî *Redd-i Renan: İslâmiyet ve Fünun* (İstanbul Hicri 1308, Milâdi 1890/1891) (10) başlıklı risâlelerinde ve Cemâleddin Afgânî "el-İslâm ve el-'İlm" (İslâm ve Bilim, 1883) (11) ile Celâl Nûri "İslâmiyet Mânî-i Terakkî midir?" (İslâmiyet Gelişmeye Engel midir?, 1918) (12) başlıklı makâlelerinde, Renan'ın savlarını tartışmış ve eleştirmişlerdir. (13)

Renan'a karşı yazılan reddiyelerden bir diğeri de, Nâmîk Kemâl'in, 1883 yılında tamamladığı halde, ölümünden sonra yayımlanabilen, *Renan Mûdâfaanâmesi* (İstanbul 1908) adlı eseridir. Nâmîk Kemâl, bilim tarihi açısından bakıldığında yeterli sayılamayacak bu savunusunda, Müslümanlar'ın geri kalmalarının, İslâm'dan değil, XII. yüzyıldan beri, Batı'nın Doğu'ya saldırmasından ve bundan dolayı, tahsile imkân bulunamamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Kırımlı Aziz Bey

Son dönem Osmanlı hekimlerinden ve kimyacılarından Kırımlı Aziz Bey (1840-1878), kimya tarihiyle de ilgilenmiş ve Kimyager Derviş Paşa'nın (1817-1879) *Usûl-i Kimya* adlı ilk Türkçe kimya eserinden yirmi yıl sonra yayımladığı *Kimya-yı Tıbbî* adlı iki ciltlik eserinin (Cilt 1, İstanbul 1868 ve Cilt 2, İstanbul 1871) Birinci Cild'i'nde bulunan 72 sayfalık "Mukaddime" bölümünü genel kimya tarihine ayırmıştır. (14)

İslâm öncesi, İslâm ve İslâm sonrası Dönemleri kapsayan bu bölüm, gerçekten de Türk bilim tarihi ve Türk kimya tarihi çalışmaları açısından çıkarıcı özelliklere sahiptir. Kırımlı Aziz Bey, konuya girmeden önce, İbnü'l-Ekfânî olarak tanınan Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ibn İbrâhîm ibn Sâ'id el-Ensârî es-Sincârî'nin (ö.1348) *İrşâdü'l-Kâsîd ilâ Esne'l-Makâsîd* ile Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zûnûr*'undan yararlanarak kimya sözcüğünün hangi lisanndan geldiğini araştırmıştır. Eski Mısır'da Hermes Trismegistus'un (Hermes el-Müselles) kimyayı bulduğuna ilişkin yaygın söylenceye

Nâmîk Kemal, Renan Mûdâfaanâmesi adlı eserinde Müslümanlar'ın geri kalmalarının İslâm'dan değil; XII. yüzyıldan beri, Batı'nın Doğu'ya saldırmasından ve bundan dolayı, tahsile imkân bulunamamasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.

değindikten sonra Yunanlılar'a geçmiş ve bunlar arasında Dört Unsor Kuramı'nı ('Anâsır-ı Erba'a Nazariyesi) kuran Empedokles'ten başlayarak ve bunun kuramını geliştiren Platon ve Aristoteles ile diğer Yunanlı bilginlerin katkılarını anarak, İslâm Dönemi'ne geçmişler.

Kırımlı Aziz Bey, büyük İslâm bilginlerinden Câbir ibn Hayyân'a geniş bir yer ayırmış ve bilim tarihi açısından oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu tanıtım sırasında, söz konusu kimyagerin özellikle iki büyük başarısına dikkat çekmiştir:

1) Kırımlı Aziz Bey, Câbir ibn Hayyân'ın *Sırru'l-Esrâr* adlı meşhur eserinin bir yerinde, "Bir cism-i mürekkebin, hâvi olduğu ecdâmın mâ'adâ, ondan bir cism-i âher istihracı talebinde bulunmak 'adetâ öküzdən keçî tekvîn ve tevfid talebinde bulunmak cinnetine mübtelâ olmak gibidir. Lâkin ecdâm-ı mevcûdenin cümlesi az çok hâlis kükürt ile civadın mürekkeb olduğundan, icâb-ı hâle göre, cismeyn-i mezkûreyn tezyid ve tenkis olunur ve şu tezyid ve tenkis fi'ilini icrâ ise bir takım vesâit istimâline muhtâcdır..." (15) ve yine aynı eserinin başka bir yerinde ise "Ecdâm-ı câmide civa, kükürt, zîmîh nâm ecdâmdan mürekkeb olduklarından, bunlar cemâdâtın 'anâsır-ı selâsesi olduğuna aslâ şekk yokdur." (16) dediğini belirttikten sonra, Empedokles tarafından kurulan ve sonradan Platon ile Aristoteles'in benimsemesi ve desteklemesi sebebiyle yaygınlaşan Dört Unsor Kuramı'nın, katı cisimlerin oluşumunda asla etkili olmadığını ima ederek, bu kuramın temellerini gizlice yıktığına dikkat çekmesi, hakikaten çok önemli bir belirlemidir; çünkü geleneksel bilimin en güçlü ve en yerleşik kuramlarından birinin, Batı'dan önce Doğu'da sorgulandığını ve sarsıldığını savlamaktaadır. (17)

2) Yine Kırımlı Aziz Bey, "Mukadime'nin başka bir yerinde, Câbir ibn Hayyân'ın *İhtisârul-Esrâr* adlı diğer bir eserinden alıntılar yaparak, Deneyisel Yöntem'in, öteden beri sanıldığı gibi, İngiliz bilginlerinden Roger Bacon (Yaklaşık 1220-1292) tarafından değil, Câbir ibn Hayyân tarafından geliştirilmiş ve kullanılmış olduğunu belirtir:

Geleneksel bilimin en güçlü ve en yerleşik kuramlarından biri olan "Dört Unsor Kuramı", Batı'dan önce Doğu'da sorgulanmış ve sarsılmıştır.

"Merhûm mûmâ-ileyhin (Câbir) *İhtisârul-Esrâr* ismiyle bir kitabı daha vardır. Bunda her ne kadar vaktince âsâr-ı cedîdeden bir şey yok ise de, 'ulûm-ı tabî'iyyede fi'il u 'ameli ehemm ve elzem olan bir usûl-i cedîdenin icrâsı talim ve tenbih olunduğundan, onu dahi tasrih etmek iktizâ eder ki bu dahi "tecrûbe" keyfiyetidir. Tecdûbenin 'ulûm-ı tabî'iyyede ehemmi-

Kırımlı Aziz Bey'e göre Avrupa'da bilginler, diğer bilimlerdeki sorunların yanı sıra, kimya bilimindeki sorunları da çözmeye çalışırken Osmanlılar, sürekli savaşarak ülkelerini genişletmekle meşgul olduklarından, akıl ve yeteneklerini savaş fenlerine ayırmışlardır. Bu durum, Sultan Mahmûd Dönemi'ne kadar sürmüştür.

yetini beyân için îrâd ettiği kelâm ki "Esrâr-ı tab'ata vâkıf olmak için tecrûbeden başka muhtâr bir usûl yokdur." demesidir ve bir diğer tarafında dahi "Görmüyor musunuz, birçok tecrübeler ile hükemâ-yı mütekaddiminin meçhûl olan bâ'zı ecdâmı, bi-izn-i Allah, hükemâ-yı müte'ahhirin keşf edib, bunların dahi 'ilel ve istikâma ne türlü te'siri olduğunu bulmak için mu'âsırın olan hükemâ-yı İslâmiyye lâ-yenkati' tecrûbe ediyorlar?" demiştir. İşte şu kelâmlardan anlaşıldığına göre, usûl-i tecrûbe, e'imme-i 'Arab'dan İbn Câbir'in vaz'-gerdesi olub, yoksa Avrupa filozoflarının iddîâ ettikleri gibi, usûl-i tecrûbe İngiliz hükemâ'larından Bakon'un vaz'-gerdesi değildir." (18)

Kırımlı Aziz Bey, bunların dışında, Câbir ibn Hayyân'ın, *Sırru'l-Esrâr*, *İhtisârul-Esrâr* ve *el-Kimyâ'u Câbir* adlı eserlerini bazı yönleriyle tanıtır ve özellikle son eserinde bulunan ve Câbir ibn Hayyân tarafından geliştirilen tuz ruhu gibi bazı kimyevî maddeleri nasıl ürettiğine ilişkin bölümleri tercüme ederek aktarır. Kendisinden sonra gelen bazı kimyagerlerin, Câbir ibn Hayyân'ın keşiflerini gasbettiklerini söyler ve kimya tarihçisi Femand Hoefel'den şu satırları aktarır:

"İbn Câbir'in târîhi kimyâda olan şeref ve 'unvânı ve ikbâ-yı nâmı, târîhi-i tıbbâ Bukrât'a (19) şibhidir." (20)

Sonra sırası ile Ebû Bekr Muhammed ibn Zekeriyâ el-Râzî'nin *Kitâbü'l-Ta'rif il-Kimyâ'sı* ile el-Hâvî'sini, İbn Sinâ'nın *Risâle fi Kiyâmil-Ard ve fi Hayyizihâ'sı* nı Ebû'l-Kâsım el-Zehrâvî'nin *el-Tasrif* ini kimya tarihi açısından incelemiş ve ardından oldukça kapsamlı bir biçimde barut tarihini anlatmıştır. Daha sonra, bu dönemin bilginlerini ve çalışmalarını ayrıntılı bir biçimde tanıttıran olanaksız olduğunu söyleyerek, bunlardan sadece tanınmış olanların isimlerini ve eserlerini bir cetvel halinde göstermekle yetinmiştir. (21)

İslâm dönemi kimya tarihi çalışmaları açısından çok yararlı olan bu cetveli verdikten sonra, Kırımlı Aziz Bey, bu bilgiye dayanarak çok önemli bir belirlemede bulunmuş ve şunları söylemiştir:

"Bâlâda beyân olunduğu üzere, âsar-ı 'Arab, çeşm-i insâf ile tefitş ve mu'âye-ne olundukda, kimyânın vâzi'-i hakikisi onlar olub, 'ulûm-ı tabiiyyenin müfettişi olan tecrübe fi'ilinin 'ilm-i kimyâda câri olduğunu iddî'â ve isbât eden ve tecrübiyyât-ı kimyeviyyenin me'âdin ve ne-bâtât ve hayvânâta icrâ ettiren 'ulemâ-yı 'Arab'dır." (22)

Daha sonra Kırımlı Aziz Bey, Avrupa'daki gelişmeleri anlatmaya geçmiştir; Silvester, Albertus Magnus (1193-1280), Roger Bacon, Amauld de Villeneuve (Doğumu 1235-1245 arası-Ölümü yaklaşık 1313), Raymond Lulle (1235-1315), Basile Valentin, Paracelsus (1493-1541), Georges-Ernest Stahl (1660-1734), Antoine-Laurent Lavoisier (1743-1794), Joseph Priestley (1733-1804) ve Carl Wilhelm Scheele'nin (1742-1786) çalışmalarını oldukça ayrıntılı bir biçimde tanıtmış ve yeri geldikçe de eleştirmiştir.

Kırımlı Aziz Bey, anlatımını burada bitirmemiş ve bakışını bu defa Osmanlılar'a çevirerek, ilginç bir değerlendirmeye bir giriş yapmıştır. Ona göre, Avrupa'da bilginler, diğer bilimlerdeki sorunların yanı sıra, kimya bilimindeki sorunları da çözmeye çalışırken, Osmanlılar, sürekli savaşarak ülkelerini genişletmekle meşgul olduklarından, akıl ve yeteneklerini, savaş tenlerine ayırmışlardır. Bu durum, Sultan Mahmud dönemine kadar sürmüştür. Günümüzde ise, mevcut bilimleri Avrupa lisanslarından Türkçe'ye aktarmak için, Sultan Mahmud döneminde bu döneme kadar Osmanlı hükümeti tarafından yapılan teşviklerin hayli semeresi görülmüştür ve bu gözlemin doğru olduğunu kanıtlamak için, kimya hakkında yazılmış kitaplara bakmak yeterlidir. (23)

Ancak yeni usul üzere yazılmış olan kimya kitaplarını bildirmeden önce, ona göre, Bursalı Derviş Ömer'in Hicri 1114'te (Milâdi 1702/1703) yazdığı *Cevherü'l-Ferid fi Tibb-i Cedid* adlı eserinden kısaca söz etmek uygun düşecektir. Bu eser güzel yazılmışsa da, Stahl ve Paracelsus gibi, Lavoisier öncesi kimyagerlerin görüşlerini içerdiklerinden ve muntazam terimler kullanmadığından, içinde bilimsel sorunlara dair yararlı bir şey

Ebüzziya Evfiki, 1876

Ebüzziyâ Meh ed Evfiki, halkı aydınlatmak ve okumaya yönlendirmek amacıyla Universal Bibliothek'i örnek alarak "Kitâbhâne-i Meşâhîr" ve "Kitâbhâne-i Ebüzziyâ" isimleri altında cep kitapları yayımlamıştır.

yoktur; fakat Derviş Ömer'in bu eserinde, döneminde kullanılan kimya araçlarının ekserisi, güzel bir biçimde resmedilmiş ve bu araçların hepsi birer özel isimle kaydolunmuştur. (24)

Bilimsel bir biçimde, kimya sorunlarından söz eden ilk bilgin, Mühendishâne-i Berî-i Hümâyûn başhocaı İshak Efendi'dir. İshak Efendi, Hicri 1250'de

(Milâdi 1834/1835) yazdığı *Mecmû'a-i 'Ulûm-ı Riyâziyye'nin* Dördüncü Cildi'nde gâyet muhtasar bir şekilde, genel kimyadan bahsederek, kendisinden sonra gelenler için bir çıkış açmıştır. (25)

Sonra Mısır'daki Mekteb-i Fünûn-ı Tıbbiyye'de kimya hocası olan Muhammed el-Tunûsî (ibn Ömer ibn Süleymân) adlı bir hekim, Hicri 1258'de (Milâdi 1842) Arapça olarak uzun bir kimya kitabı yazmıştır. fakat burada kimyaya mahsus Fransızca terimleri olduğu gibi almış ve kullanmıştır.

Türkçe'nin yapısına uygun ve söyleyişine yaraşır kimya terimlerini, ilk olarak Derviş Paşa koymuş ve kullanmıştır. Bu terimlerle Hicri 1263 (Milâdi 1847) senesinde, *Usûl-i Kimyâ* adıyla bir kitap yazmıştır ki o andan bu ana kadar Osmanlı memleketlerinde kimya bilimi öğretilen yerlerde bu eser, kaynak olarak benimsenmiştir. (26)

Kırımlı Aziz Bey'in vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığına göre, "Mukadime"yi yazarken, hem dönemin önde gelen bilim tarihçilerinden Jean-Baptiste Dumas'ın *Leçons sur la Philosophie Chimique* (Paris 1837) ve Fernand Hofer'in *Histoire de la Chimie*'si (Paris 1866) gibi kimya tarihi çalışmalarından ve hem de Müslüman ve Osmanlı bilginlerinin yazma ve basma kitaplarından yararlanmış. Yaptığı alıntılar ve çevinler, kendisinin geleneksel bilimler konusunda da bilgili olduğunu göstermektedir.

Ebüzziyâ Mehmed Evfiki

Dönemin önde gelen gazetecilerinden ve yayıncılarından olan Ebüzziyâ Mehmed Evfiki Bey'in (1849-1913), Türkiye'de bilim tarihinin tanınmasında ve sevilmesinde bir nebze de olsa, katkısı olduğu düşünülebilir. Halkı aydınlatmak ve okumaya yönlendirmek amacıyla Universal Bibliothek'i örnek alarak "Kitâbhâne-i Meşâhîr" ve "Kitâbhâne-i Ebüzziyâ" isimleri altında yayımlamış olduğu cep kitapları arasında, kendisi tarafından kaleme alınan *Gutenberg ve İhtirâ-ı Fenn-i Tab'* (İstanbul 1299), *İbn Sînâ* (İstanbul

Şemseddin Sâmî Bey

(1850-1904), 1879 senesinde

Tercümân-ı Şark gazetesinin

sahibi Mihran Efendi ile

birlikte "Cep Kütübhanesi"

adını verdikleri bir yayın dizisi

kurmuş ve burada Osmanlı

okuyucularının çok iyi

tanımadığı filoloji,

mitoloji, antropoloji ve jeoloji

gibi alanları tanıtan küçük

kitaplar yayımlamıştır.

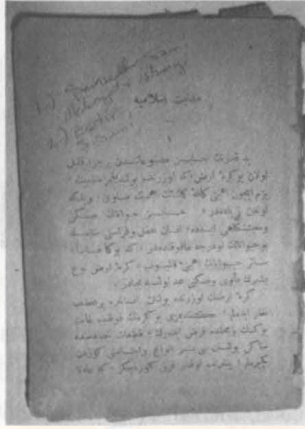
1299), Galile (İstanbul 1299), Benjamin Franklin (İstanbul 1299) ve Büfon (İstanbul 1299) gibi bilgiler ve mucitlerle ilgili biyografiler de bulunmaktadır.(27) Dönemi açısından bakıldığında, oldukça iyi yazıldıkları söylenebilecek olan 40-50 sayfalık bu eserlerde, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, bilgilerin ve mucitlerin hayatlarını ve bilimsel çalışmalarını ana çizgileriyle betimlemiştir.

Şemseddin Sâmî

Şemseddin Sâmî Bey (1850-1904), 1879 senesinde *Tercümân-ı Şark* gazetesinin sahibi Mihran Efendi ile birlikte "Çep Kütübhânesi" adını verdikleri bir yayın dizisi kurmuş ve burada Osmanlı okuyucularının çok iyi tanımadığı filoloji, mitoloji, antropoloji ve jeoloji gibi alanları tanıtan küçük kitaplar yayımlamıştır. *Medeniyet-i İslâmiyye* (İslâm Medeniyeti, İstanbul 1879) adlı bir çalışma da bunlar arasında bulunmaktadır.

Şemseddin Sâmî Bey, bu eserinde, sırasıyla astronomi, matematiksel bilgiler, coğrafya, doğa bilimleri, tıp, felsefe, kanun, edebiyat, tarih, sanayi ve mamunyet başlıkları altında, Ortaçağ İslâm Medeniyeti'ni ana çizgileriyle tanıtmış ve Müslümanların dünya medeniyetine yapmış oldukları katkıları göstermeye çalışmıştır. Siyasî ve askerî tarih çalışmalarının güçlü olduğu böyle bir dönemde ve toplumda, Şemseddin Sâmî Bey'in yerleşik tarih yazıcılığı geleneğini aşarak, bir medeniyet tarihi yazmaya teşebbüs etmesi ve medeniyet tarihini, diğer insanî etkinliklerin tarihinden önce bilim tarihine dayandırmış olması - nitekim istatistikî bir bakış bu görüşü güçlendirecektir; çünkü 126 sayfalık eserin 70 sayfası, yani eserin yaklaşık %55,5'i bilim tarihine ayrılmıştır - Türk tarihçiliği açısından büyük bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Ancak *Medeniyet-i İslâmiyye*'de, belki de muhtasar olarak tasarlanmamasının verdiği bazı eksiklikler de mevcuttur; meselâ bazı yerlerde çalışma, bir şahıslar ve eserler listesini andırmakta ve

Şemseddin Sâmî'nin *Medeniyet-i İslâmiyye* adlı 126 sayfalık eserinin 70 sayfası; yani eserin yaklaşık %55,5'i bilim tarihine ayrılmıştır.

şahısların yaşamları ve eserlerinin içeriklen hakkında herhangi bir bilgiye veya değerlendirmeye rastlanmamaktadır; ayrıca Şemseddin Sâmî Bey, kullandığı kaynakları da bildirmemiştir. (28)

Dipnotlar:

(1) Bu yapıt, sonradan Arapça ve Türkçe'ye tercüme edildi; Türkiye tercümesi için bkz., Ahmed Rıza Bey,

Siyasî ve askerî tarih çalışmalarının güçlü olduğu böyle bir dönemde ve toplumda, Şemseddin Sâmî Bey'in yerleşik tarih yazıcılığı geleneğini aşarak, bir medeniyet tarihi yazmaya teşebbüs etmesi ve medeniyet tarihini, diğer insanî etkinliklerin tarihinden önce bilim tarihine dayandırmış olması Türk tarihçiliği açısından büyük bir adım olarak değerlendirilmelidir.

Batı'nın Doğu Politikasının Ahlâken Mâsı, Çeviren: Ziyad Ebüzziya, Ankara 1988.

(2) Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Hilmi Ziya Üken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Üçüncü Baskı, İstanbul 1992, s. 60.

(3) Bu eser de yayınlanmıştır; bkz., Mehmed Mansur, *İshenderiye Kütüphanesini Müslümanlar mı Yakıttı? Sadeleştirme: Fahri Unan*, Ankara 1995; aşağıdaki alıntılarda bu yayınlama kullanılmıştır.

(4) Mehmed Mansur, s. 98.

(5) Mehmed Mansur, s. 100.

(6) Mehmed Mansur, s. 117-119.

(7) Bu eser sonradan yayınlanmıştır; bkz., Ahmed Cevdet Paşa, *Takvîmü'l-Edvâr* (Takvimler), Hazırlayanlar: Remzi Demir ve Yavuz Unat, Ankara 1998; konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Remzi Demir ve Yavuz Unat, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Önerdiği Yeni Bir Takvim", *Baletten*, Cilt LXI, Sayı 230, Ankara 1997, s. 111-121.

(8) Nâmik Kemâl, *Renanın Müdâfaası*, Hazırlayan: Abdurrahman Küçük, İstanbul 1988, s. 76.

(9) Bu konferansın tam metni için Abdurrahman Küçük tarafından hazırlanan ve yukarıda adı verilen çalışmaya bkz., s. 67-83.

(10) Aslı Rusça olan ve 1883'te yayımlanan bu eser, sonradan Türkçe'ye de tercüme edilmiştir; bkz., Atâullah Bâyezîdol, *Redd-i Renan: İslâmiyet ve Fânî'nin*, Çevirenler: Olge de Lebedeva ve Ahmed Cevdet, İstanbul 1308; ayrıca bu tercüme, İbrahim Ural tarafından yayınlanmıştır; bkz., Atâullah Bâyezîdol, *İslâm ve Medeniyet*, Yayınlattıran: İbrahim Ural, Ankara 1993.

(11) Camâladdin Alğâni, "el-İslâm ve el-İlm", *El-Basîr*, Gazetesi, Sayı 78, Paris 3 Mayıs 1883, s. 3; bu yazıdan 15 gün sonra Alğâni, Renan'ın konferansı hakkında bir yazı daha yayımlamıştır.

(12) Celâl Nûri, "İslâmiyet Mânî-i Terakkî midir?", *Edabiyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, İstanbul 1918, IV/88, s. 1037-1041; V/89, s. 1053-1058; V/90, s. 1069-1072; V/91, s. 1085-1088.

(13) Renan reddiyeler hakkında yapılmış mükemmel bir bibliyografik araştırma için bkz., Dücane Cündioğlu, "Ernest Renan ve Reddîyeler" Bağlamında İslâm-Bilim Tartışmalarına Bibliyografik Bir Katkı, *Ölüm-İlimi Araştırmalar*, Yıl: 1996, Sayı: 2, s. 1-94.

(14) Emre Dölen, *Osmanlılar'da Kimyasal Semboller ve Formüller* (1834-1928), İstanbul 1996, s. 49-51. Tipler ilgili çalışmaları için ayrıca bkz., Emre Dölen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 170.

(15) Kırımlı Aziz Bey, s. XVIII-XIX.

(16) Kırımlı Aziz Bey, s. XIX.

(17) Kırımlı Aziz Bey, s. XIX.

(18) Kırımlı Aziz Bey, s. XX-XXI.

(19) Hippokrates.

(20) Kırımlı Aziz Bey, s. XXIV.

(21) Kırımlı Aziz Bey, s. XLI-XLIII.

(22) Kırımlı Aziz Bey, s. XLIII.

(23) Kırımlı Aziz Bey, s. LXIX.

(24) Kırımlı Aziz Bey, s. LXIX.

(25) Kırımlı Aziz Bey, s. LXX.

(26) Kırımlı Aziz Bey, s. LXX.

(27) Ziyad Ebüzziya, "Ebüzziyâ Mehmed Tevfik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul 1994, s. 374-378.

(28) Şemseddin Sâmî, *Medeniyet-i İslâmiyye*, Hazırlayan: Remzi Demir, Ankara 1996, s. 6-8.

Doğa Tarihinden Notlar

Evrim halkalarını tamamlayan fosiller: Jehol alanı (Çin)

2000'li yıllardan itibaren artan araştırmalarla, büyük kısmı sadece çok özel koşullar altında fosilleşebilen farklı bitkiler, böcekler, amfibiyenler, çeşitli omurgasızlar, balık, sürüngen, dinazor, kuş gibi omurgalılarla, memeliler ve insan ardılarını içeren fosiller bulunmuş. Bu fosiller, evrimsel biyoloji ve paleontoloji bilimlerinin tartışılmaz kanıtları olarak evrim halkalarının doldurulmasını sağlıyor.

Ön ve arka uzuvlarında asimetrik uçuş tüyleri bulunan Microraptor örneklerinin, bir ağaçtan diğerine süzülerek geçtiği, ancak uçamadığı öngörülüyor. Microraptor gibi örnekler, bir yandan kuşların tüylü dinazorlardan evrimleştiğini gösterirken, diğer yandan da uçuşun ağaçlardan süzülmeyle başladığı düşüncesinin desteklenmesini sağlıyor.

Cin'in kuzeydoğusundaki Liaoning şehrinin Sihetun köyündeki fosil alanına Jehol adı verilmiş. Jehol, imparatorluk zamanının başkentlerinden birinin adı. Bu alan 1920'lerden beri biliniyor. Burada 140-120 milyon yıl öncenin zengin faunası muhteşem fosillerini bırakmış.

Daha sonra yapılan çalışmalar, alanın güneydoğuya doğru Kuzey Kore sınırına, batıya doğru Moğolistan içlerine değin

uzanarak Batı Avrupa büyüklüğünde bir bölgeyi kapsadığını göstermiş.

2000'li yıllardan itibaren artan araştırmalarla, büyük kısmı sadece çok özel koşullar altında fosilleşebilen farklı bitkiler, böcekler, amfibiyenler, çeşitli omurgasızlar, balık, sürüngen, dinazor, kuş gibi omurgalılarla, memeliler ve insan ardılarını içeren fosiller bulunmuş.

Bu fosiller, evrimsel biyoloji ve paleontoloji bilimlerinin tartışılmaz kanıtları olarak evrim halkalarının doldurulmasını sağlıyor.

Plasentalı memelilerin atası kabul edilen *Maothierium asiaticus*

En küçük pterozor kabul edilen *Nemicopterus crypticus*

Brachyphyllum, *Plagiophyllum*, *Ephedrites* ve *Hydrophyllus* gibi bitki fosilleri, *Asilida*, *Hymenoptera*, *Habrohayla cutivenata*, *Insecta orthoptera* ve *Chrysopidae* gibi sinekçillere ait fosil örnekleriyle, *Sinacanthia concellosa* gibi yusufçuk, omurgalıların *Cryptodira* sp. gibi kaplumbağa fosilleriyle *Protopsephurus* gibi balıklar, *Sinopterus dongi* gibi uçan sürüngenlerin en küçükleriyle, yüzen sürüngenlerden *Hyphalosaurus* örnekleri olağanüstü.

Alandan elde edilen dinazor ve kuş fosilleri ise evrim halkalarını doğrudan tamamlıyor. *Gasosaurus* gibi Çin'i temsil eden dinazor örnekleriyle *Sinornithosaurus* ve *Sinosauropteryx* gibi tüylü dinazor örneklerine ilk kez Çin'de rastlanıyor. Örneğin, tavuk büyüklüğündeki *Sinosauropteryx prima* (Çin'in ilk ejder tüyü), çok uzun kuyruklu, iki ayak üzerinde koşan kuşun kalçalı dinazorlardan. Sırtından kuyruk ucuna kadar uzanan liflerin, tüylerin ilkel hal olduğu düşünülüyor. Ön ve arka uzuvlarında asimetrik uçuş tüyleri bulunan *Microaptor* örneklerinin, bir ağaçtan diğere süzülerek geçtiği, ancak uçmadığı öngörülüyor. *Microaptor gui* gibi örnekler, bir yandan kuşların tüylü dinazorlardan evrimleştiğini gösterirken, diğer yandan da uçuşun ağaçlardan süzülmeyle başladığı düşüncesinin desteklenmesini sağlıyor.

Confuciusornis fosillerindeki el yapısı, dinazorların kavrayan elinin uçan ele evriminin bir kanıtı olarak gösteriliyor ve bu anlamda kuşların atası kabul ediliyor.

Dişli kuşların ilk örneği kabul edilen *Archaeopteryx*' den önceki temsilci olan *Protarchaeopteryx* fosilleri de Çin'de çok sayıda bulunmuş. Çin'de keşfedilen *Jeholornis* ise tam bir kuş temsilcisi.

İlkel memelilerden *Repenomamus robustus* ve *Eomaia scansoria* örnekleri ise, dünyadaki diğer temsilcilerinden çok daha iyi korunmuş durumda.

Alanın tümü, bu fosillere göre 165-105 milyon yıl önceye, yani Üst Jura-Alt Kretase devrine tarihleniyor ve dünyanın "en iyi bozulmamış Mesozoyik ortam" temsilcisi kabul ediliyor.

Tümüne Jehol fosil alanı denilen yataklar, Batı Lianoning, Jinniushan, Yunnan ve Shandong bölgelerinde bulunuyor.

Çin'in özellikle Liaoning bölgesindeki Yixian ve Jiufotang oluşumları bölgeye ve döneme ait özel faunaları barındırması açısından çok ilginç. Bunlardan insan evrimi açısından çok değerli sonuçlar veren başlıcaları 55 milyon yıl önceye tarihlenen *Archicebus achilles* ve Orta Paleolitik Çağ'a yaşlandırılan daha genci olan *Jinniushan Man* (Jinniushan Adamı). *Jinniushan Man* ilk kez bölgedeki Jinniushan Dağı'nda 1984 yılında yapılan araştırmalarla ortaya çıkarılmış. İnsana ait kafatası ve vertebral kemiklerle, hayvan fosilleri de içeren bu fosil yatağı Orta Paleolitik Çağ olarak yaşılandırılmış. Daha sonra, Yangtze Nehri civarında bulunan *Archicebus achilles* fosilleri, 55 milyon yıl önceye tarihlenmiş ve bunların, primatların atası olabileceği belirtilmiş. *Archicebus achilles*'ün, ilk kez Çin'de, sıcak ve tropik iklim koşullarındaki ormanlarda ortaya çıktığı ve 40 milyon yıl önce Afrika'ya göçtüğü düşünülüyor.

Mesozoyik yaşlı Yixian oluşumundaki çok zengin fosil yatağında ise *Maoherium asiaticus* keşfedilmiş. Sincap boyutunda, 10-12 cm uzunluğunda, ağzında simetrik dizilmiş, keskin dişleri olan bu memeli fosilinin öcül çene kemiklerinin çeneden ay-

rılarak, modern memelilerin orta kulağına nasıl evrildiğini gösteren en iyi korunmuş fosil olduğu ve bu anlamda *Maoherium asiaticus*'un plasental memelilerin en yaşlı atası olduğu fikri kabul ediliyor.

Liaoning bölgesinde keşfedilen ve 120 milyon yıl önceye tarihlenen *Nemicopterus crypticus* (Uçan orman sakini), en küçük uçan sürüngen (pterozor) fosili olarak kayda geçmiş. Kanat uzunluğu 26 cm, dişsiz ve ayak kemikleri modern kuşlarınki gibi bükük olan *Nemicopterus crypticus*'un uçan sürüngenlerin evrimsel gelişimi hakkında önemli ipuçları verdiği düşünülüyor.

Çin sadece Mesozoyik yaşlı oluşumlar açısından değil, Dünya'da çok nadiren temsil edilen Kambriyen yaşlı fosilli kayalar bakımından da zengin. Çin'in doğusundaki Anhui bölgesindeki zengin fosil yataklarında Erken Kambriyen'e (543-490 milyon yıl önce) yaşlandırılan sünger (spongiata) fosilleri bulunmuş. Chengjiang bölgesinde bulunan Kambriyen yaşlı fosiller ise tüm dünyada sınırlı kayalarla temsil edilen bu yaşta faunayı dal basamağında evrimleştiği örneklerle ev sahipliği yapması bakımından çok önemli.

Kuzeybatı Çin'deki Cungarya havzasındaki Geç Kretase (65 milyon yıl önce) yaşlı kayalarda özellikle *Tyrannosaurus*

Fuxianhuia protensa türüne ait 7.5 cm uzunluğundaki fosil eklem bacaklılar, kabuklular ve böceklerin evrim süreci hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu fosiller özellikle beyinsel evrim açısından değerlendirilmiş; Fuxianhuia protensa gibi, basit yapıya sahip olan eklem bacaklılarda bu denli gelişmiş bir beyin olması şaşırtıcı bulunmuştur.

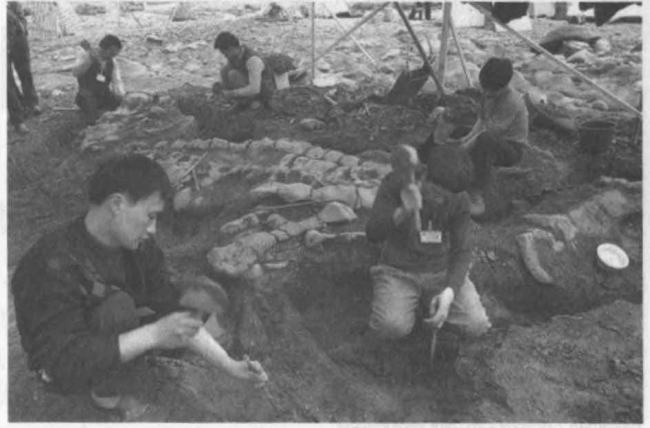
rex olmak üzere çok iyi korunmuş dinazor fosilleri bulunmuş.

Yunnan eyaletinin Chengjiang bölgesinde bulunan fosiller (Chengjiang County), özellikle evrimsel biyoloji bakımından çok değerli. Bu alanda bulunan *Fuxianhuia protensa* türüne ait 7.5 cm uzunluğundaki fosil eklemabacaklar, kabuklular ve böceklerin evrim süreci hakkında önemli ipuçları vermiş. Bu fosiller özellikle beyinsel evrim açısından değerlendirilmiş ve *Fuxianhuia protensa* gibi basit yapıya sahip eklemabacaklarda bu denli gelişmiş bir beyin olması şaşırtıcı bulunmuş.

Ciciang eyaleti, dinazor ve dinazor yumurtası fosilleri açısından çok zengin bir bölge. Ciciang bölgesinde, çok sayıda bireyle temsil edilen, 3 otçul ve 1 etçil dinazor cinsi keşfedilmiş.

Tientay kasabasında keşfedilen son dinazor, *Yueosaurus tiantaiensis*. *Yueosaurus tiantaiensis* kuş kalçalı bir dinazor cinsi (Omnithischian). Buna benzeyen kuş kalçalı dinazorlar yoğun olarak Kuzey Amerika'da görülüyor ve bu keşifle *Yueosaurus tiantaiensis*, Asya'da ilk kez bulunmuş oluyor. 1.5 metre boyunda, otçul, hızlı koşabilen, iki ayak üzerine adapte olmuş, gagalı bu formların Çin'de bulunan en küçük dinazorlar olduğu belirtiliyor.

Jialing bölgesindeki fosil yatakları bir otoban inşaatı sırasında tesadüfen bulunmuş. Bu yatakta bol miktarda kuşu dinazor (Omnithischians) fosili çok iyi korunmuş halde.

Jialing bölgesindeki fosil yatakları

Yunxian bölgesindeki, Qinglong Dağı dinazor fosil yumurtalarıyla dünyanın en çok, en iyi korunmuş yumurta fosillerinin olduğu yer. Burada farklı cins ve türde dinazor fosillerinin yanı sıra, 2000'den fazla dinazor yumurtası çıkarılmış. Buluntular, Zigong Dinazor Müzesi'nde sergileniyor.

Zigong Dinazor Müzesi'nde sergilenen dinazor yumurtaları

Çin'in doğusundaki Şandong Eyaletinde bulunan fosil yatağı, dünyanın en büyük dinazor fosil alanı kabul ediliyor. Bu alan, Şandong Eyaletinin Cuçeng kenti yakınında ve neredeyse sadece 300 metre uzunluğunda küçük bir alan. Bu alandan 7

ay gibi kısa bir zamanda 7600 dolayında fosil çıkarılmış. Buluntular arasında ördek gagasına benzeyen dişsiz ağızla karakteristlik olan *Hadrosaurus* fosilleri de mevcut. 80 milyon yıl önceye yaşlandırılan *Hadrosaurus* fosilleri, dünyada bilinen 10 metre boyundaki diğer örneklerine göre çok daha iri. Şandong'daki *Hadrosaurus* fosilleri, 20 metre boylarıyla rekor sayılan bir büyüklüğe sahip olarak literatüre geçmiştir.

Kaynaklar

GEO Dergi, 2006,Kasım, sayı 13, Taş gibi, Sonuza dek, 140-157

Inan,N., 2011, Türlü Dinazorlardan Kuşlara Evrim Kanıtlan : Jehol Fosil Alanı = , Bilimve Ütopya Dergisi, Sayı 199 , 54-57.

www.bbc.co.uk

http://dinodiyar.wordpress.com/tag/civ/

http://eng.cags.ac.cn/news/200901/habid/204/language/zh-CN/Default.aspx

http://english.pku.edu.cn/News_Events/Spotlight/9337.htm

http://www.hafif.org/yazi/çinde-de-100den-fazla-dinazor

http://www.lamankongsi.com/2012/02/dinosaur-ape-sis-baru-ditemui.html

http://news.nationalgeographic.com/news/2011/07/110719-wasps-eggs-dinosaur-titanosaurs-ancient-animals-science/

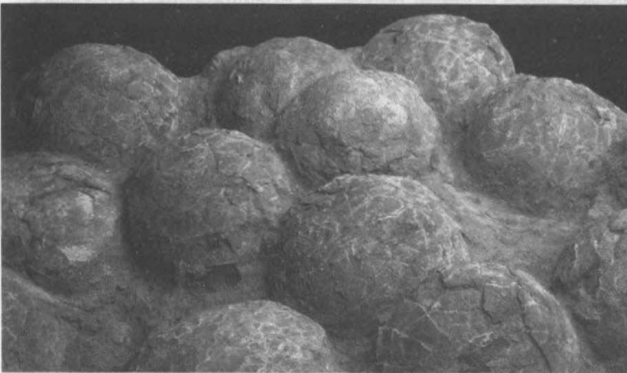
http://news.nationalgeographic.com/wallpaper/science/photos/jurassic-period/dinosaur-eggs/

www.snipview.com

http://travel.webshots.com/photo/2831900950069925850/010mny

www.tripadvisor.com.tr

www.yerbilimleri.com/cinde-dunyanin-en-buyuk-fosil-alani-bulundu/

Zigong Dinazor Müzesi'nde sergilenen dinazor yumurtaları

Hitit edebiyatından bir örnek: Appu Masalı

Hitit edebiyatı kendini efsane, destan ve masallarda ifade etmektedir. Efsaneler hep tanrı ve insanoğlunun yaratılışına ve şu dünyada olup biten olaylara belirli bir mantık çerçevesi içinde bir açıklama bulma çabası içinde olmuştur. Hitit mitosları ise Anadolu kökenli mitoslar ile yabancı kökenli mitoslar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Anadolu mitosları Hititler öncesi Anadolu'nun yerli halkı olan Hattilerden adapte edilmiştir. Yabancı mitoslar ise Mezopotamya'dan Hurriler aracılığıyla Hititlere geçmiştir.

"Appu Masalı" toplumun geleneklerini, inançlarını, ibadetlerini, insan ilişkilerini, aile yaşantısını ve iyi ve kötü kavramları ile adaletsizliği yansıtan bir masal özelliği taşımaktadır. Manevi değerleri konu alan bu masalın ne yazık ki başlangıç kısmı kayıptır.

Herodot mitos, "tarihi değeri olmayan, uydurma güvenilir masallar" olarak değerlendirse de mitoslar, M.Ö. II. bin yılda Anadolu'da yaşamış ve çok yüksek bir medeniyet kurmuş olan Hitit edebiyatı hakkında bize en iyi fikir verecek eserler arasında yer almaktadır. Boğazköy, Ortaköy, Maşathöyük, Alacahöyük, Kuşaklı, İnadık, Tarsus, Tel Atçana, Ras Şamra, Meskene ve Tel el-Amarna'da ele geçen binlerce çivi yazılı tablet sayesinde Anadolu'da yaşayan Hititlenn kültürleri, dinsel halk gelenekleri, mitosları, duaları ve yakarışlarına yönelik çok kapsamlı bilgi edinilmektedir. Hitit edebiyatı kendini efsane, destan ve masalarda ifade etmektedir. Efsaneler hep tanrı ve insanoğlunun yaratılışına ve şu dünyada olup biten olaylara belirli bir mantık çerçevesi içinde bir açıklama bulma çabası içinde olmuştur. Hitit mitosları ise Anadolu kökenli mitoslar ile yabancı kökenli mitoslar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır. Anadolu mitosları Hititler öncesi Anadolu'nun yerli halkı olan Hattilerden adapte edilmiştir. Yabancı mitoslar

ise Mezopotamya'dan Hurriler aracılığıyla Hititlere geçmiştir. Ayrıca Kenan ülkesi mitoslarından da etkilendikleri bir gerçektir. Bunlar içinde Hurrî mitoslarının daha etken olduğu görülür.

Bu makalede ele alacağımız "Appu Masalı"nda her ne kadar Hurrice isim geçme de Hurri kökenlidir. Çünkü bu masal, henüz yeri tespit edilmeyen Lul-luva ülkesinde deniz kıyısında Şudul adlı bir şehirdeki yaşantıyı konu etmektedir. Hattuşa ve Nerik dışında hiçbir Hitit kenti ırmak vadisinde kurulmuş değildir. Özellikle erken dönemlerde Hititler denizi pek tanımadığından denizlerle haşır neşir olan Hurrilerden alıntılanmış olması daha kuvvetli bir düşüncedir.

Şudullu Appu ve iki oğlu

Appu masalında kardeşler arasındaki mal mülk paylaşımındaki tartışma ve buna tanrının müdahale etmesi, Tevrat'ta geçen Habel ve Kabil hikâyesi ile benzerlik taşımaktadır.

"Appu Masalı" toplumun geleneklerini, inançlarını, ibadetlerini, insan ilişkilerini, aile yaşantısını ve iyi ve kötü kavramları ile adaletsizliği yansıtan bir masal özelliği taşımaktadır. Manevi değerleri konu alan bu masalın ne yazık ki başlangıç kısmı kayıptır.

Şudullu Appu, ölümlü dünyada altın, gümüş, mal mülk gibi tüm varlığına rağmen cinsel iktidarsızlığı yüzünden çocuğu olmadığı için karısı tarafından alay konusu edilen yalnız, bittin ve mutsuz bir adamdır.

Masalda; Şudullu ihtiyarlar onun ziyafetine gittikleri zaman, kimi oğluna ekmek ve yağ, kimi oğluna içecek bir şey verirken, Appu'nun yiyecek ve içecek verecek bir oğlu yoktur. Oğlu olmadığı için bu duruma içeren Appu tanrılar sunağının önünde durarak "*Günahım nedir?*", diye sorar. Daha sonra evine giderek kederinden kendini ayak kabıyla yatağına atar. Appu'nun cinsel yönden başarısızlığını bilen karısı hizmetçilerine; "*O daha önce hiç başaramadı. Onun şimdi başarılı olacağını düşünüyorsunuz, böyle değil mi?*" diye sorarak çocuk yapamadığı için kocasını herkesin içinde küçük düşürür. Sonra da kocasının yanına yatmaya gider. Uykudan uyanan Appu'ya karısı bu sefer; "*Daha önce hiç başaramadın. Şimdi başarılı oldun mu?*", demesi üzerine Appu; "*Sen bir kadınsın ve bir kadın (gibi düşünüsün). Sen hiçbir şey bilmiyorsun.*", der ve kızarak yataktan kalkar. Hizmetkârlarının yanında karısının kendisiyle alay etmesine dayanamayan

Appu, beyaz bir kuzuyu Güneş Tanrısına kurban etmek için yola koyulur. Tanrıların kendisine zenginlik verdiğini, sığır ve koyun verdiğini ama çocuk vermediğinden yakınarak çocuğu olması için yalvarır. Güneş Tanrısı ise onu genç bir adam yapar ve Appu'ya şu öğütü verir: "*Git içkini iç, doyuncaya kadar iç. Sonra evine git karınla uyu, Tanrılar sana bir oğul verecekler.*"

Tanrının dediğini yapan Appu'nun duası kabul edilir. Hamile kalan karısı onuncu ayında bir oğlan doğurur. Dünyaya zor geldiğinden ya da hiç doğmak istemediğinden dolayı Appu bu çocuğa "Kötü" adını (*Idalu* ("HUL-lu) koyar. Daha sonra karısı ikinci oğlana doğurur. Buna da "Adalet" *Handanza* ("NİG.Sİ.SÂ-an) adını verir. Bu çocuklar geliş birer delikanlı olunca baba mülkünü paylaşım tıpkı ayrı şehirlerde oturan tanrılar gibi farklı yerlere yerleşmek isterler. Ancak Kötü kardeş, malları pay ederken iyi çift öküzü kendine, kötü sığırı kardeşine bırakır. Fakat adaletin koruyucusu Güneş Tanrısı bunları gökyüzünden görür ve bu kötü sığırın iyi olup doğurması için müdahale eder. Yani kardeşler arasındaki haksız paylaşım ilahi adaletle sonuçlanır.

Bundan sonrası kırık olan masalın Güneş Tanrısı, İnek ve Balıkçı masalıyla devam ettiğini düşünenler vardır.

Appu Masalı ile Tevrat'ta paralellik bulunmaktadır. Çok zengin olmasına rağmen mirasını paylaşacak çocuğu olmadığından yakının Appu gibi Abram da

tanrısına mirasını paylaşacak zürriyetinin olmadığından yakınır (Tekvin, 15:2, 4). Ayrıca, Appu masalında kardeşler arasındaki mal mülk paylaşımındaki tartışma ve buna tanrının müdahale etmesi Tevrat'ta geçen Habel ve Kabil hikâyesi ile de benzerlik taşımaktadır.

Bu masaldan çıkarılacak sonuç, Appu'nun yaşlı bir adam olduğu, ayrıca elde ettiği zenginliğinin miras yoluyla devamını sağlayacak, soyunu sürdürececek bir oğlunun olmadığı, bu yüzden de kendisiyle alay eden karısı üzerinde de bir üstünlük kurmadığıdır. Tanrıların varlıklı bir kişi olan Appu'ya kız çocuğu değil de erkek çocuğu vermelerindeki asıl nedenin de yine ataerkil anlayıştaki mülkiyet devrinde ve soyun devamında erkek çocuğunun öneminin vurgulanmasıdır.

Hititlerdeki mülk kavramı ve erkek çocuğunun önemi Anadolu'da varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirmiş ve ozan Hesiodos bile dizelerinde baba mirasını oğlana bırakmayı öğütlemiştir:

Bir tek oğlun olsun baba mirasına konan.

Ancak böyle çoğalır evin zenginliği.

Sen yaşlanıp ölünce oğlun tutar yerini.

Ama çocuğu bol olursa, Zeus'un yardımı da bol olur.

Çok kişi çok iş görür, ona göre de artar kazancı.

Kaynaklar

ALP, S., *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2002.

EYÜBOĞLU, S., Ertat, A., *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

HAAS, V., "Hitit Dini", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Ankara, 2002, s.438-442.

HOFFNER, H.A., *Hitite Myths*, Atlanta, Georgia, 1990.

KARAUĞUZ, G., *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.

KINAL, F., *Eski Anadolu Tarihi*, TTKB, Ankara, 1987.

ÜNAL, A., *Hititler Devrinde Anadolu 2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.

[http://en.wikipedia.org/wiki/Appu_\(Hurrian\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Appu_(Hurrian))

Kitaplar Arasında

AĞIT TOPLUMU

"Beğin, yüce bir düşünce, dünyayı yerinden oynatan bir buluş, çağları aşan bir sanat ürünü yaratıyorsa, kuşkusuz, bunda bütün bir toplumun emeği vardır. Örneğin bir Einstein varsa, Einstein'a yakın binlerce kişi vardır. Zincirleme etkileşim bilimlerde, sanatlarda da söz konusudur. Düşünceler, duygular birke birke, birbirini çoğalta çoğalta bir çıkış noktası bulur." İlk basımı 1979 yılında yapılmış olan ve gözden geçirilerek yeni denemelerle zenginleştirilen "Ağıt Toplumu", Bilgi, Eğitim, Dağların Kovuğundan ve Ağdri İçime Gömülü başlıkları altında dört bölümden oluşuyor. İlk bölümde, bilimin, sanatın, halk kültürünün, insanı insan yapan düşünme yeteneğinin önemlerine değiniliyor ve bu bağlamda Atatürk'ün yaratmak istediği kültür toplumu konusu ayrıntılı olarak anlatılıyor. Eğitim bölümünde, düşünce eğitimi, çağdaş eğitim ve karşıtı çağdışı eğitim, toplumsal düşünce gücü, insanın etkin kılınması, "zaman"la özdeşlenenler, düş sömürücüleri ve insanı yozlaştırmak gibi konular var ve ünlü düşünürlerin sözleriyle de yazılar desteklenmektedir... Dağların Kovuğundan bölümünde yer alan Ocak Köylüleri başlıklı yazıyı okurken içinde Ocak köyüne girmeye isteği uyanabilir, Musa Eroğlu'nun bir türküsünü dinleyebilir, Çorum'u, yazarla birlikte, bir kağıdı özgisiyle, başak bereketiyle ve esen yeliyle yaşayabilirsiniz. Ağdri İçime Gömülü isimli son bölüm ise Cemal Süreya, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Ahmet Cansever, İhan Berk dizeleriyle güçlenmiş, Cevdet Kudret, Mithat Fennem, Bedrettin Cömerl ve Hranti Dink yazılarından oluşuyor. Elinize bir kalem alın ve bu muhteşem deneme kitabında yazılı her cümlemin altına çizme ökeyün.

ADNAN BİNYAZAR

Can Yayınları- 2015

UYANDIĞINDA

"Ailesi artık onu kabul etmezdi. Bütün gerçeği bilseler bile, dönüştüğü insan onları dehşete düşürdü artık, kendisi de bu sebepten onlara içerler ve ummasını bekledikleri kısıtlamalara sinirlenirdi. En iyisi öldüğüne inanmalarıydı." Roman, yakın bir gelecekte din devletine dönüşmüş ABD'de geçiyor. Hapishanelerin kalabalıklaşması ve devlete yük haline gelmesi üzerine devlet, suçluların vücuduna işledikleri suçla göre bir virüs enjekte ederek renklerini değiştirmekte, böylece suçluları toplumda utanç içinde yaşamak zorunda bırakmaktadır. Roman kahramanı Hannah, evli bir din adamıyla ilişkisi sonucu hamile kalır ve yasak olduğu halde kürtaj yaptırdığı için on altı yıl sürecek "kırmızı" olma cezasına çarptırılır. Dini eğitim merkezlerinden düzen karıştı eylemci gruplara uzanan maceralı yolculukta Hannah, ailesinin hayatını küçük tutması, yaşamındaki dönüm noktalarında onu zayıf ve bağımlı tutacak yolu seçmeleri ve tüm bunları onun iyiliği için yaptıklarına inanmalarına da sorgulanmaktadır. Uyandıığında, totaliter rejimde vatandaşların neler yaşayabileceğini gözler önüne seren, günümüz koşullarına bakarak "neden olmasın" diye düşündüren ve ürktüren bir distopya...

HILLARY JORDAN

Çeviren: Özlem YÜKSEL

Yayı Kredi Yayınları- 2012

KIZIL KALE

"Acı, yıkımdan önce yaşandı aslında, yıkım günü yaşanan, sadece acının güne düşen yansıysıydı, kara bir gölge misali." Erendiz Atasü'nün kitaplarıyla tanışmam, en sevdiğim kitaplardan biri olan ilk kitabı "Kadınlar da Vardır" ile olmuştur. Feminist bilinçle kaleme aldığı eserlerinde kadın konusunu sorgulamasının yanı sıra eğitimi kadının muhafazakar toplumda düştüğü açmazları irdeleyen bir yandan da kadınlara moral verir. Atasü'nün Kızıl Kale isimli öykü kitabı üç bölümden oluşuyor: "Eski Zaman Masalları", "Üçleme" ve "Yeni Zaman Öyküleri" ... Masal olarak anlatılan öykülerle başlayan ve gerçeklerin dünyasına uzanan öykülerde, erkeğin egemenlikte hoşrattığı, duygusal karmaşalar, Türkiye'ye çalışmak amacıyla gelen kadın bacakların yaşadıkları, gelişmemiş bir toplumda cinsellik, kentsel dönüşüm ve anılar gibi birçok konuya kadın gözüyle değiniliyor.

ERENDİZ ATASÜ

Can Yayınları- 2015

GÜNDEM KALANLAR

"Yaşamınızın akışını denetim altına alabilmek için ne yapabilirsiniz, ne yapamazsınız, bunları düşünerek kendinizi yiyip bitirmenin ne anlamı var? Bizim gibilerin, hiç değilse doğru ve değerli bir şeye ufak da olsa katkıda bulunmaya çalışmamız yeterli olacaktır kuşkusuz." İngiltere'de bir malikânenin başuşağı olan Stevens, malikâne sahibine sadakatle bağlıdır. Malikâne el değiştirdiğinde yeni efendisine de en iyi hizmeti verebilmek için, geçmişte birlikte çalıştığı kâhyayı bulmak amacıyla yola çıkar. Hem tatil hem de eski iş arkadaşını geri getirmek için çıktığı yolculukta geçmişini de sorgular. Başuşak Stevens'in eski efendisine hizmetleri sırasında duygularını denetim altında tutarak yaşamından verdiği ödümler, efendisinin politikada yaptığı hatalar ve "vakar" tutkusu nedeniyle sevdiği kadından uzak durması üzerine pişmanlıklarını anlatan roman, 1993 yılında sinemaya da aktarılmış. Romanın dili ve örgüsü, Japon asıllı İngiliz yazar Kazuo Ishiguro'nun diğer kitaplarını da okuyarak yazan daha iyi tanıma isteği uyandırabilir.

KAZUO ISHIGURO

Çeviren: Şebnem Susam- Saraba

Yayı Kredi Yayınları- 2015

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) Kör Baykuş isimli betiğinde, "Bütün hayatımı bir salıkm üzümlü gibi avucumda sık-mak istiyorum, suyunu, hayır, şarabını damla damla, gölgemin kurumuş boğazına akıtmak istiyorum, kutsal su gibi." diyen; "Aylak Köpek", "Hidayetname" isimli betikleri de üretmiş, 1903-1951 yılları arasında yaşamış İranlı yazarı/Akım şiddetli birimi kiloamperin kısa yazılışı.

2) 1911- 1917 yılları arasında Meksika'da büyük bir köylü ayaklanmasına öncülük eden ünlü Meksikalı devrimci.

3) Japon çizgi romanına verilen ad/Taklit, sahte.

4) Halk dilinde, hatıra, hediye/Atlas Okyanusu'nda, İspanya'ya bağlı takımadalar.

5) Su geçirmeyen kumaştan yapılan bir tür spor ceketi/New York kentinin kısa yazılışı.

6) İngiltere ve ABD'de kullanılan arazi ölçü birimi/Ege Denizi'nde bir Yunan adası/ Nesnelerin gerçeği yerine öznenin düşünce ve duygularına dayanan.

7) "Hayır" anlamında kullanılan bir sözcük/Otomatik para çekme makineleri için kullanılan kısaltma/Eğilimi olan/Avustralya'da yaşayan bir cins devekuşu.

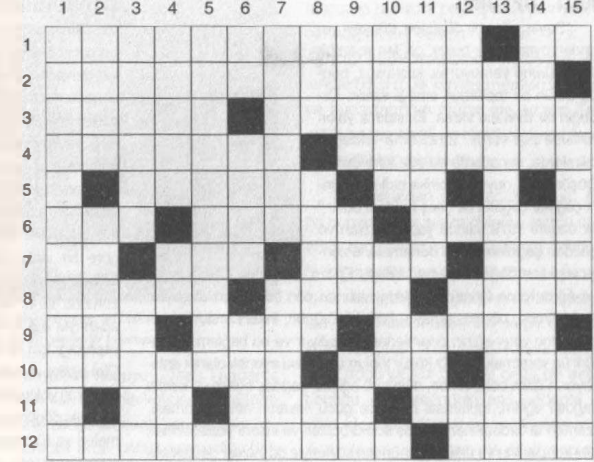
8) Cehennemde bulunduğu inanılan bir kuyu veya derenin adı/Judo, karate gibi dövüş sporlarında, teknik bir gösteriyi oluşturan kurallara bağlı hareketler dizisi/Kıymada, proton, elektron gibi temel parçacıkların parçacık eksenini etrafında dönmesi.

9) Geleneksel Japon şarkılarına verilen ad/Üzümlü şurasının tortularını çöktürmekte kullanılan, kille karışık kireci toprak/Bir spor dalında erişilmiş derecelerin en üstünü.

10) Bir tahtanın üzerindeki pürüzlen gidermeye yarayan ince çelik lama/Eskişehir'e özgü, çubuk biçiminde bir tür helva./Gambiya'nın plaka imi.

11) Altın elementinin simgesi/Kamu./Yahudilerin ayıtlı edilmek için omuzlarına takıldıkları sun kumaş.

12) Devekuşu/Kabare Tiyatrosu'nun kurucuları arasında olan, "Köyden İndim Şehire", "Güler misin Ağlar mısın" gibi filmlerde de rol almış, 1943-2015 yılları arasında yaşamış

tiyatro ve sinema sanatçımız./Halk dilinde, bilgili, bilgin.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) "Sandık Lekesi", "Esir Sözer Kuyusu", "Yere Düşen Dualar" isimli betikleri de üretmiş yazarımız.

2) Yardım istendiğini anlatan bir söz/ Amerika'da yaşayan ve rakuna benzeyen memeli bir hayvan.

3) Din kurallarına bağlı kimse/Bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel.

4) Akdeniz Bölgesi'nde yetişen, çit bitkisi olarak kullanılan, küçük yapraklı bir tür çalı ya da ağaççık./ Dünyanın uydusu./Yeni Zelanda'da yaşayan öküzü bir kuş.

5) "Abbas" ("Kırazın Tadı", "Rüzgâr Bizî Süükleyecek" gibi filmleriyle tanınmış İranlı sinema yönetmeni)

6) Alan ölçüsü birimi hektarın kısa yazılışı/"Yılanı yastığı, ilikulağı" gibi adlar da verilen bir süs bitkisi/Asya'da bir gül.

7) Yansıma, yankı/Bir çeşit yumurtal süt tatlısı

8) Halk dilinde, davul/Kırşehir ilinin bir ilçesi/Mauritius'un plaka imi.

9) Halk dilinde, hamanda yağmur yemişi ve özlüğünü yitimiş tahla verilen ad/Donuk renkli./... süzülümüş şiseden ruhsarı al olmuş sana" (Nedim).

10) "Kimî yola gidecek/ Kimisi mektup bekler/ Yan yana sırtüstü ölümler" (Nazım Hikmet)/Ödünç verme.

11) Uzun tüylü bir köpek cinsi/Yunan abecesinde bir harf.

12) Üzümlül düşünce durumu./Slovakya'nın plaka imi/Nazi partisinin hücum kitasını simgeleyen harfler.

13) "Güneş de Doğar", "Sevimli Haydut", "Kahramanlar Filosu" gibi filmlerde rol almış, 1914-1958 yılları arasında yaşamış ABD'li sinema ve tiyatro oyuncusu.

14) Güneydoğu Asya'da yetişen, meşeye benzer bir ağaç/Kışa kadar saklanabilen, sarı renkli bir üzüm cinsi.

15) Taşıyıcı taraflardan, gemisinde taşıyacak yük için istenen ücret/Sir.

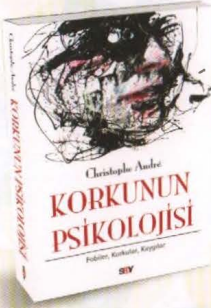
Eylül sayımızın bulmaca yanıtları

Eylül ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Ali SAYDAM/ Adana, Şokran ARSLAN/Muğla, Fatih KÖSE/Hatay, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Atilla Cemalet EŞEN'in "Resim Sanatı Tarihinde Devrimler ve Karşıdevrimler" adlı kitabını kazandı.

Ekim ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasında kurayla belirlenecek 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Fuat Bozkurt'un "Hakerentler" kitabını kazanacaklar.

Çözümler en geç 19 Ekim 2015 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

İç yaşamımızın
gölgeleri üzerine
bilgilendirici
bir bakış.

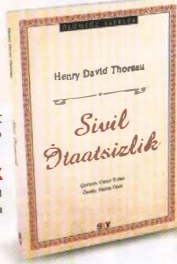
KORKUNUN PSİKOLOJİSİ

Christophe André
Çeviren: İsmail Yerguz
384 sayfa

"En iyi devlet
hiç yönetmeyen devlettir."

SİVİL İTAATSIZLIK

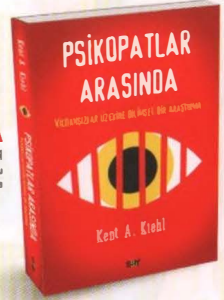
Henry David Thoreau
Çeviren: Caner Turan - 88 sayfa

Psikopatlar Arasında, okuru
psikopatların beyindeki
karanlık uçurumlara götüren
muhteşem bir kitap.

PSIKOPATLAR ARASINDA

Kent A. Kiehl
Çeviren: Elvin Duru
344 sayfa

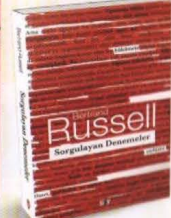
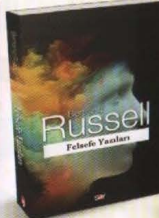
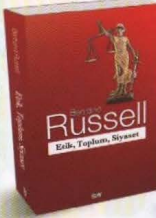
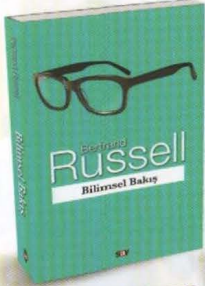

Schopenhauer aklın müdafaasını
bir adım daha öteye taşıyor.

SCHOPENHAUER KİTAPLIĞI - 16

AKIL SAĞLIĞI

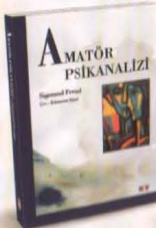
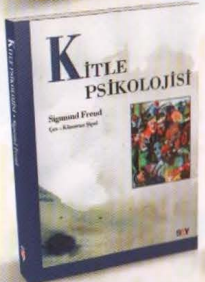
Arthur Schopenhauer
Çeviren: Ahmet Aydoğan - 176 sayfa

BERTRAND RUSSELL
KİTAPLIĞI

ERICH FROMM
KİTAPLIĞI

SIGMUND FREUD
KİTAPLIĞI

internet satış: www.saykitap.com
Tel: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari
www.twitter.com/sayyayinlari

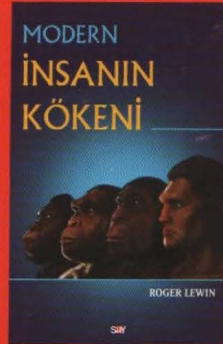
say

BİLİM VE ÜTOPYA' DAN

DEV KAMPANYA

**Dergimize 1 yıl abone olan okurlarımıza
aşağıdaki kitaplardan biri**

BEDAVA

**Her birinin fiyatı 40 TL olan bu kitaplardan birini
abone olan okurlarımız seçecektir.**

**Kampanyamız sınırlı olduğu için bize hemen ulaşın.
1 yıllık abonelik bedeli herşey dahil 120 TL
Kargo ile kapınıza kadar teslim.**

0312 418 52 64

bilimveutopya@gmail.com

www.bilimveutopya.net

